

GYÖKEREK

**A Dráva Múzeum
tanulmánykötete
2004**

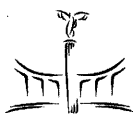
GYÖKEREK

A Dráva Múzeum tanulmánykötete

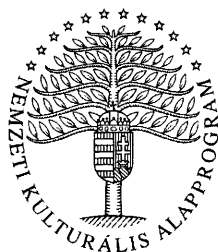

Barcs, 2004.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Kiadványunk a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és a
Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatósága
Múzeumi Szakmai Kollégiuma
támogatásával készült.

Szerkesztette: Mészáros Ádám
Munkatárs: Rózsás Márton
Képek: Banicz László
Címlapfotó: Győri Vilmos
Angol fordítások: Ander Balázs

A szerkesztőség címe:
Dráva Múzeum
7570 Barcs
Széchenyi u. 22.

Tel./fax: (82) 463-207
E-mail: drava.barcs@museum.hu
Honlap: www.museum.hu/barcs/drava

Felelős kiadó: Mészáros Ádám és Rózsás Márton
Kiadja: Dráva Múzeum, Barcs

HU ISSN 1216-6863

Nyomdai munkálatok: Temporg Nyomda, Pécs
Felelős vezető: dr. Kállai Sándor

TARTALOM

<i>Előszó</i>	8
<i>Banicz László</i> : Kisvárosi történet – Barcs 25 éve	11
<i>Botka János</i> : Adatok a drávatamási Dráva-part löszcsiga faunájához	52
<i>Rózsás Márton</i> : 18–19. századi kerámia- és üvegleletek Barcsról	61
<i>Ander Balázs</i> : Az agrártársadalom főbb problémái a barcsi járásban a 19–20. század fordulóján	86
<i>Dr. Kéri Nagy Béla</i> : Határvédelem és határkijelölés a Dráva völgyében, 1945-ben	125
<i>Vass Oszkár</i> : Egy archaikus táncunk – A somogyi kanásztánc	137
<i>Mészáros Ádám</i> : Kútvölgyi Vendel, a kútásó mesterség élő legendája Barcson	143

CONTENTS

<i>Prologue</i>	9
<i>László Banicz</i> : The story of a small country town – 25 years from the history of Barcs.....	11
<i>János Botka</i> : Data to the loess snail-fauna of the river-bank of Drávatamási.....	60
<i>Márton Rózsás</i> : Ceramics and glass finds from Barcs – from the age of the 18 th -19 ^h centuries.....	85
<i>Balázs Ander</i> : The main problems of the agricultural society in the countyside of Barcs at the turn of the 19 th -20 th centuries.....	123
<i>Dr. Béla Kéri Nagy</i> : Border protecting and assignment of the border in the Dráva valley, in the year of 1945.....	136
<i>Oszkár Vass</i> : An old dance from Hungary – The swine-herd's dance from Somogy county.....	142
<i>Ádám Mészáros</i> : Vendel Kútvölgyi, the living legend of the wellmaking craft in Barcs.....	156

ELŐSZÓ

A barcsi múzeum *Gyökerek* című kiadványa 1992 és 1996 között összesen 5 számot ért meg. Ezt követően 2003-ban jelent meg újból, immár bővebb keretek között és változatosabb tartalommal. A kiadvány éves rendszerességű megjelenítését az elmúlt évben határoztuk el. A 2004-es esztendő kiemelkedő jelentőséggel bír számunkra. Egyrészt Barcs várossá avatásának, másrészt intézményünk fennállásának üljük negyedszázados jubileumát. A Dráva Múzeum a szép évforduló méltó megünneplését fontos feladatának tekinti. Ezért törekedtünk a tavaly újraindított és kibővített tartalmú *Gyökerek* sorozat új számának megjelenítésén túl a kiadvány színvonalának további emelésére is.

Kötetünk nyitó tanulmánya Barcs város történetének 25 évét mutatja be. *Banicz László* írása amellet, hogy a jeles évforduló előtt tiszteleg, elsőként próbálja összefoglalni a várossá avatás óta eltelt időszak történéseit. További írásaink Barcs és környéke életének különböző részleteit és szakaszait elemzik. *Botka János* jóvoltából a környék élővilágának, *Rózsás Mártom*nak köszönhetően a 18-19. század mindennapi tárgykultúrájának egy-egy szeletét ismerhetjük meg. *Ander Balázs* Barcsot, mint földműves közösséget, *dr. Kéri Nagy Béla* Barcsot, mint határ menti települést állítja tanulmánya középpontjába. *Vass Oszkár* cikke a vidék régi táncéletébe enged betekintést. *Mészáros Ádám* írásából az utolsó barcsi kútmester életét és a régi szakma évszázados fejlődését ismerhetjük meg.

A Dráva Múzeum kiadványaiban idén találkozhatunk először az esszék végén olvasható rövid, angol nyelvű összefoglalóval. Az újítás bevezetésekor az a szándék vezérelt, hogy kötetünk a magyar nyelvterület határain kívülre is eljuthasson.

Mészáros Ádám
szerkesztő

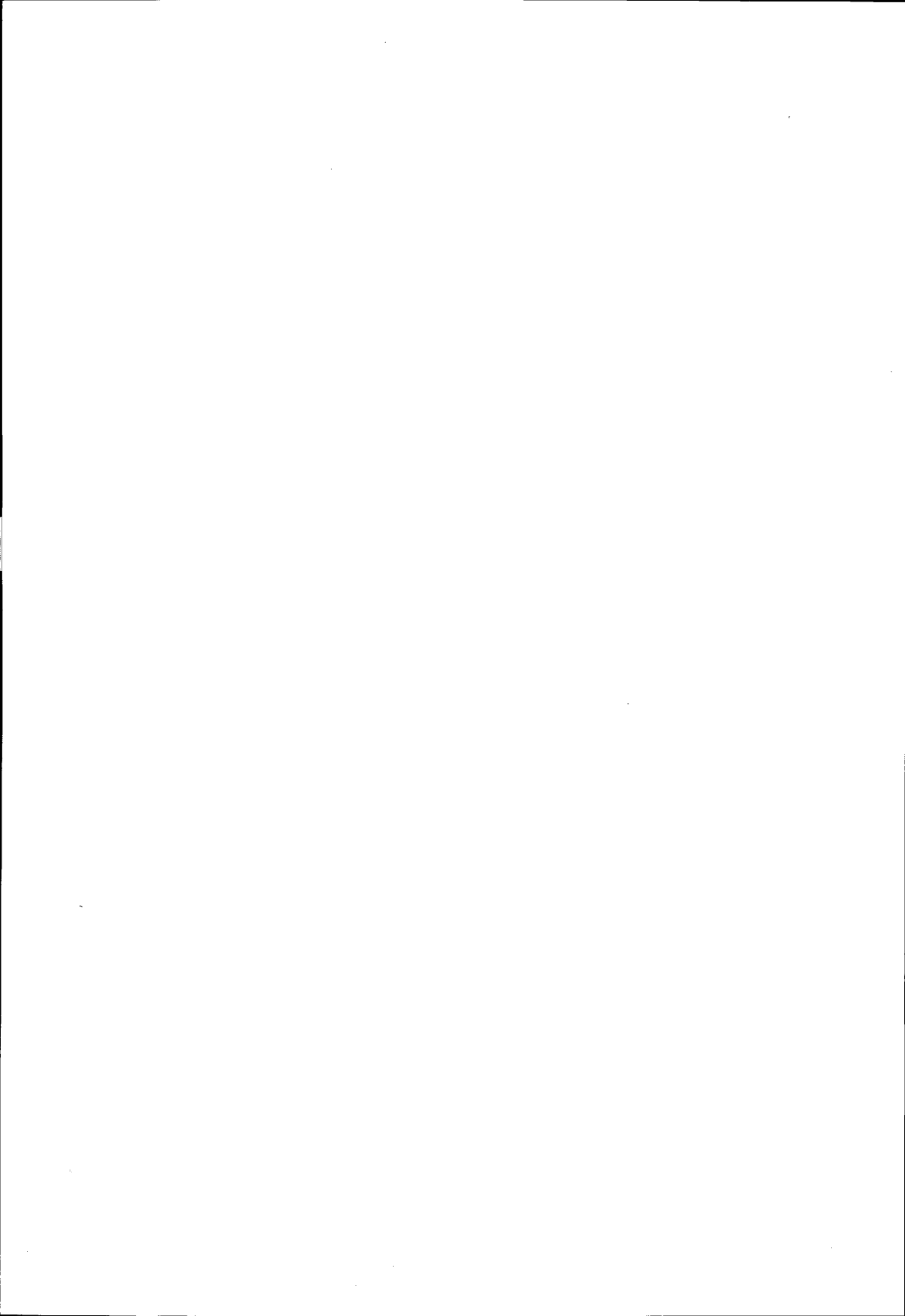
PROLOGUE

The publication of the Drava Museum – named „Gyökerek” (Roots) – has five issues between 1992 and 1996. In the year of 2003 the publication was completely reformed: it was edited in a longer volume and more various contents. In the last year we decided the annual edition of this publication. The year of 2004 has a great importance for us. On the one hand this year is the 25th anniversary of our town Barcs on the other hand this year is the 25th birthday of the Drava Museum. We would like to celebrate this beautiful anniversary with this new publication that is why we paid more attention to the raising of the quality of this issue.

The volume includes seven essays. The first essay would like to present the 25 years of the town Barcs: L. *Banicz*'s essay makes an attempt to the synthesis of the progress of events since the town's dedication ceremony. The other essays analyse the different aspects and the various periods of Barcs and the life of its surrounding. J. *Botka* wrote about the fauna of the river bank of Dráva, M. *Rózsás* wrote about the everyday's material culture from the 18th-19th centuries. Barcs, the agricultural society is the centre of B. *Ander*'s essay and Barcs, the border town is the centre of dr. B. *Kéri Nagy*'s writing. The archaic regional dance is the matter of the O. *Vass*'s article. Á. *Mészáros*'s essay deals with the last wellmaker master from Barcs and presents the short history of the wellmaking craft.

At the end of every essay brief English summaries can be read. The English texts are translated by Balázs *Ander* and lectored by Mrs. Tímea *Mészáros*.

The editor

KISVÁROSI TÖRTÉNET – BARCS 25 ÉVE

Jelen tanulmányunk célja Barcs várossá válásának, illetve az azóta eltelt negyedszázadnak a bemutatása. Ez a törekvésünk, a tanulmánykötet jellegéből adódóan azonban nem lehet teljes. A település életének nem tudjuk minden egyes szegmentjét ábrázolni, ezért – bevallom, egy kicsit önkényesen – Barcs infrastrukturális fejlődését állítottuk a középpontba. Ennek, és Barcs későbbi fejlődését mozgató erőknek a megértéséhez elengedhetetlen, hogy vázlatosan áttekintsük az 1945 utáni magyarországi településfejlődés történetét.

A második világháborút követően egy sajátos urbanizáció kezdődött el Magyarországon, melynek jellegét alapvetően meghatározta a monarchia idején kialakult – közel sem tökéletes –, majd az ország felosztásával még tökéletlenebbé váló településszerkezet. Ennek alfája és omegája a székesfőváros. Budapestnek a kulturális, tudományos és politikai életben betöltött túlsúlya már a millennium ideje óta érezhető volt. A trianoni „rendezést” követően azonban a településhierarchiában elfoglalt kiváltságos szerepe egyértelművé vált. Ez részben annak volt köszönhető, hogy megszűntek a korábbi regionális centrumok – mint pl. Pozsony, Zágráb, Kolozsvár, Kassa – és a helyükbe lépő részleges regionális központok – mint Debrecen és Pécs – valódi nagyvárossá fejlődésére ebben a korban nem volt sok esély. Ebben óriási szerepe volt az ország viszonylag elmaradott, egyoldalú iparszerkezetének és természetesen az 1930-as években alapvetően megváltozó, majd egyre forróbbá váló külpolitikai helyzetnek. Ilyen településszerkezeti adottságok között vette kezdetét az 1940-es évek végén az iparosítás és ehhez kapcsolva az immár kizárólagos állami feladatként értelmezett területfejlesztés.

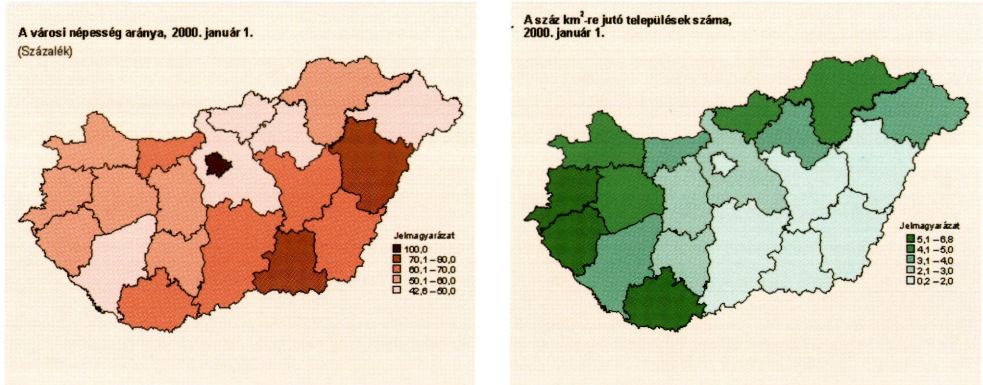
Az 1945 és 1970 közötti években elsősorban a már meglévő városokat fejlesztették, illetve a gazdaságpolitika egy adott térség koncentrált fejlesztését preferálta. Az iparosítás együtt járt a népesség mobilitásával, mely egyes területeken jelentékeny népesség-koncentrációt eredményezett. A gazdaságilag előnyösnek vélt régiókban új városok épültek, sok esetben olyan területeken, ahol ennek nem voltak organikus előzményei, ekkor jöttek létre az ún. szocialista városok. A szerves településfejlődés nyomán viszont csak kevés település válhatott várossá, mely részben annak is köszönhető, hogy Budapesten kívül öt vidéki központot jelöltek ki kiemelt fejlesztésre. Ez ugyan nem volt igazán előnyös, de kétségtelenül hozzájárult az urbanizáció egyre gyorsabb terjedéséhez. 1971-re, kormányhatározat alapján kidolgozták az Országos Településfejlesztési Konceptiót, mely az egyes településeket meghatározott

gazdasági és igazgatási feladataik szerint hierarchikusan sorolta fel.¹ Országos jelentőségű szerepet töltöttek be a kiemelt felsőfokú, a felsőfokú, a részleges felsőfokú, a középfokú központok, és természetesen a főváros. Az ország 3209 települése közül 23 felsőfokú, 106 középfokú, 982 pedig alsófokú központ szerepét töltötte be, az utóbbiak kijelölése a megyék feladata volt.² A többi településnek nem volt központi szerepe, fejlődésüket, sok esetben megmaradásukat saját erejükre támaszkodva kellett megvalósítaniuk. Itt meg kell jegyezni, hogy nem sokkal később ún. részleges középfokú központok kijelölésére is sor került, ezek közé tartozott Barcs is. Ez a besorolás – bár igazgatási és gazdasági szempontok alapján logikus volt – felerősítette a települések közötti polarizációt, tovább növelte a városok szerepét és erősítette az aprófalvak kialakulását. Míg 1950 és 1969 között mindössze 19 település kapott városi rangot, addig a fent említett Országos Településfejlesztési Koncepció nyomán az 1970-es években 20 települést nyilvánítottak várossá. A városok számának robbanásszerű növekedése 1980-ban kezdődött. Ez a tendencia az egyre gyorsabb – számos esetben mesterségesen felgyorsított – településfejlődés mellett annak volt köszönhető, hogy 1984-ben, 1986-ban és 1989-ben az ún. városkörnyéki rendszer központjait automatikusan városi rangra emelték. Ebben az évtizedben már 70 település kapta meg a magasabb közigazgatási címet, ezzel a hazai településhálózatban 166 város foglalt helyet. A fenti folyamat a rendszerváltást követően tovább folytatódott, sőt erősödött. 1996-ra a városok száma 206-ra emelkedett, 2000-ben pedig már 237 település büszkélkedhetett e címmel. Ez egyben – köszönhetően annak a ténynek, hogy az 1990-es években eltörölték a korábbi 8000 fős lakossági határt – azt jelentette, hogy a városi rang egyre inkább devalválódott. A várossá nyilvánított települések jelentős részét ugyanis elmaradott infrastruktúra, hiányos középfokú intézményrendszer jellemzi mind a mai napig. Ezek a városok inkább hasonlítanak egy nagy kiterjedésű alföldi falura, mint egy kisvárosra, és a gazdaság jelen állása szerint ezen nem is igen tudnak változtatni. Ráadásul ezek a „megélhetési-városok” nem, vagy csak kismértékben rendelkeznek valódi vonzáskörzettel. Félreértés ne essék, de ezek a települések jelentős része valóban csak a városoknak kijáró magasabb állami fejkvóta miatt ácsingózott új titulusára. Ennek a sajátos magyar urbanizációnak köszönhetően a településszerkezet meghatározójává a 30.000-nél kevesebb lakossal rendelkező kisváros vált, és a leszakadó térségek, főként a kisfalvak helyzete tovább romlott. A magyar városiasodás másik jellemző vonása a települések térbeli elhelyezkedésében, vagyis a városok és községek eloszlásának egyenetlenségében figyelhető meg. Barcs és környéke esetében ki kell emelni ezt a tényezőt is, hiszen Somogy megye a 2003-as KSH népszámlálási adatok – területe 6036 km², népessége

1 1007/1971. (III. 16.) sz. Korm. határozat

2 Perczel 1997. 394. A települések száma: 1970-ben 3209, 1980-ban 3122, 1990-ben 3074, 2002-ben 3135.

335.701 fő, népsűrűsége csupán 56 fő/km² – alapján Magyarország legritkábban lakott megyéje, Barcs és körzetének településsűrűsége viszont még a megyei átlagnál is alacsonyabb. A térség másig meghatározó vonása – ami természetesen bizonyos fokig az előbbiekből következik –, hogy a településhálózatában a települések alá- és fölérendeltségi viszonya sem alakult ki tökéletesen és maradéktalanul.¹

A képek a KSH internetes oldaláról származnak

A fenti térképeken világosan kirajzolódik, hogy az alföldi településhálózatban a településsűrűség alacsony, ennek köszönhetően a települések lélekszáma az országos átlagot figyelembe véve a legmagasabb. A városodottság mértéke tehát itt elég magas, míg a Dunántúlra ezzel szemben az aprófalvas településszerkezetet a jellemző, egyes régiói – erre Somogy tipikus példa – kifejezetten városhiányosak.² Ezek esetében indokolt volt a centrumtelepülések gyorsított urbanizációja, bár meg kell jegyezni, hogy ez meglehetősen felemásra sikeredett. Az alföldi városok vonatkozásában érdemes még megjegyezni, hogy az alacsony településszámnak köszönhetően a kis- és közepes városok alig rendelkeznek vonzáskörzettel. Ebből adódóan urbanizáltsági szintjük alacsonyabb, mint a hasonló észak-magyarországi vagy dunántúli városoké. Barcs gazdasági és társadalmi szerepét a magyar városhálózatban ezeknek a jellemzőknek a figyelembe vételével lehet csak meghatározni.

1 Barcs Város Általános Rendezési Terve. Déldunántúli Tervező Vállalat, Pécs 1982. – Dráva Múzeum Adattára 353-87. p. 19.

2 Városhiányos területnek azokat a térségeket tekinthetjük, ahol a városok közötti távolság 25 km-nél nagyobb.

A kezdetek

Az emberek által lakott helyek története általában a távoli messzeségben kezdődik. Barcs és környéke közel hat és félezer éve lakott. A Starčevo-kultúra, a réz-, a bronz- és a vaskor embereitől kezdve, pannon és kelta törzsek, majd rómaiak, szlávok és avarok éltek ezen a tájon. Honfoglaló őseink közül Bulcsú törzse telepedett le a környéken. A 13. századi oklevelekben a környékbeli települések közül már megtalálható Tarnóca (Tornoucha), Komlósd (Comlousd), Szentés (Scederweg) és Babócsa (Boboucha) neve. Barcs valamivel később, egy 1389-ben kiadott oklevélben jelenik meg, mint Mária királynő segesdi uradalmához tartozó birtok.¹ Ez a település azonban földrajzilag nem azonos a mai várossal. Jelenlegi helyére legkorábban csak a 17. század vége felé települhetett át a falu.

Az árutermelés, majd a kereskedelem fejlődésével a Dráva is egyre fontosabb szerepet töltött be az emberek életében. A középkor folyamán, a folyó menti tranzitút kiépülésével – a só- és marhakereskedelem egyik fő vonala – és az átkelőhelynek, illetve a hajóforgalomnak köszönhetően megnőtt a település kereskedelmi, hadászati jelentősége. Ezt jelzi, hogy a 15. század utolsó harmadában keletkezett iratokban „castrum Barcs”-ként említik a települést.² A castrum szó arra utal, hogy a településen vagy annak közvetlen közelében valamiféle katonai tábor, kastély, vár létezett. Ez nem meglepő, ugyanis a fontosabb utak mentén általában 8-10 km-es távolságban állt egy kisebb-nagyobb erősség. A mohácsi csatavesztést követően az Eszék felől induló török portyázások és hadjáratok egyre sűrűbben érintették Barcsot. Az oszmán előrenyomulását Külső-Somogy területén a teljesen szétzilált végék az 1550-es évek végén már nem tudták megállítani. Ez indokolta, hogy az első török betörések alatt elpusztult barcsi erősséget 1560 táján újjáépítették. A valószínűleg kis létszámú őrség a szigetvári kapitány alá tartozott.³ A régi-új vár katonái nem sokáig ülhetek tétlenül. 1566-ban a 72 éves I. („Törvényhozó” v. „Kanuni”) Szulejmán szultán, „Allah földi helytartója” immár hetedszer vezette hadait Magyarország ellen. Az Eszéknél hidat verő török főserég Szigetvárt vette ostrom alá. A saját kérésére várkapitánnyá kinevezett Zrínyi Miklós által védett vár bevétele egyben Belső-Somogy elvesztését is jelentette. Barcs és környéke ezzel mintegy 120 évre az oszmánok birtokába került. Barcs hadászati jelentőségével a törökök is számoltak. Ezt jelzi, hogy Iszkender szigetvári bég már 1567-ben palánkvárat építtetett a Dráva partján.⁴ A település jelentőségét az adta, hogy a Dráva nagyjából csak

1 *Rózsás* 3.

2 *Rózsás* 5.

3 *Rózsás* 5.

4 *Rózsás* 6.

Barcs magasságáig volt hajózható. Magyarul a török utánpótlás biztosításában jelentős szerepet játszhatott. A barcsi palánk azonban önmagában nem jelentett komolyabb akadályt egy hadjárat során. Egyrészt az összeírások szerint az erősségben átlomázó katonák száma soha nem érte el a 200 főt – ezek is döntően gyalogosok –, másrészt ezek a palánkok a portyázókat ugyan vissza tudták verni, de egy ostromnak már nem tudtak ellenállni. Ellenséges hadjárat idején a helyőrség egy jobban védhető kővárba húzódott vissza. Az üresen hagyott palánkot pedig vagy saját maguk, vagy az ellenség pusztította el. Ez történt 1595-ben, és Zrínyi Miklós híres 1664-es téli hadjárata idején is. A várral együtt a település is elpusztult, az 1671-es adóösszeírásban Barcs már nem szerepel.¹ Ez nem jelenti feltétlenül, hogy a település teljesen lakatlan volt, mindössze azt jelzi, hogy Barcson nem élt adózóképes lakosság. Ezt támasztja alá, hogy 1677-ben ismét szerepel Barcs neve az összeírásokban. Ebben az esztendőben került Széchényi György kalocsai érsek birtokába a település, mely a vár pusztulása ellenére stratégiailag továbbra is fontos terület maradt. A település véglegesen csak 1686 szeptemberében szabadult fel az oszmán uralom alól.

„A gondos gazda...”

A török kiverését követően megkezdődött az elnéptelenedett területek betelepítése. A Széchényiek csokonyai uradalmához tartozó Barcsra az 1730-as években Kalinovácról és Vukovárról horvát, majd 1770-től szuloki svábok, majd később württembergi német telepesek érkeztek.² Barcs szempontjából szerencsés volt, hogy Széchényi Ferenc személyében egy széles látókörű, racionálisan gondolkodó birtokosa volt a csokonyai uradalomnak. A birtokain folyó kereskedelem – és természetesen saját jövedelmeinek – növelése érdekében 1777-ben megvásárolta a drávai átkelőt és a vámszedés jogát az államtól, korszerű sóházat építtetett Barcson, ahonnan a Dél-Dunántúlt látták el. 1798-1800 között a Dráva-Mura szabályozásának királyi biztosaként elérte, hogy a Barcs térségében még a 18. század közepén megkezdett folyamszabályozást tovább folytassák. A falu 18-19. századi fejlődését döntően befolyásolta a Dráva hajózhatóvá tétele és környékének árvízmentesítése. A további előrelépés érdekében, 1797-ben Széchényi Ferenc mezővárosi privilégiumot kért az uralkodótól Barcs számára.³ Itt meg kell jegyeznünk, hogy a mezővárosi rang ellenére Barcs távolról sem volt városias. A mezővárosi címmel járó vásártartási jog

1 Rózsás 8.

2 Rózsás 9.

3 MOL, Széchényi lt. P. 623. IV. cs. 30. A. Barcs kiváltságos oklevele. 1797. május 26. In: Barcsi Műsor. 1987/2. sz. 13 – 18. (Rózsás Márton forrásközlése).

azonban jelentősen fellendítette a gazdasági életet.¹ A település lakossága két év alatt mintegy 1/3-al nőtt és a 18. század végére elérte a 400-450 főt. Az igazi fellendülés a 19. században kezdődik. 1803-ban a földesúr plébániát alapított és 16 évvel később elkészült a római katolikus templom is. Az újabb telepítéseknek köszönhetően 1803-ban létre jön „Neu Barcs” (Új Barcs), majd 1841-ben Pálfalu, mely ekkor még önálló település volt. 1848-ra Barcs egy 1200 lakosú, pezsgő gazdasággal rendelkező mezővárossá válik. A szabadságharcot követően fejlődése megáll egy időre, hogy néhány év múlva óriási lendülettel folytatódjék.

„Chicagónak indult...”

Az 1860-as évek második felében meginduló fejlődés motorja a közlekedés volt. Hazánkban kiemelt figyelmet szenteltek a folyami hajózásnak, mivel egyrészt olcsó volt, másrészt a vasúthálózat még nagyon kevés területen épült ki. A Dráva azonban közel sem volt alkalmas a folyamatos hajózásra, hiszen a 18. században elkezdett folyamatszabályozást csak a kiegyezést követően folytatták. Baross Gábor minisztersége alatt 29,5 millió koronát szántak a Dráva tökéletes szabályozására. Az összegnek azonban mindössze az egyharmadát használták fel az I. világháborúig,² ráadásul a szabályozás nem volt összehangolva, nem volt folyamatos.

Ennek ellenére a Dráva barcsi szakaszán 1856-ban feltűntek a Duna Gőzhajózási Társaság gőzhajói, és a társaság 1863-ban heti két járatot indított Eszék és Kakonya között. A szállítás azonban nem volt rentábilis, ezért két év elteltével a társaság megszüntette a vonalat és csak alkalmi fuvarozással foglalkozott Eszék és Barcs között. A szállítás veszteségét az okozta, hogy a folyam medrében újra és újra felépülő gázlók miatt az uszályok kapacitását nem tudták kihasználni, rakterüket általában csak 1/3 részben lehetett feltölteni. A hajóval történő fuvarozásra azonban továbbra is nagy volt az igény – főként a vasútvonalak hiánya miatt – ezért néhány vállalkozó továbbra is próbálkozott. Kanitz Károly például már 1864-ben elindított egy uszályt mintegy 5000 q rakománnyal Kakonyára. Az uszályokat kezdetben lovak vontatták, majd 1865-ben áttértek a gőzös vontatásra. 1875-től a bécsi Schöller és Társa, a Du-

1 A mezőváros („oppidum”) sajátos jogállással járó címe többé-kevésbé csak azt jelentette, hogy a folyamatos földesúri megszorítások közepette korlátozott önállósággal rendelkezett. Ezek legfontosabb megnyilvánulásai a következők voltak: országos vásárokat tarthatott, helypénzt szedhetett; szabadon választhatta meg a bírót; adókedvezményeket kaphatott. A mezőváros lakosa, a „civis” átmenetet jelentett a városi polgár és a falusi paraszt között.

2 Dr. Erdősi Ferenc: A Dráva-hajózás és annak szerepe Barcs gazdasági központja fejlődésében a 19. század közepétől a II. világháborúig – Dráva Múzeum Adattára 438-87.

nai Gözhajózási Társaság valamint a Magyar Gözhajózási Társaság néhány hajója járta a Drávát.¹

A gazdasági és természeti nehézségek ellenére bizonyos területeken fejlődött a drávai hajózás. Barcs helyzete kedvező volt, hiszen Eszék mellett csak itt volt a Dráva mentén kereskedelmi kikötő. Az Ausztriába és az Adriára tartó árukat Barcson osztották szét, illetve rakták vasútra. Ennek köszönhetően a község az ország egyik legnagyobb terményraktározójává és kereskedelmi központjává vált. A forgalom növekedése arra ösztönözte a Széchenyieket, hogy új raktárakat építsenek. 1882-ben megkezdődött a rakparton 2 km hosszúságban elhúzódó Közraktár építése. A 300.000 q – 3000 vagon – áru tárolására alkalmas raktárokat a magyarok mellett belga és francia érdekeltségű cégek bérelték. Erre a beruházásra elengedhetetlen szükség volt, hiszen Budapest után Barcson tárolták az ország legnagyobb gabonakészletét.² Az egyre nagyobb forgalom kiszolgálását jelentősen könnyítette az 1908-ban átadott új kikötőt, melynek 3,9 ha területe a téli kikötést is lehetővé tette. 1929 elején a bankok ellenőrzése alatt álló Közraktár mellett megalakult a Dél-Magyarországi Gazdatárház Szövetkezet. A fejlesztésnek köszönhetően Barcs kikötője bonyolította le a drávai teherforgalom 60-70%-át.³ Ezt a forgalmat annak köszönhette – mint korábban már említettük –, hogy nyugat felé eddig volt igazán hajózható a folyó. A Felső-Dráváról érkező tutajok és kishajók végállomása is Barcs volt – mivel nem tudtak visszahajózni – a hajókat itt eladták és a legénység a szárazföldön tért haza. A kikötő forgalma a millenniumi évben volt a legnagyobb. Méretére jellemző, hogy munkakerőhiány lépett fel és a kirakodásra váró hajók a 2,2 km-es rakpart teljes hosszát elfoglalták.⁴

A hajózás adta gazdasági lehetőségeket igazán csak a vasúttal közösen lehetett kiaknázni. A Pécs-Barcs, és a Barcs-Murakeresztúr vasútvonal 1868-as kiépítésének, az 1883-ban átadott közúti, illetve a két évvel később megnyitott vasúti hídnak volt köszönhető, hogy Barcs a Dél-Dunántúl legnagyobb folyami átrakóhelyévé fejlődött. 1885-ben átadták a Verőcén keresztül Pakrácig vezető vasútvonalat, amit észak felé 1890-ben meghosszabbítottak Somogyuszobig – a Bátaszék-Dombóvár-Gyékényes ún. Duna-Dráva vasútig – és 1905-ben elkészült a kaposvári, majd 1910-ben a sellyei vonal is. Hat vasútvonalának köszönhetően egyre több vállalkozó települt az 1896 óta járási székhellyé nyilvánított Barcsra.⁵ Sorra alapították a különböző pénz- és hitelintézményeket és kirendeltségeket. 1881-ben megalakult a Barcs Drávavidéki Takarékpénztár RT. 1900-ban a Barcs-Drávavidéki Takarékpénztárral

1 Erdősi i.m. u.o.

2 Erdősi i.m. u.o.

3 Erdősi i.m. u.o.

4 Erdősi i.m. u.o.

5 Az 1870-es évek elején törvénycikk rendelkezett a mezővárosok jogállásáról. Néhány nagyobb mezővárosból város lett, a kisebbek községi és kisközségi címet kaptak. Barcs 1871-ben veszítette el mezővárosi címét.

Egyesült Önszegélyező Szövetkezet, majd a Magyar Leszámitoló és Kereskedelmi Bank barcsi fiókja, a Barcs és Vidéke Néptakarékpénztár, a Magyar Szlavón Takarékpénztár és a Barcsi Kereskedelmi RT. A századfordulón Barcs 5400 lakosával a második legnépesebb település volt a megyében, míg a kereskedelmi forgalomban és az iparban foglalkoztatottak arányát tekintve az első helyen állt. A népszámlálási adatok szerint 1900 és 1930 között a lakosság 24-35%-a dolgozott az iparban, melynek legfontosabb szektora a fafeldolgozó- és fűrészipar volt már ebben az időben is. Az első fűrésztelepet 1874-ben hozta létre egy morva cég a későbbi nagy malom helyén. Hamarosan a pécsi Engel gyár is nyitott egy kisebb üzemet, de ez nem működött sokáig. Barcs legjelentősebb fűrészüzemét 1878-ban alapította a francia Societe d' importation de Chene. A párizsi cég Szlavóniában vásárolt erdősségeket és az itt kitermelt fát dolgozták fel Barcon. 1897-re ezeket a közeli erdőket szinte teljesen kivágták, ezért a cég áttelepítette üzemét Bizovácra. Az elhagyott telepet a következő esztendőben a Neuschloss fivérek vásárolták meg.

A mezőgazdasági ipar jelentősége csak a századfordulót követően nőtt meg, de az 1930-as évek végére ismét visszaesett. Ez részben annak is köszönhető, hogy igazából csak a malomipar képviselte ezt a gazdasági szektort. Hagyományai a drávai hajómalmokig nyúlnak vissza, melyek jelentős része a gőzhajózás megjelenésével kiszorult a folyóról. A 19. század végén létrehozott kisebb gőzmalmok mellett 1912-ben felépült az eszéki Union RT-hez tartozó malom is. Ennek 1916-os leégését követően 1917-18-ban épült fel a nagyteljesítményű malom, mely azonban csak néhány hónapig üzemelt, és csak 1922-ben indult be újra a folyamatos termelés. Az üzemet 1927-ben teljesen átépítették, azonban az exportlehetőségek beszűkülése miatt 1935-ben ismét leállították a termelést. A helyi mezőgazdasági termést dolgozta fel Belcsapusztán a Kremzir Mór birtokos és nagykereskedő által alapított szeszgyár, mely hamarosan szeszfinomításba és likörgyártásba is bekapcsolódott.

Még a feldolgozóiparnál is fejletlenebb volt az építőanyag-ipar, mely alig jelent meg a községben. Mindössze a Barcs-Drávavidéki Takarékpénztár tulajdonában lévő, 1892-ben épített téglagyár és az 1903-ban beindított cementáru üzem látta el építőanyaggal a környéket.¹

A gazdasági fejlődés tehát, egyoldalú volt és a kereskedelmi szektort érintette elsősorban. Ennek ellenére jelentősen átalakította a település szerkezetét. A nagyarányú bevándorlásnak köszönhetően Barcs kezdte kinőni korábbi határait. A terjeszkedés érdekében Kanitz Károly bécsi bankár, hajótulajdonos és gabonakereskedő megvásárolta a mai vasútállomás környékén elterülő, a Rinya és a Dráva part közötti mocsaras területet. 1867-ben a Rinya patak új mederbe terelésével ezt kiszárították, majd feltöltötték. Ezen a részen épül fel a már viszonylag polgárinak

¹ Az 1911-ben alapított Barcsi Gőzmalom és Téglagyár RT. – mint neve is mutatja – szintén foglalkozott téglagyártással, pontosabban mészhomoktéglá gyártásával. A malom téglagyár részlege azonban csak időszakosan működött.

nevezhető Barcstelep. A mai vasútállomástól a sportcsarnokig terjedő új településrész az 1890-es évekig élesen elkülönült Barcs többi részétől. A két terület összeépülésével Barcstelep lett az 1911-óta nagyközségi címmel büszkélkedő Barcs társadalmi életének központja. Itt álltak a Kanitz Károly által építtetett „Hatházak”, a „Garni” szálloda, és 1909-ben itt nyitotta meg kapuit a vármegye első kőszínháza. A település növekedést jól jelzi a lakosság számának változása.

Év	Lakos	Év	Lakos
1720	220	1880	3080
1784	356	1890	4427
1830	988	1900	5396
1850	1200	1910	6415
1860	1568	1920	6159
1869	2111	1930	7585

Az 1930-as adatban már szerepel az 1180 lakosú Drávapálfalva, melyet ekkor csatoltak Barcshoz.¹

Immár Barcsra is beköszöntött a polgárosodás. 1871-ben kaszinó alakul, gomba módra szaporodnak a különböző egyletek, társaságok, olvasókörök, egyesületek. Egymást érik a boltok, üzletek. A régi barcsi újságok oldalai hemzsegnek hirdetéseitektől. Gazdasági súlya és a látványos fejlődés ellenére Barcs infrastruktúrája meglepően elmaradott volt. 1928-ig nem volt járásbíróság Barcson, a peres ügyekkel Nagyatádra kellett utazni az embereknek. A kommunális hálózat is fejletlen – pontosabban egyoldalú – volt. Ezt jól jelzi, hogy már 1881-ben megalakították az önkéntes tűzoltóegyletet és az 1884-ben alapított Barcsi Sertéshizlalda RT. telepéről 1909-ben elektromos árammal látták el a település egy részét. Ugyanakkor az utak döntő része közvetlen volt és az ivóvíz ellátás sem volt megoldva.

„...Barcs lett belőle!”

Barcs fénykora a századfordulót megelőző évek voltak. Az 1906-tól kezdődő, az I. világháború előtti utolsó nagy gazdasági prosperitás egy rövid időszakra még fel lendítette a gazdaságot, de az 1910-es évek elején kibontakozó válság Barcson is éreztette hatását. Számos üzem beszüntette, a megmaradók pedig csökkentették ter-

¹ Erdősi i.m.

melésüket. A település mélyrepülése azonban csak ez után következett. Az I világháborút követő évek Barcs történetének egyik legnehezebb periódusát jelentették. A katonai összeomlás után, 1918. november 13-án aláírták az ún. belgrádi konvenciót, melynek értelmében a demarkációs vonaltól délre és keletre eső területeket ki kellett üríteni, ami egyet jelentett Barcs szerb megszállásával.¹ A községbe 1918. november 16-án még csupán néhány szerb katona vonult be, de hamarosan újabbak követték őket. Átvették a közigazgatás irányítását, lefoglalták az üzemeket, és nyíltan Barcs anektálására törekedtek. Az a tény, hogy mindezt a fegyverszüneti egyezmény határozottan tiltotta, a szerbeket nem idegesítette sőt, a nagyhatalmak többszöri felszólítása ellenére csak 1921. augusztus 21-én vonultak ki Barcsról.² A község élete ezt követően lassan normalizálódott – bár helyzete közel sem volt irigylésre méltó, hiszen szünetelt a drávai hajózás, a hidak le voltak zárva –, gazdasági és kereskedelmi szerepe megmaradt. A megyei iparlajstromok ugyan ellentmondásosak, de ezek is egyértelműen jelzik, hogy továbbra is sok, kisebb-nagyobb cég működött mind az ipar, mind a kereskedelem területén.³ Ezt támasztja alá, azaz 1930-as évből származó statisztikai adat is, mely szerint az iparban, a kereskedelemben és a közlekedésben dolgozott a foglalkoztatottak 51%-a, amely – amennyiben valós és mért lenne az – kiemelkedő volt.⁴ Az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság azonban Barcsot sem kerülte el, tetőpontja az 1930-as évek második felében érte el. A vállalatok jelentős része beszüntette működését, a község mintegy 6700 lakos közül majdnem 1150-en voltak munkanélküliek.

A II. világháború forгатaga egy, az emlékeinek élő közösséget talált az egykor oly virágzó, városias hangulatot árasztó nagyközségben. A második világháború szele 1941. április 6-án érte el a községet, amikor a német hadsereg a két barcsi Dráva-hídon keresztül Jugoszlávia lerohanására indult, majd április 11-én a magyar csapatok is itt keltek át a folyón. Alig három év elteltével, 1944. március 19-én ugyanezek a hidak tették lehetővé a Dráva-mente községeinek, köztük Barcsnak gyors német megszállását. A kisebb-nagyobb csapatmozgásoktól eltekintve azonban 1943 áprilisáig nem lehetett ténylegesen érezni a háborút a környéken. Ettől kezdve viszont egyre több fegyveres összecsapás robbant ki a magyar határvadászok és a határon átcsapó jugoszláv partizánok között. Alig egy esztendő múlva pedig lehullottak az első bombák és 1944. december elején megkezdődtek a szárazföldi harcok is a

1 Linder Béla Magyarország nevében, Henrys tábornok és Misić vajda pedig az antant részéről aláírta az okmányt. A konvenció Beszterce–Gyulafehérvár–Déva felett, továbbá Arad–Makó–Szeged alatt, végül Baja–Pécs–Barcs felett húzta meg a demarkációs vonalat, mely azután a Drávát követte az országhatárig.

2 A belgrádi konvenció értelmében a szerb megszállás csak a békeszerződés aláírásáig tart, ezt követően ki kellett volna vonni a megszálló erőket.

3 Sertéshízlaló és Villanyvilágítási Vállalat, Nauschloss-féle Gőzfűrészt Rt., Első Barcsi Hengermalom Rt. (az UNION Malom utódja), Barcs-Drávavidéki Takarékpénztár épületfa telepe, Barcsi Bőrgyár Rt. (már 1925-ben felszámolták), Déli Vasút Bútorgyára, Totzer Gőzmalom, Breuer Ferenc tűzfatelepe és a Mészégető Kemence, a belcsapusztai szeszgyár.

4 *Bihari* 1979. 70.

megye területén. A 3. Ukrán Front kötelékébe tartozó szovjet 57. hadsereg, a 4. gárdahadsereg, valamint a 12. Jugoszláv Hadsereg és az 1. Bolgár Hadsereg csapatai december 6-án érték el Barcsot. A szövetséges hadseregek támadása azonban a községtől nyugatra megakadt. A frontvonal megrekedését követően a szovjet felsőbb parancsnokság utasította a vármegye alispánját, hogy 1944. december 26-án kezdjék meg a 25-30 kilométer mélységű frontvonalban és környékén fekvő települések kiürítést. Ez 93 községet – köztük Barcsot – és 65 pusztát, összesen 108.951 embert érintett.¹ A kitelepített falvak lakosai csak lassan térhettek vissza, a barcsi családok az utolsók között voltak, akik megpillanthatták korábban elhagyott otthonaikat. Pontosabban azt, ami ezekből 1945 májusáig megmaradt. A harcok alatt ugyanis a németek megsemmisítették az eleve szegényes infrastruktúrát, a környező települések lakói és az oroszok, majd az orosz egységek januári kivonását követően a bolgárok szinte mindent elvittek, amit találtak. A dolgos parasztok és polgárok azonban, ha kezdetben fásultan, nagyon fásultan, de folytatták a háború által felforgatott életüket.

Kételyek

A nemzetközi, és természetesen az ezzel szorosan összefüggő hazai politikai helyzet a többi határmenti községhez hasonlóan Barcsot is súlyosan érintette. A fejlődést 1946 után döntően a magyar-jugoszláv, pontosabban a szovjet tömb és a jugoszláv vezetés szembenállása hátráltatta. A községet az 1949-ben kiépített és 1961-ig fenntartott határzár gyakorlatilag nemcsak a Dráva másik oldalától, hanem az ország és a megye többi részétől is elszigetelte. Az 1960-as évek közepén és végén – az említett politikai viszonyok miatt hatványozottan jelentkező gazdasági elmaradottságnak köszönhetően – még közel sem volt biztos, hogy Barcs valaha is a városok sorába emelkedhet. A 3.178/1965. sz. kormányhatározat ugyanis még azt a VÁTI javaslatot fogadta el, mely szerint a megyékben, így Somogyban is az egyes járások összevonásával régiókat kell kialakítani.² Somogy megye esetében ez a csurgói és a tabi járás Nagyatáddhoz történő kapcsolását jelentette. A csurgói járás megszüntetését azzal indokolta a tervezet, hogy az nem tudja betölteni a középfokú központ szerepét. A megyei párt és tanácsi vezetés ugyan egyetértett a régiók kialakításának fontosságával, ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a lemaradás problémája csak az egyes területek gazdasági, kulturális, kommunális és szociális fejlesztésével oldható meg hatásosan. Jellemző a megye gazdasági, társadalmi elmaradottságára, hogy ebben az időben csak Kaposvár rendelkezett városi ranggal a megyében. Siófok várossá nyilvánítása ugyan már eldöntött tény volt, azonban a megyei vezetés még itt sem látta

1 A témáról még: Szabó – Szili 1993. 92.

2 SML: MSZMP S.M. Biz. Titkári/6. 33. Somogy közigazgatási átszervezésével kapcsolatos iratokból 1965-83

biztosítottak a feltételeket. A közigazgatási átszervezéssel kapcsolatban, 1966-ban merült fel az az elképzelés, mely a barcsi járást is beolvastotta volna a nagyatádiba. A tervezet ellen kezdetben határozottan tiltakozott a megyei vezetés.¹ Alig két év elteltével viszont már ők álltak elő egy új területszervezési javaslattal.² Az MSZMP Somogy megyei Bizottsága az 1968. május 7-ei ülésen fogadta el ezt a javaslatot, melynek fontos pontja volt Nagyatád és Marcali várossá fejlesztése. A tervezet szerint – összhangban az állami tervekkel és előterjesztésekkel – a járásek szerepét és feladatait az urbanizáció hatásaihoz kell igazítani. Ez azt jelentette, hogy a községek felett csak irányító és ellenőrző szerepet biztosítanak, míg a városok automatikusan kikerülnének a járási szervek hatásköréből. A járásek átszervezésének része a közös községi tanácsok – a jellegzetesen aprófalvas Somogyban ez logikus is lehetett volna – megszervezése is, mely az 1970-es évek közepére lényegében befejeződik. Az átszervezés egyben azt is jelentette, hogy az egyes járásek területe és hatásköre jelentősen csökkent, ami indokoltá tette bizonyos területek összevonását. Ez az elgondolás volt az alapja a csurgói és a barcsi járás 1969 végére javasolt megszüntetésének.³

A fent idézett ülés évében azonban jelentős változások történtek az országos politikában, és ezzel összefüggésben a gazdaságpolitikában is. Az 1968-ban elindított új gazdasági mechanizmus felértékelte Barcs adottságait, amit jelzett az is, hogy az iparfejlesztésre kijelölt települések közé sorolták. Ennek megfelelően az 1970-ben tartott Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülésein a barcsi járás Nagyatádhoz történő csatolása már nem kerül szóba.⁴ Felülvizsgálták a korábbi terveket és 1971-ben a kormány az országos településfejlesztési koncepciójában részleges középfokú központnak jelölte ki az 1970-ben, története során immár második alkalommal nagyközségi címmel büszkélkedő Barcsot.⁵

Ez tulajdonképpen nem jelentett mást, mint a település városi szerepre való kijelölését. Barcs és a környező falvak lakosai mindazonáltal – a mezővárosi privilégium 1797-ben elnyerésének köszönhetően – már réges-rég óta megelőlegezték ezt a címet a községnek. Pedig ebben az időben, az évtizedes fejlesztések ellenére Barcs még messze állt attól, hogy város legyen.

1 A Megyei Tanács és a VB vezetői azt javasolták, hogy a nagyatádi, csurgói és barcsi járásek egyesítését fontolja meg a tervezet. Barcsnak adjanak egy év haladékot. Az ügyben megbeszélést folytattak a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának vezetőjével is. Hasonló levelet küldött Németh Ferenc megyei első titkár Losonczy Pálnak, az Elnöki Tanács Elnökének

2 Ennek alapján 1968. december 31-ei hatállyal várossá nyilvánították Siófokot és megszüntették a tabi járást. Siófok várossá szervezésével a megyében a városi lakosok száma 13,9%-ról 18,6%-ra nőtt, az országos arány 43,9%. A megye városhálózata továbbra is rossz, a déli és nyugati részen nincs még város.

3 SML: MSZMP S.M. Biz. Titkári /6. 33. Somogy közigazgatási átszervezésével kapcsolatos iratokból 1965-83.

4 SML: Somogy megyei Tanács 14/1970/I.27./ VB. sz. határozat

5 1007/1971. (III. 16.) Korm. sz. határozat az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióról. III. fej. 6.c pont.

Tervek és ...

Barcs esetében érdemes tisztázni, hogy nem csupán arról volt szó, hogy a települést városi rangra kell emelni. Barcsot várossá kellett fejleszteni, ugyanis hiányosak voltak azon feltételek, ami alapján a településfejlesztési keretterv által kijelölt központi szerepének megfelelően lehetett volna. Az országos viszonyokhoz képest jelentős gazdasági lemaradásban volt a település, alig volt munkalehetőség és a háborút követően évekig nem alakult ki az alapvető intézményhálózat sem. Természetes, hogy ilyen körülmények között jelentős volt a településről és környékéről elvándorlók száma. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az 1960-as években egy újabb elvándorlási hullám kezdődött, mely igen érzékenyen érintette Barcs körzetét, a megyéből elköltözők 41,6%-a innét származott. Ez különösen szembeötlő akkor, ha összehasonlítjuk az egyes járások területét, hiszen ezek között a barcsi volt a legkisebb. A község lakossága 1959-ben csupán 6500 fő volt, ami hosszabb ideig nem bírta el a folyamatos vándorlási veszteséget. Tényleges, számottevő fejlődésről csak 1959, Barcs első egyszerűsített általános rendezési tervének elfogadása óta lehet beszélni. Ez a tervzet nem volt nagyra törő, csupán a reális lehetőségeket kívánta kihasználni. Azokat azonban maximálisan. A tervezők felismerték azt a stratégiai lehetőséget melynek köszönhetően Barcs oly sokáig, az országosan is jelentős kereskedelmi központok patinás sorában szerepelt. Ez természetesen a közlekedés és a Dráva.

A koncepció alapja tehát adott volt, erre kellett szervesen felépíteni a jövő városfejlesztő terveket. Az első lépcsőben a Pécs-Barcs-Nagykanizsa vasútvonal korszerűsítését, a Budapest-Pécs-Barcs 6. számú főközlekedési út Jugoszlávia felé történő továbbépítését és ezzel összekötve a Dráva-híd újjáépítését – a vasúti híd megépítését nem tartották szükségesnek, mert a gyékényesi és murakeresztúri hidak ki tudták szolgálni a forgalmat – és a határátkelő állomás kiépítését tervezték. Itt talán érdemes megjegyezni, hogy a Barcs-Nagyatád-Somogyaszob vasútvonal megszüntetése már ekkor szóba került azzal az indoklással, hogy a vonal több helyen átszelte a község területét. A közlekedési lehetőségek kiaknázásánál számoltak a Dráva hajózhatóvá tételével és a kikötői, illetve a vasúti átrakodás korszerűsítésével. A tervekben a tényleges iparosítást csak a Fűrészüzem iparvágányos bővítése és egy bútorgyár létesítése jelentette.¹

Rendkívül fontos feladat volt Barcs belső infrastruktúrájának a megteremtése. Az alapoknál kellett kezdeni, hiszen nem volt kiépítve a vezetékes ivóvíz-, szennyvíz- és gázhálózat, nem is beszélve a hírközlés szinte teljes hiányáról. A belső úthálózat nagyon rossz állapotban volt, kevesebb mint 1/3-uk rendelkezett burkolattal. Hozzáteszem, hogy ezek a fejlesztések is csupán a település belső területeire vonatkoztak. A lakáshiány pótlására és az 1969-re prognosztizált népességnöveke-

1 Dénesi Ödön: Barcs két évtizede a tervek tükrében. – Dráva Múzeum Adattára 730-90.

dés igényeinek kielégítésére kb. 600 új lakás építését tervezték, melyek 50%-a 2-4 szintes épületekben kapott volna helyet. Egyik részét a Nagyatádra vezető úttól nyugatra eső területen – az I. építési ütem –, míg másik részét – II. építési ütem – a település központjától északra tervezték felépíteni. Mindkét területen egy-egy oktatási és gyermekintézmény-csoportot képzeltek el, különböző szolgáltató egységekkel közösen, egy park köré csoportosítva.¹ A tervek jelentős része megvalósult és egy valóban dinamikus fejlődés kezdődött, olyannyira, hogy 1971-ben már szükség volt egy összevont rendezési tervre.

A Pécsi Tervező Vállalat által készített terv épített az 1970-es Ipartervre és a VÁTI 1971-es „Regionális összefüggések vizsgálata” című tanulmányára. Azonban míg a fent vázolt 1959-es terv központjában az ipari és lakossági infrastruktúra alapjainak a kiépítése állt, addig az 1971-es rendezési terv az iparfejlesztésre helyezte a hangsúlyt. Ez teljesen logikus, hiszen az elvándorlás megszüntetése, illetve a körzetbe való letelepedés elősegítésére már ebben az időben is a munkahelyteremtést tartották az egyik legjobb megoldásnak. Ez természetesen maga után vonta az infrastruktúra további fejlesztésének követelményét, és meg kellett változtatni a gazdaság struktúráját is, hiszen Barcs részleges középfokú központ körzetében ebben az időszakban az aktív keresők több mint fele még a mezőgazdaságban dolgozott. Ez az országos átlagnak csaknem a kétszerese volt, és csak Szabolcsban foglalkoztattak több embert a gazdaság ezen ágazatában.² A struktúraváltást az ipari, építőipari és a szolgáltató szektorok fejlesztésével kívánták elérni. Barcon az ipar preferálásával egy nagyipari központot kívántak létrehozni, mely a vegyiparra vagy a fa- és papíriparra épült volna. Ezt az elgondolást erősítette a településen és a vonzáskörzetében jelentkező relatív munkaerő-felesleg. A PTV szerint a vegyipari, fa-, cellulóz- és papíripari komplex üzemek telepítését kell ösztönözni, melyek egyben kedvezően hatnának Barcs és körzetének fejlődésére is. Ez a koncepció a későbbiekben is erősen hatott a tervekre, ezt jelzi Dr. Zala György a Városépítés című szakmai folyóirat 1977/1. számában megjelent „Vízigényes ipartelepítési lehetőségei” című tanulmánya, amely szerint a Letenyétől Drávaszabolcsig húzódó mintegy 150 km-es Dráva szakaszon igazán csak Barcs az egyetlen alkalmas hely, egy gazdaságos ipartelep létesítésére.

Magával az ipartelepítéssel már foglalkozott az 1959-es terv is, de szerényen csak a világháború előtt kialakult DNY-i ipartelep területének hasznosításában gondolkodott. Az alig egy évtizeddel később készített Iparterv tanulmánya már figyelembe vette a település DK-i részén – a későbbi Kemikál környékén – fekvő területet is, míg a VÁTI tervezete ettől keletebbre helyezte az új ipartelepét. A PTV összevont rendezési terve ez utóbbit részesítette előnybe. Ez a terület ugyanis szervezesebben il-

¹ u.o.

² Barcs nagyközség középtávú komplex fejlesztési tervjavaslata: Pécsi Tervező Vállalat 1971. – Dráva Múzeum Adattára 348-87.

leszkedett a településhez, közúti és vasúti kiszolgálása gazdaságosan megoldható volt, és a lakóövezet közelsége a munkaerő számára kedvező tényezőt jelentett. Ezzel szemben volt egy jelentős hátránya, mégpedig, hogy értékes mezőgazdasági területeket von el a termeléstől. A rendezési terv – hasonlóan az 1959-es elképzelésekhez – kiemelt fontosságúnak tartotta az I. világháborút követően megszünt hajózás helyreállítását és a kikötői berendezések felépítését. A folyó végleges szabályozásával kapcsolatban már ekkor szóba került egy, a Jugoszlávokkal közösen felépítendő drávai vízlépcső, sőt megkezdődött a műszaki tervezés is. Az elképzelések szerint a vízlépcsős duzzasztás nyomán Barcsig 500-600 tonnás uszályokkal is hajózható lehetne a folyó. A közlekedést fejlesztésére irányuló tervek között szerepelt az M6-os várost elkerülő új nyomvonala és egy erről induló összekötő szakasz a Nagyatádra vezető úthoz.

Mivel az iparosítás – hiszen részben ez a célja – jelentős népességnövekedést von maga után, egy intenzívebb fejlesztés esetén 20000 főre becsülték Barcs lakosságát az ezredfordulóra.¹ Ezt a növekedést arra építették, hogy Barcs vonzáskörzetének tényleges központjává válik és a népesség legalább olyan ütemben nő Barcson, mint amilyen ütemben, a vonzáskörzetében csökken. Ennek legnagyobb intenzitását az 1970-es évek második felére várták, és évi 280-320 fővel számoltak. Ezt a számot alapul véve 1985-ig 2800, 2000-ig pedig további 2000 lakás építésére lett volna szükség. Az összesen 4800 lakásból több mint 3000-ret többszintes épületekben építették volna fel.² Egy ilyen nagyarányú építkezés ugyanakkor jelentősen átalakítja az adott település arculatát, ezért a rendezési tervben komoly figyelmet szenteltek a jövőendő városkép kialakítására. Az elgondolások között szerepelt egy, a történelmileg kialakult központtól északra felépítendő új központ terve is, melynek beépítését 4-5 szintes és néhány középmagas épületekkel képzelték el a tervezők. Ezen tervek papírra vetésére a PTV külső szakembereket is bevont, akik segítségével 1973-ban tervet készítettek a településszervezésről. Hozzá kell tenni, hogy a település arculatának megtervezésével számtalan terv foglalkozott ebben az időszakban: pl. a „Barcs nagyközség helyzetének komplex feltárása és elemzése”, a „Barcs nagyközség komplex fejlesztési koncepciója”, illetve „Barcs nagyközség középtávú komplex fejlesztési tervjavaslata”, ezek a munkák középtávú, tehát 5 éves tervek voltak.

Az összevont rendezési terv elfogadását követően jelentős fejlődés kezdődött, elsősorban a lakásépítés területén. A lakásigény kielégítése azonban ez még közel sem volt elégséges, ezért 1974-ben elkészítették a II. építési ütem, tehát az új központ részletes rendezési tervét. A Herr Rudolf által készített terv a kor városrendezé-

1 Barcs nagyközség közigazgatási körzetében (Társközségei Somogytarnóca, Komlósd, Drávaszentes, Péterhida) 1970-ben 9719 – ezen belül Barcson 7609 – 1971-ben 9767, 1972-ben 9843, 1973-ban 9986, 1974-ben 10180 lakos élt. A megye lakosságát 1985-re 371000, 2000-re 383000 főre prognosztizálták. A terv szerint a megyében a városi népesség arányát az 1975-ös 23,5%-ról 1985-re 35-39%-ra, 2000-re pedig 39-40%-ra kell emelni.

2 Pécsi Tervező Vállalat: Barcs nagyközség középtávú komplex fejlesztési tervjavaslata 1973. - Dráva Múzeum Adattára 348-87. p. 57.

si gyakorlatát követte 4, 5, 11 szintes épületeket tervezett a központban elhelyezkedő tér köré csoportosítva, melyek markáns, bár a szocialista városok – számomra cseppet sem barátságos – képére formálták volna a területet.

...tények

Annak ellenére, hogy a fent vázolt iparosítási tervekből csak kevés valósult meg, 1974-re Barcs a megye egyik legjelentősebb településévé vált a maga 14.182 ha területével és 9943 fős lakosságával. Népsűrűsége pedig (70,1 fő/km²) a megyei átlagot tekintve kifejezetten kedvező volt. Az iparosítás és az urbanizáció ugyanakkor – ahogyan már korábban is utaltam rá – elképzelhetetlen volt a regionális és a helyi infrastruktúra – gáz, elektromos áram, vízvezetékek, közlekedés – fejlesztése nélkül. A részleges középfokú központ szerepe minimálisan 8-15 ezer helyi lakost és 20-25 ezer főt feltételez a vonzáskörzetben, melynek kommunális és szociális ellátását is biztosítani kellett. Az ellátó hálózat alapjai már készen voltak, hiszen 1953-ban egységes körzeti orvosi ellátást hoznak létre és még ebben az esztendőben megnyitja kapuit a Járási Könyvtár, majd egy év elteltével a volt Iparos Székházban átadják a Járási Művelődési Otthont. Az 1960-as években további jelentős javulás tapasztalható az ellátó szektor szinte minden területén: 1960 szeptemberében Erdészeti Szakmunkásképző Iskola indult Középrigócon, majd a következő esztendőben megkezdődik a gimnáziumi oktatás, szintén ennek az esztendőnek az elején átadják a Mentőállomást, 1963-ban Víz és Csatornamű Társulat alakult és 1965. január. 4-én átadták a vezetékes ivóvízhálózat első szakaszát, 1966 áprilisának végén megnyitották a Rendelőintézet, 1968-ban a község első, modern ABC áruházát, megkezdődik a zeneiskolai oktatás, 1969-ben pedig elkezdték a szennyvízelvezető csatornarendszer kiépítése. A Drávával és a folyami kikötővel kapcsolatos tervekből ugyan semmi nem vált valóra, de 1969. május 1. legalább az újjáépített közúti Dráva-hidat sikerült átadni.

A fejlesztések ellenére az adott időszakban csak 467 lakás volt rácsatlakozva a mindössze 13,3 km hosszúságú vezetékes ivóvízhálózatba, míg a csatornahálózatba egyetlen egy lakás sem volt bekötve. A hálózat a Béke u. Bajcsy-Zs. u. és a Munkácsi u. által határolt területen például nem is volt kiépítve, bár ennek a területnek a beépítése ekkor kezdődött. A lakó-utak csak 27%-a volt pormentes, míg a belterületi úthálózat mindössze 47,6%-os kiépítettséggel rendelkezett. Ezeknek az arányoknak a javítása volt a legfontosabb célja a IV. ötéves tervnek. A vezetékes gázellátást a Babócsa környéki gázmezőkről lehetett biztosítani miután 1974-re elkészült a Babócsa-Barcs közötti vezeték és a fogadóállomás. A település belterületén 1975-ben folytatták a vezetéképítést, elsőként az ipari üzemeket és a közintézmé-

nyeket kötötték rá a hálózatra. Gazdasági szempontok miatt 1990-ig csak 2500-2800 lakás gázellátását tartották megoldhatónak, a periférián elhelyezkedő lakásokat a terv szerint csak ezt követően kívánták rácsatolni a rendszerre. A kommunális fejlesztések tehát igen jelentősek voltak, a lakossági ellátás egyéb vonatkozásában viszont a kisvárosi átlagszinthez képest jelentős volt Barcs lemaradása.

Az ipartelepítés üteme és eredményei – ahogy fent jeleztem – még ennyire sem voltak látványosak. Ahhoz, hogy Barcs valóban várossá válhasson fel kellett gyorsítani az iparosítás folyamatát, ezért többen azt javasolták, hogy a tanács vezessen be különböző preferenciákat: a kommunális adó mérséklése, esetleges elengedése, ipartámogatási juttatások, az igénybevett telek egyszeri igénybevételi összegének részleges vagy teljes átvállalása, az éves telekhasználati díj mérséklése vagy egy adott időszakra való elengedése. Ezekre a lépésekre óriási szükség volt, hiszen Barcs legnagyobb munkahelye továbbra is az 1948-ban, Szilonicpusztán alapított Vörös Csillag Termelőszövetkezet. Az aktív keresők 52%-a még mindig a mezőgazdaságban dolgozik, ami annak tudható be, hogy az egy tsz-tagra jutó szántóterület a körzetben 4,43 ha, míg az országos átlag 5 ha, de a megyei is 4,78 ha. Ez egyben azt is jelzi, hogy a terület eltartó képessége nagyon alacsony. A mezőgazdasági munkaerő csökkentését úgy vélték megoldani, hogy az egy tsz-tag által megművelhető terület nagyságának 1980-ig el kell érnie az 5,75 ha-t. Ezzel mintegy 1200-1300 ember szabadulna fel ebből az ágazatból. Ennek a rétegnek és családtagjaiknak kell Barcon munkaalkalmat teremteni, ellenkező esetben ingázókká válnak, vagy elvándorolnak.

Az ipart sokáig csak az 1951-ben létrehozott Vegyesipari Szövetkezet és a SEFAG barcsi gyára képviselte. A gyár elődjét, a már korábban említett párizsi Societe Importation de Chene céget 1899-ben a Neuschloss testvérek vették át Neuschloss Tanningyár és Gőzfűrés R.T. elnevezéssel, 1937 és 1948 között az Uglyai Faipar R.T. tulajdonában volt. Az üzem az 1948-as államosítását követően a Dél-magyarországi Fűrészek Nemzeti Vállalatához került, majd a fagazdaságok integrációjának során 1969-ben a Somogyi Erdő és Fafeldolgozó Gazdaság gyára lett. A kezdeti iparfejlesztés igazából erre az üzemre korlátozódott. 1961-re befejezték a fűrészcsarnok első rekonstrukcióját, bővítették az iparvágányt, vasúti mérleg és egy híd épült a Rinyán, amit 1968 és 1974 között korszerűsítettek. 1975-ben legyártották az első szalagparkettákat, több kiszolgáló és szociális épülettel bővült a gyár és megkezdődött a panelparketta-üzem külön épületének építése. A fejlesztéseknek köszönhetően az üzem 1978-as termeléséből 27% már nyugati exportra került, és az újabb korszerűsítésekkel a barcsi gyáregység 1980-ra Közép-Európa egyik jelentős faipari bázisává vált.¹

A tényleges iparosítás, tehát az ipartelepítés első lépcsőjeként 1962-ben közpon-

¹ Somogyi Erdő és Fafeldolgozó Gazdaság Barcsi Gyáregysége, Üzemi krónika. - Dráva Múzeum Adattára 199-87.

ti határozat jelent meg a megye iparfejlesztéséről. A megyei és járási tanács vezetői az ÉM. Pécsi Építőgépkarbantartó Vállalattal tárgyaltak annak érdekében, hogy Barcson egy vasipari üzemet hozzanak létre, melynek helyét a volt Union malom területén jelölték ki. A terület tehát adott volt, sokkal nagyobb problémát jelentett a szakmunkások biztosítása. Az üzem átadására 1964 szeptemberében került sor, de a szakképzett munkaerő hiánya továbbra is megmaradt. A vállalatnak ahhoz, hogy a szakemberszükségletét biztosítani tudja évente mintegy 30 főt kellett beiskoláznia, egyrészt szakmunkásnak, másrészt az általános iskolába.¹ A pécsi és a barcsi üzem egységes irányítása az évek során egyre nehezkesebbé vált, ezért 1972 májusától a pécsi egység Szállítóberendezések Gyára néven, míg a barcsi Nagyberendezések Gyára elnevezés alatt önállóvá vált.² Az önállóság azonban további gondokat jelentett, hiszen hiányoztak a középvezetők és az alkalmazottak, illetve erősen akadoztak a megrendelések. A foglalkoztatás fenntartása érdekében sokáig raktárra dolgozott a gyár, és csak egy év elteltével sikerült biztosítani a folyamatos termelést.

Az ÉPGÉP barcsi üzemének beindítását követően néhány évig csak a tervszíntelen születtek újabb gyárak és üzemek. A IV. és V. ötéves tervidőszakra jelentős ipari beruházásokat terveztek és ezek megvalósításához az anyagiakat is biztosították: a SEFAG parketta üzemére 195,5 millió, a FKV kötőüzemére 11 millió, Somogy-Zala megyei TCSV mészhomok téglagyárára 55 millió forintot szántak, 11 millió forintot terveztek a Dél-dunántúli Vízügyi Igazgatóság Hajójavító Üzemére. További 25,5 millió forintot irányoztak elő a Somogy megyei Gabonafelvásárló Vállalat körzeti üzemei, az ÉPGÉP és egyéb üzemek bővítésére, rekonstrukciójára. A legnagyobb összeget, számszerint 368,5 milliót a Kemikál Építő-vegyianyagokat Gyártó Vállalat Építési Műanyagfeldolgozó Gyárának felépítésére különítettek el.³ Ezeknek a fejlesztéseknek a megvalósításával egy viszonylag modern iparszerkezet létrehozására törekedtek, mely a hosszútávú fejlesztés alapja lehetett volna. A tervek szerint az ipari foglalkoztatottak arányát Barcs térségében 1980-ra kb. 30%-ra kell emelni, mellyel – legalábbis ebben a statisztikai rovatban – elérné az iparilag fejlett települések szintjét. Az évek folyamán megvalósított ipartelepítések nyomán két ipartelep alakult ki. A település DNY-i részén fekvő régi ipartelepen működött a Gabonafelvásárló Vállalat, az ÉPGÉP, a Költségvetési Üzem, a Téglagyár, a Hajójavító, a TÖVÁLL, a MÉH, az AGROKER és a Sertéskombinát, míg a D-i, DK-i felén alakult ki a második ipartelep. Ezen a SEFAG, a Kézműipari Vállalat és a – Mészhomok Téglagyárral egy esztendőben (1978-ban) átadott – KEMIKÁL telephelye fektült.

Barcs várossá avatása a tervek szerint csak 1980 után volt esedékes. A fent vázolt

1 Építőgépgyártó Vállalat Nagyberendezések Gyára Barcs Üzemi krónika. - Dráva Múzeum Adattára 33-84

2 u.o.

3 Pécsi Tervező Vállalat: Barcs nagyközség középtávú komplex fejlesztési tervjavaslata 1973. - Dráva Múzeum Adattára 348-87.

fejlődésnek köszönhetően azonban mind a helyi, mind a megyei vezetés úgy ítélte meg, hogy a nagyközség már érett a városi címre. Barcs fejlődése 1970-től a várossá nyilvánításig kétségtelenül imponáló volt, és még inkább az a puszta statisztikai adatok tükrében.

A fejlődési mutatók 1961-1966 között:

Népesség	7308
Népsűrűség	90 fő/ km ²
100 lakosra jutó épített lakások száma	20
Víz- és csatornahálózat	nincs
Elektromos rendszerbe bekötött háztartások	68,2%
Gázhálózat kiépítettsége	6,2%-a
Belterületi utak kiépítettsége	52,1%
Járdák kiépítettsége	33,5%;
Bolti alapterület (100 lakos/m ²)	288,2
Vendéglátói alapterület (100 lakos/m ²)	180,5

A foglalkoztatottsági szerkezete 1970. jan. 1-én abszolút számokban és százalékban ²	
lakónépesség	7609 fő
mezőgazdaság	21,1%
ipar és építőipar	44,4%
kereskedelem	4,8%
szállítás	5,4%
egyéb	11,3%

A foglalkoztatottsági szerkezete 1976. jan. 1-én abszolút számokban és százalékban ³	
lakónépesség	10700
mezőgazdaság	16,6%
ipar és építőipar	44%
kereskedelem	5,2%,
szállítás	3%
egyéb	10,3%

Az adatok szerint Barcs 1978-ra minden jelentősebb településjellemező mutatóban elérte a várossá nyilvánítás követelményeit. 1968-tól 1179 új lakás, 14 km aszfaltút, 27 km vízvezeték, 11,2 km csatorna, 19 km gázvezeték épült.¹ A bölcsődei helyek száma megháromszorozódott, az óvodai helyek száma pedig két és félszeresére nőtt. Az általános iskolákban összesen 1600 gyerek járt. Elkészült a Dráva-híd, három lakótelepet építettek, a lakosság társadalmi munkában épített 36 km járdát. Ezért Barcs Nagyközség Közös Tanácsa – egyeztetve a megyei vezetéssel – a 17/1978/VI.19./ sz. határozatában városi cím adományozását – és Drávaszentés, illetve Somogytarnóca Barcshoz történő csatolását – kérte a Népköztársaság Elnöki Tanácsától. A kérés meghallgatásra találtatott és a Népköztársaság Elnöki Tanácsá-

1 Bihari 1979. 160.

2 Bihari 1979. 159.

3 u. o.

nak 19/1978. számú határozata Barcsot 1978. december 31. napjával – Berettyóújfalual, Celldömölkkel, Érddelel, Fehérgyarmattal, Körmenddel, Lentivel, Pakssal és Vásárosnaménnyel – a magyar városok rangos sorába emelte, a 20/1978. számú határozatával egyben kimondta Drávaszentes és Somogytarnóca Barccsal történő egyesítését.

Az ifjú város városkörnyéki települései:¹

Babócsa részleges alapfokú központ: Bolhó, Komlósd, Péterhida, Rinyaújnép, Somogyaracs

Csokonyavisonta alapfokú központ: Rinyaújlak

Darány részleges alapfokú központ: Drávagárdony, Drávatamási, Istvándi, Kastélyosdombó

Homokszentgyörgy alapfokú központ: Kálmánca részleges alapfokú központ, Lad, Patosfa, Szulok részleges alapfokú központ

Lakócsa alapfokú központ: Potony, Szentborbás, Tótújfalú

Vízvár részleges alapfokú központ: Bélavár, Heresznye

A 88-adik

Magyarország 88-adikként várossá avatott településén az ünneplés mellett az emberek reálisan viszonyultak az új helyzethez. Ezt fejezték ki Dr. Németh Jenőnek, a régi és mégis új tanácselnöknek Barcs Város Tanácsának 1978. december 29-ei alakuló gyűlésén elhangzott szavai. Hangsúlyozta, hogy az ifjú város polgárainak még rengeteg tennivalójuk van a városfejlesztés területén. Az alapokat sikeresen lerakták a további fejlődéshez, melyre fel lehetett építeni egy élhető, kellemes kisvárost.

A munka dandárja tehát csak most kezdődött, hiszen Barcs jó néhány területen továbbra is jelentősen lemaradt a kisvárosi átlaghoz képest. A korábban megépített létesítmények egy részét már ebben az időben kinötte, míg néhány terv – pl. a kenyérgyár vagy a TŰZÉP telephelye – kivitelezése el sem kezdődött. A nagyarányú fejlesztések ellenére a kereskedelem és a vendéglátás ellátási szintje, finoman fogalmazva rendkívül alacsony maradt. Ennek javítását célozta a SIOTOUR-ral aláírt szerződés, melynek értelmében a Kemikál munkásszállóját átalakítják egy 52-54 fős Motellé és a mögötte fekvő területen egy 200 fős Cempinget építenek ki.² 1980 végére egy új, 50-52 férőhelyes szálloda megépítése is szerepelt a tervek között. A turiz-

1 Somogy Megye Statisztika Évkönyve 1979: a települések közigazgatási besorolása többször változott, ez az adat az 1979-es besorolást mutatja.

2 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1979. febr. 22. Barcs Város Önkormányzatának irattára

mus fejlesztési tervébe szervesen illeszkedett a Május 1. parkerdő és az Ősborókás területét kialakítandó kiránduló centrum, illetve a strand téliesítése.

A vendéglátás és a kereskedelem elmaradottsága mellett komoly problémát jelentett, hogy a vonzaskörzet bizonyos területeinek közlekedési összeköttetése kifejezetten rossz volt központtal. Ez egyben erősen kihatotta a barcsi munkaerő-helyzetre és természetesen visszahatott a kereskedelemre is. Nem véletlen, hogy a legfontosabb feladatnak a Barcs-Középrigóc-Szulok összekötő út és a városi autóbusz-pályaudvar megépítését tartották a képviselők.¹ Tovább rontotta a helyzetet, hogy 1980 januárjában Homokszentgyörgy felé megszűnt a vasúti közlekedés. A legrosszabb helyzet a hírközlés, a postai szolgáltatások területén volt. Ma már nehéz elképzelni, de a városban például egyetlen egy nyilvános telefon sem volt. Igaz, a hivatalok és a magánlakások esetében sem beszélhetünk vonalbőségről ebben az időszakban. A postai, hírközlési szolgáltatások tekintetében Barcs és a városkörnyék lemaradása minimum 10 év volt. Számottevő fejlesztésre nem volt lehetőség, egyelőre Középrigóc, Viktorpuszta, Zátonytelep, Alsógyörgyös, Aranyospuszta, Drávaerdő és Drávaszentés területén a mozgóposta bevezetésével próbáltak javítani a helyzeten.

Viszonylag kedvezően haladtak a fejlesztési programok a lakásépítés terén, bár a lakáshelyzet közel sem volt megoldott. Dr. Németh Jenő tanácselnök személyes kapcsolatainak köszönhetően azonban nagyon látványos tervek láttak napvilágot. A városközpont 1974-es részletes rendezési tervében még tízemeletes tömbházak szerepeltek – elrendezésük, enyhe túlzással Fourier falanszterére emlékeztet – a tervezők azonban végre rájöttek arra, hogy ilyen magasságú és jellegű épületek egyszerűen nem illenek bele egy tipikus kisvárosi arculatba. Hozzá kell tenni, hogy nagyon sok településen azért található a környezetéhez szervesen nem illeszkedő épület, mert a korábbi terveket részben már megvalósították. A PTV vezetői szerint az új épületek plasztikusabbak lesznek – a tervezők minden igyekezte ellenére az új tervek sem tudták megőrizni Barcs korábbi arcát – és jobban illeszkednek a környezetbe. Ezeket az elképzeléseket az 1981-es általános rendezési tervben kellett beilleszteni.

Az építőiparnak nagy kihívást jelentett a helyi intézmények korszerűsítése, bővítése is. A legfontosabb feladatok közé sorolták az oktatási és közművelődési feltételek javítását, így az I. számú általános iskola tornatermének, egy tanuszodának és az iskolai sportpályák megépítését. A közművelődési intézmények, mint a könyvtár, a művelődési ház és az 1979-ben megnyitott Dráva Múzeum helyzete ellentmondásos volt. A múzeum harmadik szintjének a befejezéséhez például meg voltak az anyagi eszközök, de a gáz bevezetését valahogy kifelejtették a tervezők. A művelődési központ színpad-korszerűsítését és a zeneiskola bővítését viszont a VI. ötéves tervidő-

¹ Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1979. ápr. 26. Barcs Város Önkormányzatának irattára

szakra kellett átütemezni. A legmostohább helyzetben a könyvtár volt. Az 1953. nov. 1-én alapított intézmény a megyében a legkisebb volt, de olvasottsága meghaladta az országos átlagot. Béke lakótelepi épületében viszont csak 15.000 könyv fért el, nem volt gyerekkönyvtár, zenei részleg és videó gyűjtemény. A Művelődési Minisztérium közgyűjteményi főosztályának vezetője szerint a könyvtár helyzete egyszerűen minősíthetetlen.¹ Mint látjuk a közművelődési intézmények ebben az időszakban sem voltak rózsás helyzetben. A közművelődés legfontosabb feladata Barcs kulturális profiljának kialakítása volt. A számtalan elképzelés közül a zene vált meghatározóvá. A Drávamenti Nyár programsorozat helyett sokan a Zenei Heteket preferálták, illetve ezt akarták színvonalasabbá tenni a Drávamenti Nyárra fordítható összegből, színvonalát emelte az augusztus 20-ai nemzetiségi folklór is.² Ezek a rendezvények azonban megfelelő teret kívántak, amely viszont még nem volt kialakítva. Ennek megoldására született meg a FIP park megépítésének terve. A Forradalmi Ifjúsági Park története kalandosan alakult, kiépítésének kezdete – a kivitelezési munkákat már 1979-ben elkezdték, a tervek azonban csak 1980-ban érkeztek meg – szinte előre vetítette a későbbi gondokat. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy csak társadalmi munkával nem lehet megépíteni. A problémák abból adódtak, hogy a szervezés és a munkák irányítása enyhén szólva kaotikus volt. A lehetőségeket ezért nem tudják teljes mértékben kihasználni.

Azok a 80-as évek

A város kiépítése közel sem volt egyszerű feladat. Az 1980. év költségvetésének tárgyalásán világosan kiderült, hogy az önkormányzatnak pénzügyi nehézségei vannak, melyek jelentősen fékezik a fejlesztéseket sőt, jó néhány elképzelést el is kellett vetni.³ Barcs a várossá szervezés idején is rosszabb helyzetben volt, mint a korábban várossá nyilvánított települések és a gazdasági, pénzügyi helyzet még ehhez képest is jelentősen romlott.⁴ 1979-ben a megye városai közül Barcs költségvetése volt a legkisebb, csupán 58%-a Nagyatád, és nem egészen 27%-a Kaposvár budget-jének. Az egyik megoldás a város saját bevételeinek növelése volt. Ennek egyik forrása a Költségvetési Üzem profiljának kiterjesztése – az üzem betonüzemének bővítését 1981-re tervezték, a kommunális részleget is fejleszteni kellett, lehetőleg egy új telephelyen – és a lakossági igények egyre szélesebb skálájának kielégítése lehetett

1 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1982. márc. 25. Barcs Város Önkormányzatának irattára

2 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1979. nov. 22. Barcs Város Önkormányzatának irattára

3 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1979. dec. 13. Barcs Város Önkormányzatának irattára

4 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1979. dec. 22. Barcs Város Önkormányzatának irattára

volna. További megtakarítást jelentett az ún. 1/3-os útépítés preferálása.¹ A szükséges fejlesztésekhez azonban a társadalmi munka jelentette az egyik legnagyobb forrást. A város polgárai és a Barcson működő vállalatok, intézmények szinte minden esztendőben magasan a legtöbb társadalmi munkát végezték a megye települései között. Ki kell emelni a Vörös Csillag Tsz-nek, a Dráva, valamint az Unitech ipari-szövetkezeteknek a szerepét. A Tsz jelentős segítséget nyújtott a sport és kulturális életben, az egészségügy területén és a múzeum létrehozásában. Sokat tett a város ellátásáért, pl. a Munkácsy úti óvoda felépítésének költségeit 1/3-ad részben állta. Tagjaik és alkalmazottaik támogatása mellett a társadalmi, kulturális egyesületeket is rendszeresen támogatta: a város gyermekintézményeinek és a barcsi sportkör részére évi 70 ezer forint támogatás nyújtott esztendőkön keresztül. Mintegy évi 60 ezer forintot kapott a Művelődési Ház, a Boróka Tánckör és az MHSZ. A darányi művelődési ház összesen 300 ezer forintot kapott az évek során, de támogatták a darányi, istvándi és kastélyosdombói sportklubokat is. Összességében, a társadalmi munkákat is beleértve, évente mintegy 2 millió forintot fordítottak társadalmi, kulturális és politikai célokra.²

A városépítés, a tervezett iparosítások szempontjából a legégetőbb kérdés a lakáshelyzet volt. Már korábban említettem, hogy a lakásprogram viszonylag kedvezően alakult. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez csak a tervezésre érvényes. A lakásépítés ugyan 1970-től felgyorsult, de nem olyan mértékben, hogy – amint láttuk, a korábbi fejlesztési tervek 1985-ig 2800, az ezredfordulóig pedig további 2000 lakás építését irányozták elő – a lakás iránti keresletet kielégítse, ez már az 1971-73 közötti sem sikerült. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy 1968 és 1979 között mindössze 1445 lakás épült a településen, tanácsi lakás pedig 1976 után évekig nem készült.³ Ezért az 1980-as évtized legfontosabb feladata a lakáskérdés megoldása volt. A Városi Tanács VB. 1980 júliusában döntött egy 126 lakásos beruházásról a Béke lakótelepen – ezek egy része OTP öröklakásként épült fel⁴ –, illetve a Munkácsy és Mező u. határolta területen is megkezdődött egy OTP finanszírozású minta lakótelep építése. (utána kell nézni)⁵ 1981 februárjában 24 szövetkezeti lakás építése kezdődött – itt érdemes megjegyezni, hogy ez a beruházás már 1977 óta húzódott – az 1981-es esztendőben tehát úgy tűnt, hogy megmaradt a lakásépítés kiemelt jelentősége.⁶ 1976-tól, a rendezési tervnek megfelelően a Munkácsy lakótelepen biztosították a területkialakítást és az elő-közművesítést, a területen egyedi csa-

1 Ez azt jelentette, hogy a költségek 1/3-át a helyi költségvetés, 1/3-át a központi költségvetés, a harmadik részt pedig az adókból fedezték.

2 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1980. okt. 16. Barcs Város Önkormányzatának irattára

3 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1980. júli. 16. Barcs Város Önkormányzatának irattára

4 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1980. dec. 11. Barcs Város Önkormányzatának irattára

5 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1980. júli. 16. Barcs Város Önkormányzatának irattára

6 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1981. jan. 29. Barcs Város Önkormányzatának irattára

ládi házas és társasház-as beépítést terveztek. A VI. ötéves tervben további 206 OTP lakás átadását és mintegy 200 lakás korszerűsítését irányozták elő. Az 1980-81-es lakásépítési terveket azonban nem tudták teljesíteni és az egész időszakra jellemző, hogy a beruházások folyamatosan csúsztak.¹ A városközpontban építendő 114 db IMS lakás szerkezeti összeszerelését a SÁÉV csak 1982-ben kezdte el (az IMS technológiás szerkezetet a SÁÉV, a szakipari munkát pedig az ÉSZKV² készítette) és 1983-ra ígerte a teljes átadást. Az új – ma már tudjuk, hogy rossz – technológiával viszonylag gyorsabb volt az építkezés, mint a hagyományos módon, viszont jelentősen megdrágította a lakások árát. 1983-ban 217 lakásigénylés érkezett a tanácshoz, ami azt jelentette, hogy ismét nem tudják kielégíteni az igényeket. Az egyre akutabbá váló lakáshiányt a családi házas építkezéssel kívánták enyhíteni, ezt propagálta a VTSZ³, illetve ismét szóba került a tetőtérbeépítés. A beruházások akadozása ellenére a lakásépítés érezhetően felgyorsult és 1980-84 között összesen 571 új otthonba lehetett beköltözni.

A lakásépítés mellett, illetve azzal párhuzamosan jelentős beruházásokat igényelt az infrastruktúra fejlesztése. Ezen belül az egyik legfontosabb terület a kommunális hálózat kiépítése volt. Tény, hogy a város minden részét bekapcsolták a szemetszállításba, rohamtempóban épült a víz- és csatornahálózat, illetve gázvezetékrendszer – ebben az esetben egy kicsit túlzás rohamtempóról beszélni –, a belterületi utak tekintetében 85-90%-os kiépítettség elérése volt a cél. Ezek a fejlesztések újabb és újabb járulékos beruházásokat igényeltek. A vízellátás biztosítása érdekében például 1980. május végéig be kellett kötni az új kutat és bővíteni kellett a szennyvíztelepet is. Ez nem volt egyszerű, egyrészt pénzügyi okok miatt csak a VI. ötéves terv első éveiben lehetett megkezdeni a kivitelezést, másrészt már ekkor nyilvánvaló volt, hogy szükség lesz a további bővítésre. Erre, tehát a bővítés III. ütemére azonban már kicsi volt a terület, ezért előbb-utóbb nagyobb helyet kellett keresni a telepnek. Természetesen felmerül a kérdés, hogy miért nem az új területen kezdték meg a beruházást? A felelet nagyon egyszerű, nem volt fedezet. Jelentős összeget kellett – pontosabban kellett volna – a vízhálózatra is fordítani. Az ivóvíz ellátásban ugyanis folyamatos gondot jelentett – jelent ma is – a víz minősége. A polgárok nagy része nem értette, hogy miért nem a Drávából nyerik az ivóvizet. A DRVV akkori igazgatója szerint ez nem indokolt, hiszen a felszín alatt megfelelő mennyiségű és minőségű – az igazgató úr természetesen nem a barcsi vizet fogyasztotta – víz található. Az általa megfelelő minőségűnek nevezett víz miatt a városi szökőkutak is állandóan

1 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1982. okt. 21. Barcs Város Önkormányzatának irattára

2 1967-ben a járás 10 termelőszövetkezete alapította a TÖVÁLL-t: Barcs Járás Termelőszövetkezeteinek Közös Építőipari Vállalkozása

3 1980. közepén Városi Tájékoztató Szolgálatot hoztak létre. Ennek feladata és célja sokrétű volt: településfejlesztési, településesztétikai, kommunális, iparfejlesztési koncepciók, idegenforgalmi propaganda, barcsi szolgáltatások ismertetése és bonyolítása. Az irodát 1988. augusztusában zárták be.

meghibásodtak. A helyzeten csak a vastalanító berendezés 1984-es megépítése változtatott némileg.

A „vízkérdéshez” hasonlóan volt, illetve van két olyan területe a barcsi infrastruktúrának ahol éveken keresztül szinte alig lehetett fejlődésről beszélni. Az egyik az elektromos hálózat, a másik a közlekedés. Az előbbi korszerűtlensége jelentős problémát jelentett, ugyanis a régi hálózat egyszerűen nem volt képes ellátni az ipari felhasználókat és komoly fennakadásokat okozott a lakossági ellátásban is. Ez minden városfejlesztési, illetve ipartelepítési koncepcióban kiemelt helyet kapott. Ennek megoldására a Városi Tanács VB. határozata alapján elsőként az ipari körvezetékét, majd a lakossági ellátásban a 20 kW-os párhuzamos körvezetékét kellett kiépíteni.¹ Az utóbbi, tehát a közlekedés kérdése is évtizedes téma volt már ekkor. A Kaposvár-Barcs, illetve a Barcs-Somogyaszob vasútvonal 1977-es megszüntetése talán még logikusnak is mondható a gazdaságosságát figyelembe véve. A problémát az jelenti, hogy a közúti tömegközlekedés és szállítás közel sem fejlődött olyan mértékben, hogy pótolni tudná a vonatközlekedést. Évekig még gyorsjárat sem volt Kaposvárra – az 1980-as évek elején már indítottak ugyan három járatot, de mint tudjuk a gyorsaság mindig relatív, az emberek valószínűleg egy kicsit gyorsabbat szeretnének –, illetve a Pécs és Zalaegerszeg közötti buszjárat sem állt meg Barcon.

A város vezetői kiemelt területként kezelték a sütőipart, a Tüzépet, a piac, az áruházi hálózat és a vendéglátás fejlesztését is. Annak ellenére, hogy fejlődött az áruellátás még ebben az időben is voltak ellátási problémák. A tanács hiába dönt a fejlesztésekről, a kereskedelmi szervenek ezt nem tudták biztosítani. A ruházat, a textil, az építőanyag és a műszaki árukból az ellátás kifejezetten rossz.² Hiányoztak az olyan szolgáltatások, mint a ruhaigazítás, műszaki cikkek beállítása, újságárusítás, automaták. Sokan úgy vélték, hogy az ellátás javítását nem feltétlenül fejlesztéssel kellene megoldani, hanem jobb és elegendő áruval, az üzletek korszerűsítésével. A szolgáltatási szektor fejlesztését célozta a kisiparosok és kereskedők tanácsai támogatása. Erre nagy szükség volt, hiszen az adatok szerint ebben az időben mindössze 6-8 kereskedő dolgozott a városban, miközben az 1980-as évtized elején úgy becsülték, hogy mintegy 500 főre lenne szükség a kisiparban és kiskereskedelemben. Az ellátás érdekében néhány állami üzlet bérbeadását is fontolgatta a tanács vezetése.³ A kétségtelen fejlődés ellenére a szolgáltató szektor fejletlenségét jól jelzi, hogy amikor Dráva Ipari Szövetkezet 1983 végén bezárta a II. sz. szolgáltató házat rögtön zavar lépett fel a lakossági ellátásban. A tanácsnak határozatban kellett köteleznie a szövetkezetet a szolgáltatás azonnali visszaállítására.⁴

A szociális ellátórendszer egy olyan terület volt, mely viszonylag folyamatosan

1 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1979. július 19. Barcs Város Önkormányzatának irattára

2 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1980. feb. 28. Barcs Város Önkormányzatának irattára

3 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1980. szept. 18. Barcs Város Önkormányzatának irattára

4 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1984. jan. 12. Barcs Város Önkormányzatának irattára

fejlődött, de jelentős feszültségek voltak szinte minden szektorában. Az egészségügyben egyrészt a szülészet megszüntetése – miniszteri utasítás alapján – miatt, másrészt a rendelőintézet zsúfoltsága és bizonyos szakrendelések hiánya miatt alakult ki probléma.¹ A Szülészeti és Nőgyógyászati Kórház megszüntetése teljesen logikus volt, mert csupán egy orvos látta el a pácienseket, ráadásul elavultak a berendezések, melyek korszerűsítése csak nagy anyagi ráfordítással lehetett volna megoldani.² A megyei és városi döntés szerint 1981 januárjától egészségügyi gyermekintézményként kellett hasznosítani a kórház épületét. Kialakítását indokolta, hogy a megyében nem működött ilyen jellegű intézmény, annak ellenére, hogy kb. 400 mozgássérült gyereket kellett elhelyezni.³ Az orvosi ellátás bővítését jelentette a szemészeti és orr-fül-gége – később ortopédiai és szemészeti szakrendelés is – szakorvosi rendelések megkezdése, 1980 októberétől a szakemberek Pécsről jártak be heti 6-6 órára. A rendelőintézet felújítása és bővítése is egyre sürgetőbbé vált. A Somogy megyei tanács tanácselnök-helyettese szerint a rekonstrukciót még 1981-ben el kell kezdeni és a kivitelezéshez kért plusz 2 millió forintos igényt a megye ki tudja elégíteni, 1982-83-ban további 4 millió forintot biztosítottak a munkákra.⁴ Természetesen ez a beruházás is jelentősen csúszott és csak 1984-ben adták át az SZTK új épületét.⁵

Hasonló problémák voltak az óvodai és iskolai ellátásban. Annak ellenére, hogy ebben az időben hét óvoda volt a városban, gondot jelent a férőhelyek száma, az óvodák 120-130%-os feltöltéssel dolgoztak. Az óvodák az alapvető funkcióik mellett jelentős szerepet tölthettek be a közétkeztetés területén is, a Hársfa utcai óvoda konyháján például 250 főre főztek.

Az általános iskolák csakúgy, mint az óvodák zsúfoltak voltak. A demográfiai helyzet miatt a somogytarnócai és pálfalusi iskolákat – a tanterem hiány miatt a II. iskola tanulóinak egy részét ki kell vinni Pálfaluba – is működtetni kellett annak ellenére, hogy a feltételek közel sem voltak ideálisak. Az I. iskolában sem volt jobb a helyzet, egy tanteremre 50 gyerek jutott és nem volt tornaterme. A legfontosabb feladatnak a napközi és diákotthont bővítését és egy új iskola felépítését – a városközpontban – tartották.⁶ A zsúfoltság enyhítésére felmerült az az ideiglenes megoldás is, hogy a volt nagyközségi tanács épületében alakítanak ki tantermeket a II. sz. általános iskola tanulóinak. Az iskolába járás egyébként sem „könnyű” feladatát tovább nehezítette a helyi járat hiánya, ami miatt a Barcsra érkező buszokhoz kellett igazod-

1 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1979. okt. 25. Barcs Város Önkormányzatának irattára

2 Megyei Tanács VB. 154/1978./IX. 5./ sz. határozata szerint a barcsi át kell szervezni. A megyei döntés azt javasolja, hogy 1981. július 1-vel szüntessék meg az intézményt, helyette ki kellene alakítani egy önálló Család és Nővédelmi Tanácsadót. A VB. ezt tudomásul vette, azzal a megjegyzéssel, hogy az alapellátást, a rendelőintézetet megyei támogatással fejleszteni kell, és kezdeményezni kell a mentőállomás korszerűsítését.

3 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1979. aug. 16. Barcs Város Önkormányzatának irattára

4 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1981. máj. 28. Barcs Város Önkormányzatának irattára

5 A VB. 50/1983./VIII.25./sz. határozata szerint kiemelt feladat a rendelőintézet.

6 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1980. nov. 27. Barcs Város Önkormányzatának irattára

ni. Csakhogy ezek a járatok vagy felvették a gyerekeket vagy nem. Az iskolai járatokkal kapcsolatban a megyei tanács VB. közlekedési osztályának vezetője szerint – természetesen – az iskoláknak is igazodniuk kell a közlekedéshez.

A középfokú oktatást az Erdészeti és Vízügyi Szakközépiskola, illetve a szakmunkásképző képviselte ebben az időben. Az Erdészeti és Vízügyi Szakközépiskola fejlesztésének szükségességét senki nem vitatta. Elsősorban a kollégium állapota jelentett gondot, mely egyrészt kicsi, másrészt rossz állapotban volt. Az új, 200 fős kollégium építési munkáihoz rendelkezésre álló pénz azonban elfogyott és a beruházás befejezéséhez további 10 millió forintra lett volna szükség. Ezt a tanács nem tudta fedezni, ezért a megyei tanács segítségét kérték.¹ A pénzügyi korlátok ellenére az önálló gimnázium megteremtése folyamatosan napirenden volt.

Igazi sikerárgazatnak számított a zeneoktatás. Az 1968 szeptemberében megnyílt zeneiskolai oktatás színvonala kiváló volt már ebben az időben is, rendszeresek voltak a koncertek és rádiófelvételek. Ugyanakkor itt is nagy gondot jelentett a helyhiány, nem volt megfelelő próbaterem a fúvószenekarnak és a kamaracsoportnak. A zeneiskolai oktatás színvonalára jellemző, hogy ebben az időszakban többen mentek zenei pályára Barcsról, mint a kaposvári zeneiskolából.²

Az évtized feléhez közeledve Barcs egy sok problémával küszködő, de viszonylag egyenletesen fejlődő kisváros képét mutatta. Közterületei a megyei átlaghoz képest kiemelkedően rendezettek voltak. Ezt jelzi, hogy az éves településszemléken rendre az első, második hely valamelyikén végzett. Az ország katasztrofális gazdasági helyzete – 1982-ben Magyarország a fizetésképtelenség határán mozgott – természetesen erősen kihatott Barcsra is. A tanácsok bevételeinek jelentős része központi szabályozott forrásból származott, tehát csak nagyon korlátozottan lehetett növelni. A megyei támogatások megcsappanásával ez azt jelentette, hogy egyre nehezebb volt megvalósítani a korábbi elképzeléseket. A város saját tartalékainak nagy részét nem használhatták fel új beruházásokra és további színvonaljavításra. Tovább rontotta a lehetőségeket a szövetkezetek és vállalatok befizetéseinek elmaradása. Ennek nagyságát jelzi, hogy 1983-ban ez majdnem 2 millió Ft kiesést jelentett. 1984 közepén a Végrehajtó Bizottság ülésén a város vezetői világosan megmondták, hogy a fedezet hiánya miatt 1985-ig már nem lehetett új feladatokat meghatározni, sőt a már eldöntött kisebb fejlesztésekből és felújításokból néhányat át kell ütemezni.³ A fejlődés megtorpanni látszott, ráadásul olyan új problémákkal kellett szembenézni, melyek korábban ismeretlenek voltak. A munkaerőhelyzetben már ekkor jelentkeztek komoly feszültségek. Az általános gazdasági recesszió miatt több üzemnek csök-

1 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1982. aug. 12. Barcs Város Önkormányzatának irattára

2 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1982. ápr. 22. Barcs Város Önkormányzatának irattára

3 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1984. ápr. 19. Barcs Város Önkormányzatának irattára

kentek a megrendeléseit, megkezdődtek az első leépítések. Az utcára került emberek zöme a segéd munkások közül került ki. Foglalkoztatásuk szinte megoldhatatlan feladatot jelentett – ne feledjük, hogy a Kemikál átadását követően nem települt a városba hasonló nagyságrendű üzem – a városban. Ennek a helyzetnek a kezelése érdekében merült fel egy szociális foglalkoztató létrehozásának a gondolata. Ez önmagában nem jelenthetett megoldást, ezért ki kellett dolgozni a foglalkozás, a szociálpolitika, a képzés és a szakember letelepítés stratégiáit.¹

Ezek a körülmények jelentősen hátráltatták a Dél-Dunántúli Tervező Vállalat által 1983-ra elkészített általános rendezési terv megvalósítását. Pedig amint láttuk még rengeteg terület szorult fejlesztésre. A városban komoly gondok voltak, különösen a víz, villany – a közvilágítás a hasonló kisvárosokban átlagosan 2,5-szer nagyobb – és a gázszolgáltatás területén.² A város VII. ötéves – az újabb tervidőszak 1985-ben indult – tervi településfejlesztési koncepciójában továbbra is kiemelt helyet kapott az oktatási feltételek javítása mellett a városközpontban kialakítandó bevásárlóközpont terve. Az általános iskolai problémákban azonban egyelőre nem történt előrelépés. Ez részben annak volt köszönhető, hogy Barcs – a városok közül egyedül – nem kapott komplett iskolát.³ Az általános vélemény szerint az általános iskolai gondokat véglegesen csak egy harmadik iskola építése oldhatta volna meg. A két iskolában a bővítés és a korszerűsítés ellenére a 48 teremből 11 szükségterem volt, nincs szertár, és a városok közül Barcson még mindig kétműszakos rendszerben folyt a tanítás. Ugyanakkor a gimnázium épületének és egy 8 tantermes iskola megépítése jelentősen enyhítheti az oktatás gondjait, és a szakmunkásképző bővítéséhez is adott volt az anyagi fedezet. Az iskolák fenntartási költségei azonban nem emelkedtek, az intézményeknek kellett kigazdálkodni a költségeket.

1985 végére már világos volt, hogy a tervek nem tarthatók. Az 1986-os költségvetési és fejlesztési tervjavaslatban mintegy 19 millió forinttal volt kevesebb, mint a korábban elfogadott VII. ötéves tervkoncepciójában meghatározott feladatokhoz kellett volna. A tanács 1986-ra 10 millió Ft kölcsönt vett fel, ebből 3 milliót a városkörnyéki – Csokonyavisonta 2, Babócsa 1 milliót – tanácsok adtak, 10%-os éves kamatra, 1988. III. negyedévére szóló visszafizetési határidővel.⁴ Ez egyben azt is jelentette, hogy számos beruházást át kellett ütemezni, így a szakközépiskola konyhájának bővítését vagy a Művelődési Központ felújítását.⁵ A pénzügyi nehézségek ellenére az intézmények alapvető működésében nem voltak lényeges zavarok, sőt bizonyos építkezések – a bevásárlóközpont, a gimnázium épülete – jól haladtak. A következő esztendőben viszont kifejezetten rossz gazdasági helyzetbe került a város.

1 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1985. dec. 19. Barcs Város Önkormányzatának irattára

2 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1984. dec. 20. Barcs Város Önkormányzatának irattára

3 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1985. márc. 21. Barcs Város Önkormányzatának irattára

4 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1986. máj. 29. Barcs Város Önkormányzatának irattára

5 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1986. dec. 18. Barcs Város Önkormányzatának irattára

Költségvetését a Minisztertanács, majd az Országgyűlés döntése alapján a megyei tanács a 15/1987./VI.16./ sz. határozatával jelentősen korlátozta. Az 1987-es állami támogatásból 2,929 millió Ft-ot zároltak. Ezt a jelentős összeget csak részben lehetett levezetni a tartalékok és a fejlesztési előirányzatok csökkentésével. A tartalék a vállalati befizetések elmaradása miatt kieső összeg kompenzálására kellett, míg a fejlesztésekből nem lehet elhagyni semmit. A zárolt összeg 1/3-mad részét az intézményeknek kellett kigazdálkodni. Az I. sz. általános iskolától pl. 127, a szakközépiskolától 180, az egészségügyi intézményektől 160 ezer Ft-ot kellett megvonni. A fejlesztési előirányzatból kivették a kazettás szennyvíztelep 600 ezer Ft-ját és a tartalékot is 1,379 millió forinttal csökkentették.¹ Voltak azonban olyan beruházások melyeket nem lehetett tovább halogatni, például a gimnázium tornatermének építését már ebben az évben el kellett kezdeni, mivel a megye csak ebben az esetben fizette ki a teljes céltámogatást. A drávaszentesi és somogyarnócai városrészben pedig enyhén szólva elégedetlenek voltak az alapvető szolgáltatások hiánya miatt. Somogyarnócan – igaz átadták az új ABC-t és megkezdték a gáz bevezetését is – többen úgy vélik, hogy jobb lenne a helyzet, ha a település ismét önállóvá válna. Ezek a vélemények egyértelműen jelezték, hogy javítani kell a peremterületek infrastruktúráját, például be kellett fejezni a drávaszentesi vízhálózat kiépítését. A gazdasági megszorítások ellenére a kiemelt fejlesztéseket többé-kevésbé sikerült teljesíteni, sőt, az év végére már annyira stabilizálódott a város költségvetése, hogy a VB. a december 10-én tartott ülésén 4,802 millió forintnyi pótelőirányzatot engedélyezett a felügyelete alá tartozó intézmények részére. Ebben szerepelt többek között hanglemez kiadása, Barcs János verseskötete, tüdőszűrő műszer vásárlása és a BSC részére nyújtott támogatás.²

Az 1988-as esztendőre 91,592 millió forint állami támogatással számolhattak a város vezetői, ez azt jelentette, hogy a forrásoldal – legalább is részben – biztosított volt. Pótlólagos forrásként felmerült egy újabb hitel felvételének a lehetősége is, ez viszont azt jelentette volna, hogy a VII. ötéves terv első három évében hiteltörlesztésre kellett volna fordítani a forrásokat. A szakemberek úgy vélték, hogy a város 65 millió forintos hiteltartozása a felső határt jelenti. A város új tanácselnöke, Feigli Ferenc nem volt könnyű helyzetben.³ Erre az évre olyan kiemelt beruházásokat jelöltek meg, mint a szociális gondozási központ és 8 állami bérlakás felépítése vagy építési telkek kialakítása és postai fejlesztés. További jelentős kiadást jelentett a – szakember-letelepítéshez – elengedhetetlen lakásépítési és vásárlási támogatás. Egy 15-25 millió forint közötti kötvény kibocsátással megvalósíthatónak tartották a II. sz. általános iskola magastetős beépítését, az öltöző és lelátó befejezését a szabad-

1 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1987. júli. 16. Barcs Város Önkormányzatának irattára

2 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1987. dec. 10. Barcs Város Önkormányzatának irattára

3 1988. jan. 1-ével Dr. Németh Jenő a városi pártbizottság első titkára lett. A megüresedett a tanácselnöki posztra. A tanácsstagok 36 szavazattal – egy ellenszavazat mellett – Feigli Ferencet választották meg tanácselnöknek március 1-i hatállyal.

időközponban és egy közösségi ház kialakítását Drávaszentesen. A források azonban nem tudták fedezni például az Erdészeti-Vízépítési és Vízgazdálkodási Szakközépiskola kollégiumi bővítését. Az építkezésnek azonban nem volt alternatívája, hiszen az 1987-88-as tanévben beindították az erdész-gépész és vadász oktatást. Ekkor 85 férőhelyes bővítést terveztek, melyhez Barcs Város Tanácsa a Megyei Tanács és MÉM 3-3 millió forintot biztosított. A középrigóci kollégiumban tehát eleget tudtak tenni a fejlesztésnek. Az épület – műszaki állapota miatt – azonban nem igazán volt alkalmas kollégiumnak, ráadásul az új szakok felfutása, az oktatási szakemberek számításai szerint további 120 férőhelyet igényel. A városi Végrehajtó Bizottság úgy döntött, hogy amennyiben a megye nem vállal garanciát a fejlesztésre, akkor az 1989-90-es tanévtől az erdész-gépész és vadász szakokon a képzést szüneteltetik. Somogy megye vezetői természetesen a bővítés mellett voltak – a szabályozás szerint egyébként is a megye feladata volt – csakhogy pénzük nekik sem volt.

A „Nagy változás”

A rendszerváltás évére Barcs egy folyamatosan változó és nagyon ambiciózus, 12.339 lakosú városként érkezett. Várossá avatásának 10-dik évfordulóján nem volt oka szégyenkezni, mert fejlődése ugyan nem volt minden területen látványos, de a kiindulópontonra visszatekintve mindenképpen figyelemre méltó. A 21. század utolsó évtizede azonban olyan gazdasági változásokat hozott, melyek döntően befolyásolták és befolyásolják Barcs további fejlődését. Ezek a változások – szemben az 1989. évi XXXI. törvénnyel, tehát az új alkotmánnyal – nem számíthattak ovációra, még akkor sem, ha az emberek többsége tisztában volt szükségességükkel. A gazdaság struktúrájának átalakítása, átalakulása tehát csöppet sem volt váratlan, de a társadalom nem készült fel a nyomában fellépő folyamatok kezelésére.

Mint láttuk Barcs foglalkoztatási gondjai nem 1989-ben kezdődtek. A város szociális összetétele és a munkaerőpiacon jelentkező feszültségek miatt már 1986 vége felé a közhasznú munka rendszerének bevezetését fontolgatták a végrehajtó bizottság tagjai, bár ekkor még úgy vélték, hogy ezzel megfelelően kezelni tudják a munkanélküliséget.¹ További preventív lépést jelentett a szociális foglalkoztatót, melynek épületét 1987 II. félévében adták át.² 1990-ben egyértelművé vált, hogy a közeljövőben a város egyik legégetőbb problémája a foglalkoztatás és ezzel összefüggésben a szociálpolitika megoldatlan kérdései lesznek.

Barcs Város Önkormányzatának, az 1990. évi LXIII. törvény alapján megvá-

1 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1986. okt. 30. Barcs Város Önkormányzatának irattára. A közhasznú munkát Barcsban az elsők között vezették be 1989-ben.

2 Barcs Város Tanácsa VB. jk. 1986. okt. 9. Barcs Város Önkormányzatának irattára

lasztott képviselő-testülete első – egyben alakuló – ülését 1990. október 27-én 9 óra-kor tartották.¹ Ezen az őszi szombat délelőttön a 19 képviselőből álló önkormányzat, Feigli Ferenc személyében megválasztotta a város első polgármesterét.² Az új testületnek a korábbi évtizedhez képest gyökeresen más politikai és gazdasági viszonyok között kellett helytállnia. Az egyre romló feltételek ellenére nem lehet egyértelmű cezúráról beszélni a városépítés, városfejlesztés területén. Kétségtelen tény, hogy számos grandiózus terv – így a könyvtárprogram 50 milliós beruházása vagy a szintén tízmilliós befektetést igénylő uszoda – nem valósulhatott meg. Az is igaz, hogy nem profit orientált szektorokról lévén szó ezeknek a beruházásoknak a hozadéka igazából csak jóval később vált volna mérhetővé. Barcs vonzáskörzetének kiterjesztésére egy időben az ipartelepítést tartották megfelelő eszköznek. Azonban hamarosan kiderült, hogy a gazdaság nemzetközi és hazai tendenciái miatt erre vaj-mi kevés az esély. Ezért egy határozott váltás figyelhető meg a városfejlesztési koncepciókban. Előtérbe kerül a kereskedelem, az oktatás és a turizmus, mint vonzás-körzet növelő tényező. A döntés teljesen logikusnak tűnik mind a három terület esetében. Elég egy pillantást vetni a térképre és rögtön eljutunk az elgondolások gyö-keréhez. Barcs mintegy 70 km távolságra esik mind Kaposvártól, mind Péctől, tér-sége kifejezetten városhiányos, aprófalvas terület. Amennyiben elkészültek volna a fent említett intézmények, úgy Barcs ennek a területnek az egyik kulturális centrumává válhatott volna.

A valóságban viszont a forráshiány mellett csak a feltétlenül szükséges, kiemelt beruházásokat lehetett finanszírozni. Az állami támogatások relatív csökkenése, a személyi jövedelemadó helyben maradó részének 30%-ra történő csökkentése behatárolta a lehetőségeket. Tovább rontotta a pénzügyi helyzetet, hogy az állami normatívák értéke folyamatosan csökkent a 25-30%-os évi inflációnak köszönhetően. Az eredmény azonban így sem volt csekélység, a városi önkormányzatnak az 1990-94 közötti ciklusban jelentős összegeket – részben állami céltámogatások, pályázatok révén – sikerült biztosítania az olyan beruházásokhoz mint a szeméttelép bővítése, a Városi Kábel TV. létrehozása. Nagyon fontos volt a gimnázium kollégiumának 1989-től húzódó építésének a befejezése. Tovább folytatták a szennyvízcsatorna-há-lózat építését és fejlesztették az ivóvízellátást. És az 1992-es esztendőben adták át az ún. Postaházat, melynek csaknem 97 milliós kivitelezését 1990-ben kezdték. A kö-vetkező évben végre a digitális telefonközpont átadásával előrelépés történt a régóta katasztrofális helyzetben lévő hírközlés területén is. Igaz, hogy a magas bekötési költségeket – 25 és 35 ezer forint között – kezdetben nem egészen másfélezer polgár tudta csak megfinanszírozni. A hírközlési szolgáltatások bővítését jelentette, hogy

1 Az önkormányzati választások első fordulóját szeptember 30-án, második fordulóját október 14-én tartották.

2 Az önkormányzati törvény 31. §-a 1. bekezdése kimondta, hogy a 10 ezernél több lakosú településeken a polgár-mestert a képviselő-testület választja. Feigli Ferenc 11 szavazatot kapott, míg a második jelöltre, Vértés György-re 8 képviselő voksolt.

1992-ben létrehozták a Városi TV-t, majd 2003-ban megkezdték csillagpontos optikai kábelrendszer kiépítését.¹

Az 1990-2000 között végzett beruházások összköltsége millió forintban ²	
1990	56.237
1991	148.455
1992	137.112
1993	31.491
1994	37.857
1995	70.544
1996	39.821
1997	122.028
1998	348.794
1999	147.370
2000	14.275

A lakosság jelentős részét ezek a beruházások azonban nem feltétlenül tették elégedetté. Még akkor sem, ha 2000-ben már a lakások 92%-ában nem kellett az olajkályhák őszi pucolásával bíbelődni. A polgárok rossz hangulatának az elsődleges oka a szerencsésnek abszolút nem nevezhető privatizáció nyomán jelentkező tömeges, kb. 20%-os munkanélküliség volt. A helyzetet jól jellemzi, hogy míg korábban a képzetlen munkásokat érintette a vállalati leépítés, addig 1994-re már a szakképzet és diplomás munkavállalók is megjelentek a Munkaügyi Központban. Ez a rendkívül magas munkanélküliségi ráta a városvezetést megoldhatatlan feladat elé állította. A foglalkoztatást az önkormányzat több eszközzel próbálta pozitív irányba mozdítani. 1992-ben 3 millió forintot pályáztak meg munkahelyteremtésre és még ugyanebben az esztendőben létrehozták a helyi Vállalkozói Központot, mely két év alatt mintegy 20 millió forint kedvezményes hitellel próbálta ösztönözni a vállalkozásokat. Mint tudjuk ezek a próbálkozások – rajtuk kívülálló okok miatt – nem igazán oldották meg a gondokat. A horvát újjáépítés lehetőségét sem sikerült kihasználni

A szociálpolitikát döntően meghatározta a munkanélküliség nyomában terjedő elszegényedés. Az önkormányzatnak évről-évre jelentősen emelnie kellett a segélyezésre fordítható összeget. A szociális ellátásban kiemelkedő szerepet kapott a Szociális Központ. 600 adagos konyháján nemcsak a különböző intézmények dolgozói, de mintegy 140 szociálisan rászoruló – az igénylők száma 1991-92-ben 400-500

1 A régi kábeltévé-hálózat kiépítése 1991-ben kezdődött.

2 Barcs Város Önkormányzata Polgármester: Előterjesztés az önkormányzat négyéves tevékenységéről 1994. Barcs Város Önkormányzati Hivatal

fő – étkezett naponta. A központ fő profilja a családsegítés és az intézményi gondozás. Ez utóbbi szolgáltatás kihasználtsága 100%-os és az Otthonházak iránt is folyamatosan nő az igény. Ennek kielégítésére az önkormányzat 1992 és 1999 között 67 otthonházi lakást épített.

A munkanélküliséget, a romló szociális biztonság által kiváltott, és egyre rosszabbá váló közhangulatot némileg enyhítette a horvát bevásárló turizmus. Egyre több üzlet nyílt a városban és úgy tűnt, hogy végre valami pozitív változást élhetnek meg az emberek.

Működő és megszűnt üzletek száma 1999-2002.				
	1999.	2000.	2001.	2002.
Új engedélyek	130	124	97	51
Megszűnt üzletek	88	86	94	62
Összes működő üzlet	586	624	627	616

A horvát vásárlók száma azonban 2000-től fokozatosan visszaesett, ami némileg ellentmond annak, hogy a legtöbb üzlet 2001-ben működött Barcson. Az ezredfordulót követően tehát beigazolódott az, hogy – a reálisan gondolkodó emberek számára ez már a kezdetekben is világos volt – nem lehet tartósan, csak és kizárólag a bevásárló turizmusra építeni. A horvát gazdasági helyzet javulásával párhuzamosan kezdett eltűnni a délibábos kép és a „butikváros”-ból egyre kevesebb horvát beszéd szűrődött ki.

Az önkormányzat természetesen nem tehetette meg azt a luxust, hogy a város gazdaságát egy szektorra építi. Ezért egy egységes fejlesztésben gondolkodott mind a kereskedelem, mind az ipar területén. Ehhez a pároshoz csatlakozott a turizmus. A körülmények kedvezőnek tünnek, hiszen adott volt az Ipari Park, a Nemzeti Autópálya Rt. beruházásában megkezdődött az elkerülő utak építése. Az 1998-ban átadott Pólus Center jelentősen javított a szolgáltatások színvonalán sőt, a tervbe vették az ún. Pólus II. ütemet is. A turizmus fellendítéséhez óriási lehetőségeket kínáltak a Dráva és a Duna-Dráva Nemzeti Park természeti kincsei. A kishajós turizmus feltételeinek kialakítását segítette, hogy az EU Phare Alaptól, illetve a Somogy Megyei Területfejlesztési Tanácstól az önkormányzat a kikötő és környezetének kialakításához jelentős pályázati pénzt nyert. Ennek köszönhetően 2002-ben már átadhatták a kikötőt és beindulhatott a sétahajózás is. 2003-ban a TEKI-nél szintén sikeresen pályázott az önkormányzat, ami lehetővé teszi a határátkelő melletti Drávai szabad strand előkészítését. A Dráva mellett rendelkezik a város egy olyan természeti kincsel is, melynek kiaknázása sajnos még várat magára. Ez természetesen nem más, mint a nemrég feltárt nagyon jó minőségű termálvíz. A tervek szerint erre épít-

ve a közeljövőben fel kell újítani a városi strandot,¹ és mellette létre kell hozni egy rekreációs központot. A turizmus lehetőségeivel tehát nincs különösebb probléma. Ez viszont már nem mondható el az iparral kapcsolatban. Az Ipari Park szinte kong az ürességtől annak ellenére, hogy a város a betelepülni szándékozó vállalkozók részére ingyen biztosítja a területet.

A város foglalkoztatási helyzete tehát egyelőre nem mutat túlságosan kedvező képet. Ez még akkor is igaz, ha a statisztikai adatok szerint történt bizonyos javulás. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a munkanélküli ellátásból kikerülők a hivatalos rovincsoláskor egészen más rovatba kerülnek, másrészt jelentős a munkavállalási gondokkal küszködők elvándorlása. A jövő szempontjából ez nagyon kedvezőtlen különösen akkor, ha a más településre költözők képzettségi és életkor-összetételét nézzük. A városban esetleg munkát kapó fiatalok letelepülését ugyanakkor gátolta, hogy az önkormányzati lakásépítés szinte teljesen leállt. Sőt mivel a lakásfelújításra sem volt keret megkezdtek az önkormányzati lakások eladását. Ezzel szemben a lakásigénylők száma nemhogy csökkent volna, inkább emelkedett. Míg 1992-ben 25 igénylő volt, addig a számuk alig két év alatt 52 főre emelkedett.

Lakásstatisztika 1990-2000		
Év	Épített	Megszűnt
1990.	52	16
1991.	34	9
1992.	29	5
1993.	25	5
1994.	18	4
1995.	27	13
1996.	20	6
1997.	42	15
1998.	33	25
1999.	37	9
Növekedés 210 db ²		

Tényleges előrelépés a bérlakásokkal kapcsolatban csak 2003-ban történt, amikor is a Széchenyi terv keretében 88 szociális bérlakás építését kezdték el. Az új épület alatt található a középkori palánkvár. Ennek feltárását mindenképpen el kellett vé-

1 A megvalósításra 200 milliót kaptak a Miniszterelnöki Hivatal által az egészségturisztika fejlesztésére kiírt pályázatból.

2 Barcs Város Önkormányzata Polgármester: Előterjesztés az önkormányzat négyéves tevékenységéről 1994. Barcs Város Önkormányzati Hivatal. Ebben a statisztikában szerepelnek a magánérs lakások is.

gezni, a területet 2002 őszén és 2003 tavaszán megszállták a régészek, ezért a beruházás egy kicsit elhúzódott. Az épületegyüttes átadásával nemcsak a lakásprobléma fog enyhülni, de a városkép is gazdagodik egy színes ponttal.

...Kicsit sárga, kicsit savanyú, de a Miénk...

Míg az emberi emlékezet általában megszépíti a múltat, addig a kutató által használt – gyakran nagyon száraz, adatoktól hemzsegő – jegyzőkönyvek, előterjesztések, statisztikák reálisabban közelítenek felé. Segítségükkel magunk is valóságosabb képet kaphatunk a történelemről, és így talán még a jelent is kedvezőbben tudjuk megítélni. A munkám során felhasznált dokumentumok segítettek visszatekinteni azokra az évekre melyek során kialakult a mai Barcs. Egy település történetében 25 év nem nagy idő, és ha így nézzük az eseményeket, akkor csak az lehet a konklúzió, hogy Barcs polgárai derekas munkát végeztek.

A II. világháborút követő évtizedben a község még csak több lakosával tűnt ki környezetéből – és persze a múltjával, de abból, mint tudjuk nem lehet megélni, – csupán egyike a világtól elzárt jelentéktelen, poros falvaknak. Elzártsága elsősorban az itt élő embereket zavarhatta, hiszen innét csak elmenni akartak abban az időben. Aztán a 60-as években megmozdult valami. Az ország gazdaságának élénkülésével mozgolódní kezdtek a barcsi polgárok is. Egyre többen törődtek településükkel, és 10 év alatt elérték a nagyközségi cím visszaszerzését. Ez viszont már nem volt elég, a lokálpatriotizmus olyan szele járta át a még mindig foghíjas és igencsak elmaradott községet, hogy röpké kilenc év alatt megszerezte a városi címet. Pedig ezt a rangot még az 1970-es évek vége felé sem osztogatták könnyen. A város fejlődése ezt követően szinte teljesen töretlen egészen a rendszerváltásig. Tulajdonképpen alig egy évtized alatt – bár közel sem hiánytalanul – kiépült Barcs infrastruktúrája. Ez ugyan nem volt példátlan teljesítmény, de mindenesetre figyelemre méltó. Sokan úgy vélhetik, hogy ez csakis a felső támogatásnak volt köszönhető. Ez azonban ebben a formában nem igaz, ugyanis ez önmagában roppant kevés. Ehhez kellenek az egyének, aki a közösséget, a települést alkotják. A tanulmányban alig szóltunk róluk, de ez nem figyelmetlenségből, pláne nem szerepük lebecsüléséből történt. Egyszerűen, azoknak a csoportoknak, embereknek a története – akik oly sokat tettek Barcsért – jóval több teret érdemel, mint amit e szerény írás nyújtani tud.

Barcs fejlődése sokak szerint véglegesen megtört az utóbbi esztendőkbén. Tény, hogy a foglalkoztatási helyzet nem javult, nőtt a létbizonytalanság és a munkahelyteremtés kudarcai miatt egyre csaldottabbak az emberek. Igazi fejlődés viszont csak akkor várható újra, ha a város polgárai is akarják. Mert nem elég szidni a saját magunk által megválasztott képviselőket. A város képeének formálásában ugyanis sok-

kal nagyobb szerepe van a lakosságnak, mint azt egyesek gondolják. Vannak bizonyos dolgok, amik nem kifejezetten a pénzen múlnak. Hiányolhatjuk a virágágyásokat és fákat, a szemégyűjtőket és a padokat, a szép közterületeket, ha nem védjük meg őket. S ne feledjük, egy igényesebb környezetben nem csak mi érezzük jobban magunkat, de az itt megálló látogató is. A turizmus önmagában természetesen kevés, de elindíthat egy olyan fejlődési spirált, melynek révén Barcs ismét a régió egyik virágzó városa lehet. Ez nem megy, nem fog menni egyik napról a másikra, de ahogy a régi latin mondás tartja:

Die solo non exstructa Roma.
Róma sem épült fel hirtelen, egy nap alatt.

Barcs történetének fontosabb eseményei a 20. század elejétől napjainkig

- 1895-1912. nov. 24. A „Barcs és Vidéke” megjelenése.
1903. okt. 27. A vasszerkezetűvé átépített közúti Dráva-híd átadása.
1904. Megalakult a Barcsi Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet.
1905. nov. 18. A Kaposvár-Barcs vasútvonal megnyitása.
1907- 1908. Téli kikötőt építettek a Dráván.
1909-1910. A „ Drávavidék” megjelenése.
1909. nov. 6. A barcsi állandó színház megnyitása. (Somogy megyében az első)
1909. szept. A villanyvilágítás részleges bevezetése.
1910. Eberhardtné Muttnyánszky Mária polgári leányiskolát, Zollner Ernő polgári fiúiskolát nyitott.
1910. Megnyílt a Barcs-Sellye közötti vasútvonal.
1911. Először kapott nagyközségi címet.
1911. Gút Béla nyomdát nyitott.
1911. febr. 12. Megalakult a Barcsi Sport Club. Első elnöke Stern Hugó bérlő volt.
1912. Felépült Közép-Európa egyik legnagyobb gőzmalma, az UNION- malom.
1912. nov. 6. Megnyílt a Barcs- Sellye-Siklós vasútvonal.
1913. A Széchenyi u-i (Vöröskeresztes) iskola udvarán 260 m. mély artézi kutat fúrtak.
1918. Megalakult a „Munkásotthon”, a munkások helyi politikai és kulturális központja.
1918. nov. 16.–
1921. aug. 20. Szerb megszállás alatt a község.
1919-1921. A „Drávavidék” újbóli megjelenése.
1919. máj. 1. Megalakult a Barcsi Dalkör.
1921- 1927. A „Drávavölgye” megjelenése.
1921-től Kiepült Újtelep, a mai Deák F. u.- Rákóczi F. u. környéke.
1928. Járásbíróság létesült.
1930. máj. 7. Pálfalut Barcshoz csatolták.
1928-1931. A „Barcsi Lapok” megjelenése.
1931. aug. 2. Az Iparosszékház átadása.
1939. TBC Gondozó Intézet létesült.
1943. Az ONCSA (Országos Nép és Családvédelmi Alap) – telep kialakulása.
1941. ápr.7. A vasúti Dráva-hidat felrobbantották.
1943. ápr. A közúti Dráva-híd utolsó ívét bombatalálat érte.
1944. márc. 19. A német csapatok megszállták Barcsot.

1944. máj. 28. Deportálták Barcs és a barcsi járás zsidóságát, mintegy 306 főt.
1944. dec. 6. A szovjet hadsereg elérte Barcsot.
1944. dec. 26. Kitelepítették Barcsot a környékbeli harcok miatt.
1945. jan. 21. A szovjet csapatokat bolgár egységek váltják fel.
1945. febr. 10. A Petőfi-brigád partizánjai felrobbantották a drávai pontonhidat.
1945. máj. Barcs lakossága visszatérhetett a kitelepítésből.
1947. aug.-dec. A „lakosságcsere” keretében 233 fő felvidéki magyar áttelepített érkezett Szlovákiából Barcsra.
1948. ápr.20. A barcsi németek közül 103 főt kitelepítettek.
1948. okt. 1. Megalakult a Vörös Csillag Tsz. elődje.
1949. febr. 23. Barcs új, nem királyi adományon alapuló vásártartási jogot kapott.
1949. jún. 15. A volt Széchenyi-kastélyban szülészeti-nőgyógyászati osztály létesült, mely 1980-ig működött.
1949. júl. Megkezdődött az aknazár kiépítése a barcsi Dráva-szakaszon.
1951. szept. 3. A Barcsi Vegyesipari KTSZ. megalakulása.
1953. Létrejött a Járási Könyvtár.
1953. Egységes körzeti orvosi ellátást hoztak létre.
1955. febr. A Járási Művelődési Otthon megnyitása.
1956. okt. 26 – 27. Forradalmi felvonulás a községben.
1961. szept. 1. Gimnáziumi oktatás indult, ideiglenes épületben.
- 1960 szept. 1. Erdészeti Szakmunkásképző Iskola indult Középrigócon.
1961. jan. 20. Mentőállomás kezdte meg működését.
1963. nov. 8. Víz és Csatornamű Társulat alakult.
1964. szept. Megkezdte termelését az ÉPGÉP Barcsi Gyára.
1964. A Gimnázium új épületének átadása.
1965. jan. 4. Átadták a vezetékes ivóvízhálózat első szakaszát.
1965. máj. 1. Megszűnt a határsáv.
1966. ápr. 30. A Rendelőintézet megnyitása.
1968. szept. 1. Zeneiskola létesült.
1968. Megnyílt a község első, modern ABC áruháza.
1969. Az egykori zsinagógát átalakítva OTTHON Áruházat nyitottak.
1969. máj. 1. Átadták az újjáépített közúti Dráva-hidat.
1969. Megkezdődött a szennyvízelvezető csatornarendszer kiépítése.
1970. jan. 1. Másodszor is nagyközséggé nyilvánítják Barcsot.
1973. Átadták a Szakmunkásképző Intézet új épületét.
1973. aug. 1. Önálló Barcsi Állami Zeneiskola indult.
1974. máj. 30. A Barcsi Ősborókás Tájvédelmi Körzet megnyitása.

1975. Megkezdődött a vezetékes gázhálózat kiépítése.
1975. Megjelent a „Barcsi Híradó”, a két számot megért helyi lap-kezdemény.
1975. jún. Megjelent a „Vörös Csillag” című tsz. újság első száma
1977. jan. 1. Megszűnt a Somogyszob – Barcs vasútvonal.
1977. Első ízben rendezték meg a Dráva Menti Napokat.
1978. Átadták a Mészhomok Téglagyárat és a KEMIKÁL Barcsi Gyárat.
1979. jan. 1. Történelme során először városi rangra emelkedett.
1979. Először rendezték meg a Nemzetközi Rézfűvós Kamarazenei Tábort.
1979. A megszűnő gimnáziumi oktatás helyébe új iskolaforma, a Vízügyi és Erdészeti Szakközépiskola lép.
1979. Autóbusz pályaudvart adtak át.
1980. Megkezdte működését a Szivárvány Gyógypedagógiai Központ.
1982. Átadták a Boróka Szállodát.
1982. „Határőrváros” címet kapott a település.
1984. Egészségügyi Gyermekeotthon nyílt.
1984. Átadták a Deák Ferenc Általános Iskola sportsarnokát.
1984. Újra indult az 1979-ben megszüntetett gimnáziumi oktatás.
1987. Átadták a Széchenyi Ferenc Gimnázium új épületét.
1989. Átadták a „rég” Bevásárlóközpontot (ma AFÉSZ központi ABC).
1989. Átadták a Szabadidőközpontot.
1989. Testvérvárosi kapcsolatfelvétel Sinsheimmel.
1990. Elkészült a Tűzoltóság új épülete.
1991. Tisztázatlan körülmények között bombatámadás érte Barcsot.
1991. Első ízben rendezték meg a Nemzetközi Alkotótábort.
1991-1992. Testvérvárosi kapcsolatfelvétel Székelyudvarhelyel.
1992. Átadták az Otthonházak első ütemét.
1992. Helyi TV-stúdió kezdte meg működését.
1992. Új posta és telefonközpont került átadásra.
1993. Megalakult a Városi Szabadidő Sportegyesület.
1994. Felavatták az elkészült református templomot.
1996. Elkészült a Dráva Völgye Középiskola sportsarnoka.
1996. Művészeti Iskola indult a Művelődési Központban.
1997. Először rendezték meg a Barcsi Nemzetközi Vásárt.
1998. Átadták a Pólus Centert.
1998-2003. Az elkerülő utak átadása.
2000. Testvérvárosi kapcsolatfelvétel Zseliz és Barcs között.
2002. Kikötő átadása.

2003. A regionális szennyvíztisztító átadása.
2002-2003. Feltárások folytak az egykori török palánkvár területén.
2004. A korszerűsített határátkelő átadása.
2004. Penny Market átadása.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dr. Németh Jenőnek, Barcs város volt tanácselnökének és Feigli Ferencnek, Barcs város polgármesterének, hogy időt szaktítottak egy beszélgetésre, s ezáltal nagymértékben gazdagították irásomat.

A tanulmány elkészítéséhez segítséget nyújtottak továbbá Rózsás Márton, Mészáros Ádám és Ander Balázs, a Dráva Múzeum munkatársai.

IRODALOM:

- DR. BIHARI OTTÓ (SZERK.): Barcs múltja és jelene. Barcs, 1979.
- PERCZEL GYÖRGY: Település és népesség. In.: 20. századi magyar történelem 1900-1994. Szerk.: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos. Bp., 1997.
- RÓZSÁS MÁRTON: Az idő sodrában. (Kézirat, a Dráva Múzeum tulajdonában, 2002.)
- SZABÓ PÉTER – SZILI FERENC: Somogy megye a II. világháborúban. Kaposvár, 1993.

LÁSZLÓ BANICZ

**THE STORY OF A SMALL COUNTRY TOWN –
25 YEARS FROM THE HISTORY OF BARCS**

SUMMARY

There is an old, well-known proverb about our town: ‘She started as Chicago but it became Barcs...’. This sentence sheds light on the history of Barcs aptly because the above mentioned proverb alludes to the unbelievable fast initial economic progress as well as the subsequent declining industry and commerce of the town.

The alternating phases of prosperity and depression characterized the beginning of the 20th century. Similar process can be observed during the second half of the century and in the last few years too.

Noteworthy industrial investments, remarkable projects in infrastructure and considerable improvement of educational and health institutions were in progress till the change of regime set in.

In the late 1980’s, after the downfall of the construction and heavy industry of Barcs the only lifeline was the shopping tourism for the town. Due to the tragic war between the ex-Yugoslavian countries immense crowds of customers came here from Croatia. Their appearance helped to ease the employment and economic problems of Barcs but this situation has begun to change. The bustling commercial life has languished by now and the cruel rampage in our neighborhood frightened away the foreign industrial entrepreneurs from south Somogy county. As the political situation got back to normal in Croatia the shopping tourism diminished and even the state investments of the ‘Széchenyi Plan’ weren’t able to settle the difficulties in Barcs.

In his first serious essay which can be proper bases for a town monograph the young historian tries to trace the interesting career of this small provincial town on the occasion of this year’s high day since Barcs celebrates the 25th anniversary of the obtain of the town rank in this summer.

With the help of researches in archives and interviewing experienced, old council members about bygone days the history of Barcs revives on these sheets.

ADATOK A DRÁVATAMÁSI DRÁVA- PART LÖSZCSIGA FAUNÁJÁHOZ

A Dráva-part mollusca löszfaunája iránt Rózsás Márton, a Dráva Múzeum főmunkatársa keltette fel a figyelmet. Az általa Drávatamásiból behozott kb. 3 kg-os tömbből 10 faj igen sok példányát sikerült kiiszapolnom. Ezek között olyanok is voltak, melyekkel recens formában nem találkoztam, pl. *Punctum pygmeum*. Ezek után született meg a terv, hogy történjen szervezett gyűjtés és mintavétel a löszfalból. Ennek megtörténte után kezdtem a Duna-Dráva Nemzeti Park (DDNP) területének geológiai kialakulásával megismerkedni. Lehmann Antal a DDNP területét két nagy, és azon belül négy kisebb részre osztja:

1. Dráva menti területek:
 - a) Nyugat-Dráva menti terület (a Mura torkolatától Barcsig)
 - b) Keleti-Dráva menti terület (Barcstól az országhatárig, Old községig)
2. Duna menti terület
 - a) Gemenci terület (a Sió vonalától délre, Bátáig)
 - b) Béda-karapancsai terület (Bátától az országhatárig)

A vizsgált terület a Kelet-Dráva menti tájegységhez tartozik, központjában Drávatamási községgel, illetve az itteni folyóparttal. Létrejöttének történetében, a talajok alkotóinak kialakulásában a földtörténeti harmadkor utolsó időszaka, a pliocén, majd a negyedidőszak pleisztocén és holocén időszakai játszottak fontos szerepet. A pleisztocén végére az egész Kárpát-medence, így a szóban forgó terület is szárazulattá vált, a tengeri üledék lerakódását a szárazföldi folyóvizek és a szél szállította hordalékképződés váltotta fel. A környező hegységkoszorú erőteljes emelkedése miatt a reliefenergia megnőtt, így a medencefenék süllyedése és a feltöltődés üteme egyensúlyban maradt.

A folyóvizek erózióbázisuk felé haladva mindinkább lelassultak, végül az egész területen jellegzetes hordaléksíkság jött létre. A negyedidőszak első és nagyobbik részét a pleisztocén teszi ki. Az ó-pleisztocén második felében a Keszthely – Gleichenbergi vízválasztó, valamint a Dunántúli-középhegység kiemelkedésével az addig a Dráva irányába futó nagyobb folyók irányt változtattak. Így a Dráván és a Murán kívül csak a vízválasztótól délre lévő kisebb vizek érkeztek a Dráva-mellék területére.

A középső pleisztocénben a Dráva árok további süllyedése miatt tovább csökkent az erre folyó vizek száma és energiája. Csak a Dráva, a Mura és kisebb patakok vettek részt a további felszínalakításban, a hordalék lerakásában és elegyengetésé-

ben. Az árvizektől mentes területeken ekkor indult meg a futóhomok-formák kialakulása, másrészt az ideszállított poranyag lerakódása, a löszképződés.

A DDNP területén kb. 100. 000 éve, a Riss eljegesedés és a Riss-Würm interglaciális idején hatalmas mennyiségű folyami homok rakódott le. A felső vagy új pleisztocénben (100.000 - től – 10.000 évig) a Balaton medencéjének lesüllyedésével tovább csökkent a vízfolyások száma, illetve az erős és északias szelek a felszíni folyami üledékeket átrendezték. Ehhez még több – kevesebb finom poranyag adódott, így jöttek létre a löszös homok, illetve a homokos lösz képződmények.

Lehmann szerint tipikus lösz a DDNP területén nem fordul elő, a szemcsenagyság alapján homokos lösznek nevezhető formáció viszont a Dráva mentén és Barcs környékén több helyen is megtalálható. Ez jellemző Drávatamásinál a Dráva partra, de nagyobb tömegben előfordul Drávaszentés és Komlósd községeknél, valamint Barcs-Felső megállótól keletre, néhány száz méterre is.

A mai Dráva – a franciaországi Loire mellett – azon ritka folyóvizek közé tartozik, amely sokat megőrzött egykori múltjából. Igazán csak Barcs és Eszék között szabályozták, máshol kanyargós holt-, és mellékágak, vizenyős - mocsaras rétek és berkek kísérik.

Barcs mellett három nagyobb, mesterségesen létrehozott holtág található. A két kisebb – a Kis-Bók és a Vöröspart vagy Nagy-Bók – csaknem szabályos patkó alakúak és nem érintkeznek a folyóval. Az Ó-Dráva több kilométer hosszú, kanyargós, alsó végén érintkezik a Drávával, így magas vízálláskor innen is kap vízpótlást a beléömlő Babócsai-Rinya mellett.

A Dráva változatos domborzatú és éghajlatú tájakat köt össze, így kiváló ökológiai folyosónak is bizonyult. Így vált lehetővé az Olasz-Alpok egyik jellegzetes csigafajának, a *Campylea planospirának* (Lamarck 1822) elterjedése a folyó mentén.

A Dráva partmagassága változó. Vízvár és Heresznye környékén helyenként löszös homokos magaspartok húzódnak,. Ezeket Barcs felé haladva többször is egészen lapos szakaszok tarkítják, majd Drávatamási - Drávagárdony környékén újra a közepes és magasabb partok a jellemzők. Anyaguk löszös homok, dél felé inkább homokos lösz. A drávatamási „löszfal” sejtette, hogy megfelelő nagyságú mintavétellel lehetővé válik a pleisztocén kori mollusca fauna feltárása és vizsgálatá.

A gyűjtés módja:

A minta vétele, melyet 1998. április 25-én Rózsás Mártonnal közösen végeztünk, a következőképpen történt. 1 liter úrtartalmú acélhengert ütve be a partfalba, összesen 19 mintát vettünk. A henger átmérője 10 cm volt, így 1, 9 m-es falrészletből összesen 19 liternyi anyagot emeltünk ki. A mintákat a mintavétel

sorrendjében, a számozást a fal aljától indítva csomagoltuk el. Kiiszapolás után – kivéve a 19-es mintát, mert az nem tartalmazott héjanyagot – növényi részek és szilárd, apró, változatos alakú löszbabákhoz hasonló darabkák maradtak a héjanyag mellett. A héjak átválogatása után meghatározhatatlan héjcsúcok, töredékek és olyan juvenilis példányok maradtak, melyeket nem tudtam meghatározni. A meghatározáshoz ROTARIDES és SOÓS L. munkáit használtam. A faunalista rendszertani összeállításában KERNEY CAMERON és JUNGBLUTH határozókönyvére támaszkodtam.

Löszfal a drávatamási Dráva-parton

A fauna értékelése:

A mintákból összesen 1854 db olyan héjat tudtam kiiszapolni, amelyeket meg lehetett határozni, vagy a határozást legalább meg lehetett kísérelni. Ebből 47 olyan juvenilis, vagy kellően be nem azonosítható példány volt, amelyeket az *indet.* kategóriába kellett sorolnom. A 15 meghatározott faj felsorolását, egyedszámát és az összes egyedből %-os arányokat az 1. sz. táblázat tartalmazza.

A 2.sz. táblázat négy grafikonja a legnagyobb egyedszámú négy faj megoszlását mutatja az egyes mintákban. A 3.sz.

táblázat valamennyi faj gyakorisági megoszlását ábrázolja, db / %-ban.

A 15 fajból 6 ú.n. tömegfaj. Ezek: *Succinea oblonga*, *Cochlicopa lubrica*, *Columella edentula*, *Orcula dolium*, *Vitrea crystallina*, *Trichia hispida*.

Succinea oblonga: megtalálható szárazabb területeken is, de igazi élőhelye a nyirkosabb, vízgazdagabb biotrópokban van. Hőmérsékletre tágtűrűsű faj.

Cochlicopa lubrica: a legelők és zárt erdők közötti átmeneti területek – ligetek, ligeterdők- nyirkosabb környezetét kedveli.

Columella edentula: Nedvesebb környezet kedvelő, hőmérsékletre nézve tágtűrűsű faj.

Orcula dolium: erdőlakó, tágtűrűsű faj.

Vitrea crystallina: a nedvesebb helyeket kedveli, a hőmérsékletre tágtűrűsű.

Trichia hispida: tágtűrűsű, főleg hidegtűrő, de nedvességkedvelő faj.

A hat tömegfaj aránya a teljes mintában 1655 db, 89,3%. Ezek közül is kitűnik a

Succinea oblonga 432, a *Columella edentula* 357, a *Orcula dolium* 288, és a *Cochlicopa lubrica* 216 db egyeddel, ez a teljes egyedszám 69,7%-a.

A 2.sz. táblázat mutatja, hogy feltűnő különbségek vannak az egyes minták egyedszámai között, mind a négy faj tekintetében. Még „üres” minták is előfordulnak. Van viszont mind a négyenél 3-3 csúcs, amely azt mutatja, hogy voltak az átlagosnál kedvezőbb éghajlati viszonyok, ilyenkor esetenként robbanásszerűen megnőtt az egyedszám.

Érdekesség, hogy e fajok kiugró csúcsai csaknem egyidőben, vagy igen kis fáziskéséssel követték egymást. Az is megfigyelhető, hogy az idősebb mintáknál sokkal kisebb az egyedszám, mint a fiatalabbaknál. Figyelmet érdemlő, hogy a *S. oblongata* csúcsainál a *C. lubrica*-nak éppen mélypontjai vannak, míg a *C. edentula* és az *O. dolium* görbéi – kisebb eltérésektől eltekintve – szinte hasonlóan futnak. Ez azt jelenti, hogy a két, elsősorban erdőlakó és a harmadik (*C. lubrica*) nyíltabb erdőt kedvelő faj életkörülményeinek optimumai máskor jelentkeznek, mint a nyílt, nedves vidékeket kedvelő *S. oblonga*-é.

A színezőfajok száma 9, összes egyedszámuk a mintákban 152 db, 8,2%. A 3. sz. táblázat szerint ezek csak bizonyos körülmények – általában optimumok – idején jelentkeztek, illetve a fiatalabb mintákból kerültek elő, akkor is csak kis egyedszámokban.

Különösen jól megfigyelhető ez a tendencia az erdőlakó fajoknál (7 faj). A *S. elegans* csak kivételes előkerülés, a *Lymnaea truncatula*-nak viszont van egy kiugró csúcsa – 11. minta -, előtte és utána viszont előfordulása minimális. E minta keletkezése idején csapadékosabb éghajlattal, mocsár jellegű környezet járhatott együtt. Ugyanakkor a fiatalabb – 10-15. – minták nagyobb erdősültségről tanúskodnak az ezekben talált csigaegyüttesek alapján.

A 16. minta már szegényedő faunát mutat, a 17. és 18. minta minimális héjanyagot tartalmazott, a 19. minta teljesen üres volt. E minta felett mára jelenkori humuszos-vályogos termőréteg található. A csökkenés oka valószínűleg az éghajlat és a talajviszonyok megváltozása lehetett. A melegedést és a talaj egyre homokosabbá válását – ezen a vidéken savanyú homoktalajok vannak – csak a legnagyobb ökológiai valenciájú fajok voltak képesek egy ideig elviselni. Feltűnő, hogy a mintákból teljesen hiányoznak olyan löszcsigaként ismert fajok, mint a Valloniák, Pupillák, vagy a *Granaria frumentum* és a *Chondrula tridens*. Ez mindenképpen hűvös, bár környezeti viszonyaiban gyors ingadozásokat mutató környezetre utal.

Összegezve: A Dráva homokos löszű partfalából ezzel a gyűjtéssel kimutatott löszfauna az utolsó, – Würm – glaciális vége felé élhetett. Ezt mutatja a – főleg hőmérsékletre nézve – euriök, vagy hidegtűrő fajok jelenléte és a melegkedvelő fajok hiánya. A löszképződés a bevezetőben már ismertetett folyóvízi környezetben,

de feltehetően erdős-sztepp jelenlétét lehetővé tevő hőmérsékleti és csapadékviszonyok között zajlott le.

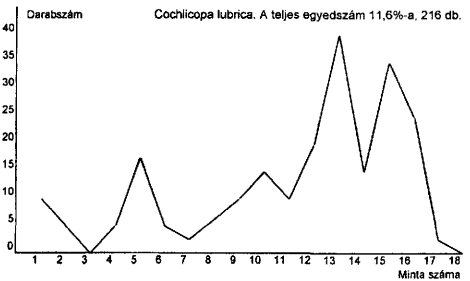
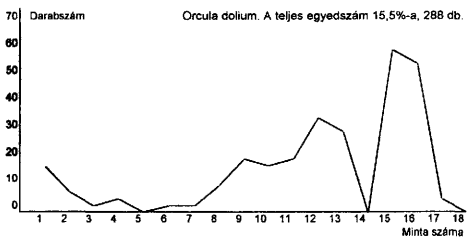
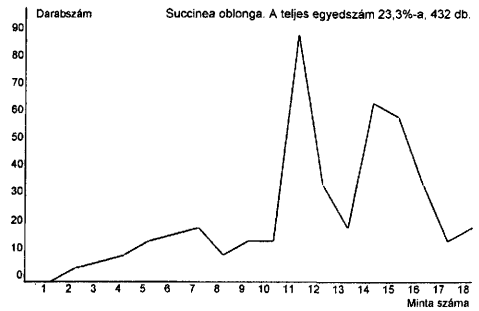
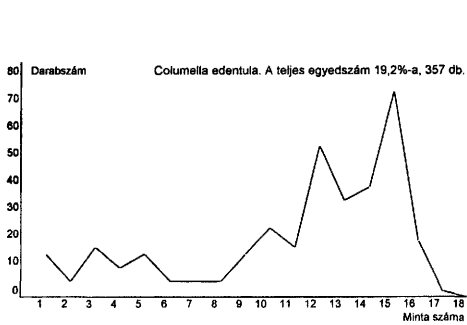
Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Rózsás Mártonnak, a Dráva Múzeum főmunkatársának a gyűjtés és feldolgozás során nyújtott aktív segítségét. Hálával tartozom Fenyősi László erdőmérnöknek, a DDNP Igazgatósága Barcsi Kirendeltsége vezetőjének, hogy a területtel kapcsolatban felvilágosításokkal és szakirodalommal segítette munkámat.

1. sz. táblázat

Sorsz.	Faj	Darabszám	%
1.	<i>Lymnaea truncatula</i> (O.F.MÜLLER 1774)	81	4,37
2.	<i>Succinea oblonga</i> (DRAPARNAUD 1801)	432	23,3
3.	<i>Succinea elegans</i> (RISSO 1826)	1	0,05
4.	<i>Cochlicopa lubrica</i> (O. F. MÜLLER 1774)	216	11,6
5.	<i>Columella edentula</i> (DRAPARNAUD 1805)	357	19,2
6.	<i>Orcula dolium</i> (DRAPARNAUD 1801)	288	15,5
7.	<i>Punctum pygmaeum</i> (DRAPARNAUD 1801)	27	1,45
8.	<i>Vitrea crystallina</i> (O.F. MÜLLER 1774)	189	10,2
9.	<i>Aegopinella</i> sp.	7	0,4
10.	<i>Zonitoides nitidus</i> (O.F.MÜLLER 1774)	5	0,27
11.	<i>Euconulus trochiformis</i> (MONTAGU)	18	0,97
12.	<i>Clausilia pumila</i> (C. PFEIFFER 1828)	9	0,48
13.	<i>Trichia hispida</i> (LINNÉ 1758)	173	9,33
14.	<i>Trichia unidentata</i> (DRAPARNAUD 1801)	1	0,05
15.	<i>Arianta arbustorum</i> (LINNÉ 1758)	3	0,16
16.	Indet.	47	2,53
Σ	Összesen:	1854	100

2. sz. táblázat. A négy legnagyobb egyedszámú faj gyakorisági megoszlása a mintákban.

3. sz. táblázat. A begyűjtött fajok gyakorisági megoszlása a mintákban. db /

%

A minta száma, gyakoriság	1.		2.		3.		4.		5.		6.		7.		8.		9.		10.		
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
1. <i>L. truncatula</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,2	-	-
2. <i>S. oblonga</i>	2	0,46	5	1,15	-	-	10	2,31	14	3,24	4	0,92	17	3,93	12	2,77	10	2,31	10	2,31	
3. <i>S. elegans</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	-	-	-	-	-	
4. <i>C. lubrica</i>	10	4,63	6	2,77	4	1,85	18	8,33	6	2,77	3	2,77	3	1,39	6	2,77	9	4,16	15	6,94	
5. <i>C. edentula</i>	15	4,2	6	1,68	17	4,76	11	3,08	13	3,64	6	1,68	5	1,4	6	1,68	15	3,72	27	7,56	
6. <i>O. dollum</i>	17	5,9	7	2,45	1	0,34	3	1,04	-	-	2	0,69	2	0,69	11	3,81	18	6,25	17	5,9	
7. <i>P. pygmaeum</i>	6	22,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3,7
8. <i>V. crystallina</i>	6	6,74	2	2,24	-	-	-	-	2	2,24	1	1,12	7	7,86	5	5,6	10	11,2	11	12,3	
9. <i>Aegopinella sp.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
10. <i>Z. nitidus</i>	1	20	2	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	20
11. <i>E. trochiformis</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
12. <i>C. pumila</i>	2	22,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	6,34	-	
13. <i>T. hispida</i>	12	6,93	7	4	1	0,5	5	2,89	-	-	8	5,08	4	2,3	6	3,46	11	6,35	22	12,7	
14. <i>T. unidentata</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
15. <i>A. arbustorum</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	33,3	1	33,3	-	-	-	-	-	-	
16. INDET.	8	17	3	6,4	-	-	1	2,3	1	2,3	2	4,6	-	-	-	-	-	-	3	6,3	
Összesen	79	4,26	38	2,04	19	1,2	34	1,83	48	2,58	30	1,62	39	2,1	47	2,53	79	4,26	104	5,61	

3. sz. táblázat folytatása

Minta száma, gyakoriság	11.		12.		13.		14.		15.		16.		17.		18.		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
1. <i>L. truncatula</i>	77	95,1	1	1,2	-	-	2	2,4	-	-	-	-	-	-	-	-	81	4,37
2. <i>S. oblonga</i>	92	21,3	37	8,56	22	5,09	66	15,3	62	14,3	37	8,56	13	3	19	4,4	432	23,3
3. <i>S. elegans</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,05
4. <i>C. lubrica</i>	8	8,33	20	9,25	38	17,6	13	6,01	33	15,3	25	11,6	2	0,922	-	216	11,6	
5. <i>C. edentula</i>	15	4,2	54	15,1	34	9,52	39	10,9	73	20,4	19	5,3	2	0,56	-	357	19,2	
6. <i>O. dolium</i>	19	6,59	36	12,5	30	10,4	1	0,34	62	21,5	55	19	6	2,08	1	0,34	288	15,5
7. <i>P. pygmaeum</i>	1	1,37	4	14,8	1	1,37	-	-	13	48,1	-	-	-	-	1	1,37	277	1,45
8. <i>V. crystallina</i>	22	24,6	16	17,9	31	35	32	35,9	25	28,1	17	19,1	1	1,12	1	1,12	189	10,2
9. <i>Aegopinella</i> sp.	-	-	-	-	6	85,7	1	15,3	-	-	-	-	-	-	-	-	7	0,4
10. <i>Z. nitidus</i>	1	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	0,27
11. <i>E. trochiformis</i>	4	22,2	-	-	6	33,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18	0,97
12. <i>C. pumila</i>	2	22,2	3	33,3	1	11,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	0,48
13. <i>T. hispida</i>	14	8,09	8	4,62	18	10,4	-	-	41	23,7	13	7,51	3	1,73	-	173	9,33	
14. <i>T. unidentata</i>	-	-	1	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,05
15. <i>A. arbustorum</i>	1	33,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,16
INDET.	-	-	4	8,51	2	4,6	10	21,3	5	10,6	7	14,9	-	-	1	2,12	47	2,53
Összesen	256	13,8	184	9,92	189	10,2	171	9,22	314	16,9	173	9,33	27	1,4	23	1,24	1.854	100

IRODALOM:

- HÍR JÁNOS: A bátonyterenyi (csengerházi) löszfeltárás fauna-vizsgálata. In: Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XIV. Salgótarján. 1988.
- IVÁNYI ILDIKÓ–
LEHMANN ANTAL (szerk.): Nemzeti parkjaink – A Duna –Dráva Nemzeti Park. Bp. 2002.
- M.P.KERNEY
(R.A.D.CAMERON) Die Landschnecken Nord und Mitteleuropas. Hamburg und Berlin. 1979.
- J.H.JUNGBLUTH:
- PÉCSI MÁRTON: Negyedkor és löszkutatás. Bp. 1993.
- RICHNOVSZKY ANDOR–
PINTÉR LÁSZLÓ: A vízcsigák és kagylók (mollusca) kishatározója. Bp. 1979.
- SOÓS LAJOS: Csigák II. Gastropoda II. Bp. 1959.
- SOÓS LAJOS: A Kárpát-medence mollusca-faunája. Bp.1943.

JÁNOS BOTKA

DATA TO THE LOESS SNAIL-FAUNA OF THE RIVER-BANK OF DRÁVATAMÁSI

SUMMARY

The valley of river Dráva has always been very rich in flora and fauna. János Botka who is a teacher and an excellent amateur scientist at the same time does important research on malacology. His scientific research deserves the observant attention of the curious readers engaged in the discipline of malacology.

With the help of this essay he would like to illuminate and make this lesser known branch of learning more perspicuous.

On the basis of the characteristic features of the Drava river-bank loess-fauna which takes place at the outskirts of a village called Drávatamási, the author attempted to open up the connection between the snail-communities' ecological claims and the former climatic conditions.

18–19. SZÁZADI KERÁMIA- ÉS ÜVEGLELETEK BARCSRÓL

A régészet korbeli határainak kitolódásával napjainkban egyre inkább előtérbe kerül a régészettudomány és a néprajztudomány határmezsgyéjén mozgó mindazon emlékanyag vizsgálata és publikálása, melyre eddig kevés figyelmet fordított a kutatás. Ezen belül a 18. századi leletanyagok, tárgyak közreadása azért is kiemelt fontosságú, mivel ezek átmenetet képeznek a kora újkori (16-17. századi) és a 19-20. századi tárgyak között.¹

Közleményünkben két barcsi, 18-19. századi lelőhelyről előkerült anyagot kívánunk ismertetni, mely egy késői mezőváros, Barcs kerámia- és üveghasználatába nyújt – ha csak vázlatosan is – betekintést. Ezzel a témával egy 1994-ben megjelent rövid közleményben már foglalkoztunk, de az újabb adatok és kutatási eredmények ismeretében indokoltnak látjuk a témára visszatérni.²

A dél-dunántúli Barcs gazdasági, társadalmi fejlődésének elindítói a mezővárosi jogállás megszerzésével (1797) járó kereskedelmi fellendülés, 19. század második felének vasútépítései, a drávai hajózás feltételeinek megteremtése, valamint a külföldi tőkebevonással megvalósított ipartelepítések voltak. Ezzel párhuzamosan a település arculata és a lakosság összetétele rendkívül gyorsan megváltozott. A mezőváros (1797-1871) a kiegyezést követő két évtized alatt országos közlekedési és kereskedelmi központtá vált. Ennek is köszönhető, hogy az intenzív forgalom révén az olcsóbb gyári tömegáru gyorsan eljuthatott a kisvárosba, kiszorítva az évszázados alapokon nyugvó kézműipari termékeket a használatból.

Az általunk vizsgált két termékcsoporthoz, a kerámia és az üveg számára a 19. század derekán ez a gyors váltás többszörösen is a véget jelentette. Logikusnak látszik, hogy nem csak az olcsóbb gyári termékekkel, de a lassan (és kis számban) kialakuló helyi polgárság valamint a módosabb parasztság növekvő igényeivel, változó ízlésével is meg kellett küzdenie. Ezek a rétegek (felvevőpiacok) e két termékcsoporthoz tartozó, és addig a hagyományos kézműves technikával előállított áruk közül már alig néhányra tartott igényt. Az üvegek tekintetében ekkorra már zömében a polgári ízlést tükröző (csiszolt) termékekre volt nagyobb kereslet, a cserépedényeket kiszorította az öntöttvas, majd a sajtolt - zománczott fémedény. Általánosságban megállapítható, hogy akár a paraszti, akár az átalakulóban lévő paraszt-polgári háztartásokban egy ideig még nyilván használatban maradtak a korábban bekerült cserép és

1 Újabbán már 19. század végi, zárt leletegyüttesek közreadásával is találkozhatunk. – *Szilasi* 2002. 187-200.

2 *Rózsás* 1994. 19-26.

üvegtárgyak, de pótlásukra a fémedények elterjedésével, illetve a huták megszűnésével már nem volt mód.¹

Feltétlenül ide kívánczik az a megjegyzés, hogy a helyi kerámia és üveghasználatra vonatkozó megállapításainknál a település 18-19. századi társadalmának tagozódására is építhettünk. A településmag lakossága, annak anyagi kultúrája ugyanis a paraszti életmódra, gazdálkodásra berendezkedett portákkal, azok felszerelésével együtt egységes képet mutat, ugyanakkor Barcs polgárosodásának kezdeti időszakához csak egy igen szűk réteg tárgy-kultúrája lenne köthető.²

Írásunkban két, különböző helyen előkerült, más-más felhasználói körhöz tartozó zárt leletanyagot elemezve vizsgáljuk a mezőváros 18-19. századi kerámia- és üveghasználatát.

Fogadók és csárdák Barcson

A Barcstól északnyugatra lévő, egykor mocsarakkal és vízfolyással körbevett, nehezen megközelíthető pusztabarcsi dombon a 18. század közepétől a 19. század derekáig csárdaépület és hamuzsír-főző csűr állt.³ A Széchenyi-uradalom 1790 körül kötött szerződést Sternberg Löbl „hamus zsidóval”, aki a hamuzsír előállítás mellett a csárdát is bérelte.⁴ Az uradalom és a bérlő vitája miatt a földesúr 1817-ben eltiltotta Sternberget a hamuzsír-főzéstől. Feltehetően ekkor bérlőváltás következett be a csárdát illetően is, amely az 1860-as évekig még működött. Az épületeket a századforduló táján bontották le.⁵

A 18. század végi és a 19. század eleji Barcson a vendéglátás, az átutazó vendégek elszállásolása csak egy helyen volt lehetséges. A földesúri tulajdonban lévő „Arany Hajó” vendégfogadó az egykori révátkelő és a kikötő közelében, tehát frekventált helyen épült a 18. század derekán. A fatalpakon álló, sározott sövényfalú és zsuppfedésű épületet 1796-ban lebontották, majd kibővítve, téglából építették újjá. „Az előbbeni rozszant el bontatott Vendég fogadó helyére építettett ujf Vendég foga-

1 Veres 1989. 42-50.

2 Itt elsősorban falusi, mezővárosi „intelligenciára” gondolunk, a jegyzőre, orvosra, gyógyszerészre, papra – akik társadalmi helyzetükből adódóan, feltehetően elsőként használták az újabb termékeket.

3 A II. József – kori I. katonai felmérés térképlapján is két épület látható Pusztabaracson. – Hadtörténelmi Térkép-tár. Josephinische Aufnahme. 1784. Collo. VII. Sectio 27.

4 Magyar Országos Levéltár (MOL.) Széchenyi lt. P 623. IV. cs. „Topographica Conscriptio ...”, Széchenyi István csokonyai uradalmának 1812-1814 között keletkezett összeírása csak a hamuzsír-főzőt említi. – MOL. Széchenyi lt. P 623. I. k. 4. sz. F.

5 Az 1866. évi színezett birtokvázlat (Croquis) már csak egy épületet tüntet fel Pusztabaracson, vélhetőleg a csárdát, mivel a hamuzsír-főző ekkorra már megszűnt. – Dráva Múzeum történeti gyűjteménye 90.192.1

dó Téglából zsuppal meg veretett fedélre, mellyben vagyon 5 szoba deszkázva egy Keő Kéményes 6 öles Konyha egy Kamra és egy Istálló 12 darabb Marhára való. Hasonló képpen deszka padlásra. Ezen épület alatt vagyon boltos Pincze 100 akóra való. Ugyan ott egy Szekér Szín hat erős Keő Lábakra Zsuppal meg veretett fedélre és egy kutt ki rakva.”¹

Ismereteink szerint ez volt az első, szilárd anyagból készült épület a faluban. Mivel fontos közlekedési útvonal és a révátkelő mellett állt, a nyári időszakban gyakran szállhattak meg itt a Dráva túlsópartján lévő, daruvári gyógyfürdőbe igyekvő utasok.²

A két vendéglátóhely közti alapvető különbséget nem csak földrajzi elhelyezkedésük, de főként szolgáltatásaik minősége jelentette. Míg a vendégfogadó az ételen-italon kívül szálláslehetőséget is kínált, a csárdák elsősorban italmérésre voltak berendezkedve. A különbséget jól jelzi, hogy a mezőváros szívében lévő, téglalapítású vendégfogadóban 5 szoba is a megszállni vágyók rendelkezésre állt, addig a nehezen megközelíthető Pusztabaracson lévő csárda, és a mellette lévő hamuszírfőző épületei szinte teljes egészében fatalpakra épített, vertfalu épületek voltak.

ANYAGISMERTETÉS

Pusztabarcs

A pusztabarcsi csárda helyén jelenleg szántóföld van, ahol – főként az 1970-es években – még sok kerámia- és üvegtöredéket lehetett gyűjteni a felszínen.³ 1985-ben a dombon nyitott homokbánya fejtése elérte az egykori csárda környékét. A homokkitermelés során bukkant elő az eredeti állapotában mintegy 3 m átmérőjű és 1,5 m mélységű hulladékgödör részlete (metszete), mely állatcsontokat, kerámia-tárgyakat és – kisebb mennyiségben – üvegtöredékeket, fémtárgyakat is tartalmazott. A gödör betöltéséből a legalsó, közvetlenül a homokos altalajon fekvő kb. 40 cm vastag, sötétszürke, szerves korhadékkal kevert, erősen összepréselődött réteg tartalmazta a leleteket, a felette lévő törmelékes föld már az épületek pusztulása után kerülhetett az akkor még nyitott gödörbe.⁴

1 MOL. Széchenyi lt. P 623. IV. cs. „Topographica Conscriptio oppidi Barcs 1794-1812”

2 A fogadó helyére épített 19. századi lakóházat 1981-ben lebontották, ekkor az udvari szárny alatt lévő „boltos Pinczét” még jó állapotban találtuk. Sajnos, más megfigyelésre, kutatásra akkor nem volt lehetőség.

3 A domb a késő neolitikumtól a 19. század közepéig folyamatosan lakott volt. A terepbejárásokból, leletmentésekből származó, illetve a homokbánya művelése során előkerült leletek a Dráva Múzeum régészeti gyűjteményében találhatóak.

4 Dráva Múzeum Adattára 387-87. Rózsás M. leletmentése, 1985.

1. Üvegek

A mindössze három darab értékelhető töredékből kettő darab pohártalp kis oldal-töredékkal, egy pedig nyolcszög keresztmetszetű palack talptöredéke. Az egyik pohár sárgás - halványzöld üvegből fúvott, anyaga erősen buborékos, fala függőlegesen bordázott, oldalán fülcsonk. Talpa kissé bemélyedő, rajta a fúvócső letörésének nyoma, a köldök.¹

A másik pohár szintelen üvegből készült, szája felé bővülő (kónuszos) alakú, dísztelen, talpán szintén megtalálható a köldök.²

A nyolcszög alapú hasáb alakú üvegpalack anyaga szintelen, talpán köldök³ (1. kép).

1. kép. Üvegpoharak és palack töredéke

Bár a datálásnál csak feltételesen vehető figyelembe, de mindenképpen szólnunk kell a felszínen gyűjtött szórvány üvegtöredékekről is. Ezek között is megtalálhatjuk például a pincetok üvegek talptöredékeit, de több olyan típus is előfordul, mely a személgödör anyagából teljesen hiányzik. Bizonyára a csárda működéséhez köthető a moszatzöld színű üvegből fúvott csepp alakú, erősen benyomott talpú, egyszerű tölcseres szájú borosüvegek töredékeinek előfordulása, vagy a porciós üveg és butélia halványzöld ill. halványkék színű talptöredéke.

Általánosan előforduló típust képviselnek a szintelen üvegből fúvott, kisméretű gyógyszeres üvegek töredékei.⁴ A fenti üvegféleségek a gödör anyagából hiányoznak, melynek oka lehet a korbeltől való különbség, de egyszerű véletlen is úgy tűnik - a felszíni kerámiaanyagot figyelembe véve -, hogy a gödör a csárdához és a bérlő háztartásához tartozhatott, így kora a 18. század végére, legkésőbb a 19. század első évtizedére tehető. Ezt a feltételezést erősíteni látszik a gödörből előkerült nagyszámú (be nem gyűjtött) állatcsont is, mely zömében sertés, szarvasmarha, szárnyasok és halak csontjaiból állt, tehát tipikus konyhahulladék. Valószínűnek látszik az is, hogy a

1 Siklósi 2002. 75.

2 Uo. 76-77.

3 Uo. 81. Ép példánya, oldalán „BB” monogrammal barcsi magángyűjteményben.

4 Dráva Múzeum Barcs tört. gy. *leltározatlan anyag*. Ép példányok barcsi magángyűjteményben.

csárdában konyha nem működött, mivel az étel kiszolgálásához szükséges tálak és tányérok töredékei alig fordulnak elő az anyagban. Említettük, hogy a gödörnek csak egy részéből tudunk anyagot gyűjteni, de ebből is hiányoznak a csárda működésére utaló, valószínűleg nagyobb számban használt üvegedények, főként poharak, porciós üvegek és butéliák töredékei. Bizonytalan pont, hogy a csárdában használt ivóedények közül mekkora volt az üvegek aránya a cserép illetve a fa ivóalkalmatosságához képest.¹

A felszínen érméket is találtunk, ezek közül a legkorábbi I. Ferenc 3 krajcáros 1800-ból, a legkésőbbi I. Ferenc József 1 krajcáros 1851-ből.²

2. Kerámia

A gödörből összesen 24 edényhez tartozó töredékek kerültek elő, melyekből mindössze néhány darab állítható össze hitelesen. Ennek oka elsősorban az, hogy az előkerülés időpontjában a gödör nagyobb része már elpusztult.³

Fazekak, bögrék

10 fazékhoz és 1 bögréhez tartozott a töredékek nagyobb része. A sárgás-barna anyagú, tojásdad testű fazekak közül háromnak bordázott a teste, az ívelten kihajló galléros perem belülről zöld mázas. Kettő darabnál zöld illetve sárgásbarna mázas peremet figyelhetünk meg, ezek belülről sárgászöld mázzal bevontak, viszont testük kívülről nem bordázott.⁴ Ugyancsak kettő darabnál a perem zöld mázazása mellett sem bordázás, sem belső máz nem fordul elő. Egyszerű, ovális keresztmetszetű fülük felül a szájperemből indították, majd a has felső részénél egy, a legnagyobb darabnál három ujjbenyomással rögzítették az edénytesthez. Jellemző erre a fazéktípusra, hogy talpának átmérője a legnagyobb átmérőjéhez (hasához), de még szájának átmérőjéhez képest is kisebb⁵ (2. kép).

Külön csoportot alkotnak az ugyancsak tojásdad testű, de egyszerű, ívelten ki-

1 A csárdákban használt üvegekről részletesebben: *Veres* 1988, 629-646. Uő. 1997. 116-122.

2 Dráva Múzeum Barcs tört. gyűjt. 96. 8.1. , 92. 117.1.

3 Dráva Múzeum Barcs tört. gy. *leltározatlan anyag*.

4 A vékonyan felvitt, halvány sárgás-zöld belső mázazást a 18. században gyakran alkalmazták. – *Gál* 1985. 86.

5 *Siklósi* 2002. 60-74. – A galléros fazekak a 17. század elején tűntek fel, de szélesebb körben csak a század végétől terjedtek el. Használatuk egyes vidékeken a 19-20. század fordulójáig követhető.

hajló, alig profilált peremű fazekak. Ezek sajátossága, hogy - egy zöldmázas perem kivételével - mázatlanok, testük nem bordázott, valamint az, hogy vállukon a fül alatt kettő vagy többsoros bekarcolt vonal fut körbe (3. kép).

2. kép. Galléros, bordázott testű fazekak és csupor töredékei

3. kép. Fazéktöredékek

Lábasedények, serpenyők

A négy darabhoz tartozó töredékek közül egy nyeles serpenyő volt összeállítható. A belül sárgászöld mázas edény három lábón áll, nyele előbb enyhén lefelé ível, majd a nyél vége ívben felhajlik és csigavonalban alakunkorodik¹ (6. kép). Hasonlóan belül zöldmázas egy másik lábasedény kb. 1/3 része, azonban ennek külső része és a hengeres, belül üreges nyél is sárgásfehér engobbal bevont. A nyél itt öt ujjbenyomással, dekoratív módon van rögzítve az edény falához. Egy - egy sárga ill. zöld-

4. kép. Lábasedények töredékei

5. kép. Kerek sütőtál

1 Dráva Múzeum Barcs tört. gyűjt. 88.121.1 – Közli: Knézy – István 2001. 112.

mázás lábasedény oldaltöredéke van még az anyagban. Valamennyi darabra jellemző, hogy peremük belülről fedőhöz hornyolt, és kiöntővályú található rajtuk. A külső oldalukon lévő – olykor vastag – koromréteg alapján biztosra vehető, hogy nyílt tűzőn használták őket (4. kép).

Sütőtál

Lapos, kerek, belül zöld mázzal borított sütőedény. Pereme belülről hornyolt, oldalán egy helyen korabeli javítás (drótozáshoz készített furatok) nyoma. Kiegészíthető¹ (5. kép).

Tálak, tányérok

Egy kiegészíthető mélytál, és még egy, vele megegyező darab nagyobb töredékei kerültek elő. A tál öblében barna aláfestésen, a színtelen ólomház alatt fehér írókázott díszítés található, csigavonalak, kacsok, rugószerű hullámvonalak („Szent Bernát tüze”) a tál alján forgórózsa. Kívül koromfoltos² (6. kép).

Az egyetlen tányértöredék fehér ónmázás fajanszból készült. Díszítése fehér ala-

6. kép. Nyeles serpenyő és tál

7. kép. Pipák és kovakő

-
- 1 16-17. századi előzményei a hódoltsági területeken sok helyen, így a barcsi török palánkvár ásatása során is előkerültek. Főként a délszlávok által lakott településeken még napjainkban is – elvétve – találkozhatunk használatával, mint rétes sütő tepsivel. – Egy szondázó ásatásból származó, 18-19. századi megegyező darab a Verőcei (Virovitica, Horvátország) Gradski Muzej gyűjteményében is van.
 - 2 Dráva Múzeum Barcs tört. gy. 88.122.1. – Közli: *Knézy – István* 2001. 118. A tálak leginkább a 18. századi, barna alapszínű mórággyi kerámiára hasonlítanak. A földrajzi közelség miatt a mórággyi kerámia jelenléte nem meglepő. – *Mészáros* 1996. 219-276. A 18. századi kerámiák (tálak) díszítésének motívumairól lásd még: *Emődi – Sipos* 2003. 203-244.

pon a peremmel körben párhuzamosan húzott kék vonal, illetve az ebből sugár-irányban leágazó küllők.

Kancsó

Sárgás színű, vékonyfalú, mázatlan orros kancsó (vászonkancsó) testének felső harmada, egyszerű szalagfüllel.

Fedő

Az egyetlen, kiegészíthető töredék szürke színű, alig harangos testű, fogógombja fordított csonka kúp alakú, pereme belül hornyolt.

Tégely

Gömbtestű, kívül barna mázzal bevont edényke testének alsó harmada. Talán fűszertartó lehetett.

Egyéb leletek

A leletmentés során néhány kisebb, vegyes anyagú lelet is előkerült. Említést érdemel két cseréppipa. Ezek közül az első formában készült, ép. Szürkés - barna színű, a nyakának végén lévő gyűrű ferdén bevagdalt, kosarán függőlegesen behúzott vonalak, végeiken benyomott pontokkal, szájpereme alatt körbefutó hornyolat. Alul a nyak indulása a fej alsó részét két fél gerezdre osztja. A másik pipafej vöröses színű, szintén formában készült, töredék. A nyak gyűrűje ferdén, sűrűen bevagdalt, a nyakat váltakozó sávokban „V” illetve cikk-cakk alakú motívumok díszítik, melyek a formába voltak vágva. A kosár kis részén pontokból és ívelt vonalából álló díszítés részlete maradt meg, alsó része az előzővel megegyező. Jelzés egyik darabon sincsen¹ (7. kép).

A nagyon rossz állapotú fémtárgyak közül két lábbeli sarokvasat emelünk ki. Az

¹ Kovács 1963. IV-V-VI. t. Mindkét pipa a magyar típus I-III. csoportjába sorolható. Egerben 18. századi kerámiakkal és Mária Terézia krajcárral együtt találtak ilyen pipákat. - Gál 1985. 105. XIV. t. 3.

egyik darab egy csizma orr részének talpvasalása. Szárai hegyben összefutnak, itt egy lyukkal ellátott nyelv van kialakítva, benne a felerősítést szolgáló szegeccsel. A szár végei ellapítottak és lefelé hajlítottak, egy - egy szeglyukkal. A másik vasalás csizma sarokrészéhez készült. Vaslemezből kialakított, széles szárain három szeglyuk, a szár közepe táján egy-egy felhajtott nyelv, szárvégei is felhajtottak.¹

A két kőtárgy közül az egyik egy szürke színű, finom homokkő anyagú nagyobb kavics darabja, mely a használati nyomok alapján fenőkö lehetett. A másik darab egy amorf, fekete színű kovakő, mely valószínűleg tűzcsiholás céljára szolgált.²

Bevásárlóközpont

1987-ben, a „régii” Bevásárlóközpont építését megelőző közműfeltetések során korlátozott lehetőség nyílt arra, hogy a mezőváros egykori központjában megfigyeléseket tudjunk végezni.³ Bár ez a terület az egykori fogadótól néhány száz méterrel távolabb esik, belterület lévén feltételezhető, hogy a háztartásokban, illetve a fogadóban egyidőben használatos kerámiatípusok nem tértek el lényegesen egymástól.⁴ A csatornázás során az egykor itt állott házak illetve porták helyét mintegy 2 méter mélységig átvágták. Az árok metszetében (de az építkezés más részei húzott kisebb alapárkokban is) több helyen mutatkoztak az egykori hulladékgödörök nyomai, többnyire határozott körvonalú, lefelé szűkülő vagy körszelet alakú, sötétszürke betöltésű foltok (gödörök metszetei) formájában. Az előkerült leletek a 16 - 17. századtól a 19. század közepéig terjedő korszakot ölelik fel. 11 gödör helyét tudtuk rögzíteni illetve belőlük leletanyagot gyűjteni, ezek közül választottuk ki a most közlésre kerülő négy gödör kerámia- és üvegleleteit. Érdemes megemlíteni, hogy az itt megfigyelt objektumok közül három volt biztosan 16-17. századi, hat 18-19. századi, és két gödör anyaga volt a 19. század közepére tehető.⁵ A 4-es és a 6-os gödör esetében megkönnyítette a datálást a belőlük előkerült két érme is.⁶ Az építkezés során valószínűleg sok objektum elpusztult, erre utalt a felszínen

1 A szegeccsel ill. a vasalás anyagából kialakított tüskével való talpvas- és patkórögzítés archaikus vonás, 15- 16. századi előzményekre utal vissza. – *Melis* 1974. 275-289.

2 Egyik élén retusálási nyomok vannak, valószínűleg őskori eszköz lehetett. A Bevásárlóközpont építésekor végzett leletmentések során is találtam 18-19. századi leletek közt őskori kovaeszközöket.

3 Dráva Múzeum Adattára 389-87. Rózsás M. leletmentése. 1987. A 18. század végi Barcsról már mérnöki felvételen alapuló térképek maradtak. – MOL. Széchenyi - lt. P. 623. IV. cs. 30. B. Barcs mezőváros 1799. évi térképe, a létesítendő sóház tervdokumentációjához.

4 A főzőedények szinte biztosan nem, de a tálalóedények közt - a vendégek igényeihez igazodva - nyilván akadhatnak igényesebb fajansz és ónedények is.

5 A 19. század közepére- derekára történő datálást segítette, hogy csak az utóbbi két objektumból kerültek elő viszonylag jól keltezhető, fehér alapon kék mintás (ú.n. "bécsi") fajansztöredékek.

6 Mária Terézia 1762. évi 1 kr., II. József 1780. évi 1 kr. Sajnos, ezekből a gödrökből csak kevés anyag került elő.

gyűjtött nagyszámú üvegtöredék. Ezek zöme szögletes keresztmetszetű ún. pincetok üvegek, illetve moszatzöld, tisztítatlan üvegből fűvott hengeres és csepp formájú, tölcseres szájú borosüvegek töredékei.¹ Említést érdemel, hogy egyetlen 18-19. századi gödörből sem került elő semmiféle ipari tömegtermék. A Bevásárlóközponttól délre, mintegy 300 méterre helyezkedik el az egykori török palánkvár területe, ahol több ízben folytak leletmentő ásatások. 1994-ben a vár keleti oldalán, a vizesárok átvágása során az árok betöltéséből jelentős mennyiségű, 17. század végi - 18. század eleji kerámia is előkerült.² Valószínű, hogy a Bevásárlóközpontnál előkerült hódoltságkori gödrök a várhoz tartozó polgári település nyomai lehettek.

3. objektum

A gödör a Bevásárlóközpont délnyugati sarkánál, a mai járda alatt helyezkedett el, jóval a 19. század végi, 20. századi épületek homlokzati síkja előtt. Ez arra utal, hogy a korábbi épületek előrébb álltak, azaz az utca szűkebb lehetett, illetve a telekosztás is változhatott az évszázadok során.³ A hulladékgödör teteje 0,7 méterrel a mai szint alatt jelentkezett, erősen összepréselődött betöltésének vastagsága 0,8 méter volt.

1. Üvegek

Az előkerült töredékek egy hasábos testű palackhoz és egy üvegphárhoz tartoztak. Az ún. pincetokba való palack szintelen üvegből fűvott, rövid és szűk nyaka vízszintesen kihajló szájpereembe megy át. Az üveg aljának megmaradt darabján kidomborodó, AR összevont monogram van, közepén köldök található, az oldaltöredékeken gravírozott virágdíszítés részlete figyelhető meg.⁴

A szintelen üvegből fűvott, vékonyfalú pohár töredékei is gravírozott motívu-

1 Ép példánya, gyűrűs szájpereccel barcsi magángyűjteményben. - 1800 körülre datálva: Wiener Kunst Auktionen. 1995. 892. tétel.

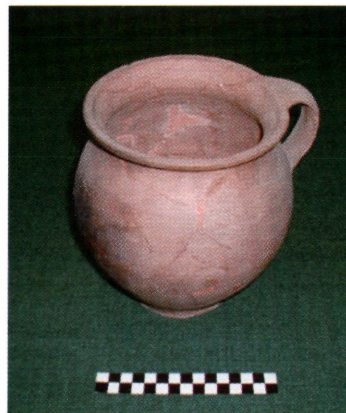
2 Dráva Múzeum Barcs régészeti gy. – Kovács 1998. 155- 180. – A vár szomszédságában, az Arany János Általános Iskola építése során (1976-77) is nagyszámú 18-19. századi kerámiatöredék került elő, de ezek akkor nem kerültek begyűjtésre. Mivel a töredékek kormos-égett közegből jöttek elő, valószínűleg az itt állott házak 1816. évi leégése utáni planírozás során kerültek a földre.

3 Elképzelhető az is, hogy a ház előtti vagy melletti mélyedéseket, gödröket töltötték fel hulladékkal és hamuval.

4 Hasonló típus: Siklósi 2002. 80, 82. A monogram a formába lehetett vágva.

8. kép. Pincetok palack és pohár töredékei

9. kép. Füles vásonfazék

mokkal díszítettek, a perem alatt zegzugos vonallal, a pohár testén virágmintával¹ (8. kép).

2. Kerámia

Fazekak, bögrék

Ebbe a csoportba mindössze egy kiegészített füles fazék és egy bögre töredéke tartozik. A fazék barnás színű, mázatlan, hasas, talpa keskeny. Szájpereme kihajló, kívül hornyolattal tagolt, belül fedőhöz igazított. A lapos szalagfül a peremből indul és a has felső részére támaszkodik, itt egy ujjbenyomással van rögzítve. Díszítése a vállon körbefutó csigavonal² (9. kép).

A mázatlan füles bögre sárgásfehér színű, vékonyfalú, kivitelben hasonló a fazékhoz. Szájperemén belül körbefutó bekarcolt hornyolat.

Tejesköcsögök

Egy kiegészíthető darab, és néhány peremtöredék került elő a gödörből. Anyaguk homokkal soványított, színük szürkésbarna. A gömbölyded hasból viszonylag

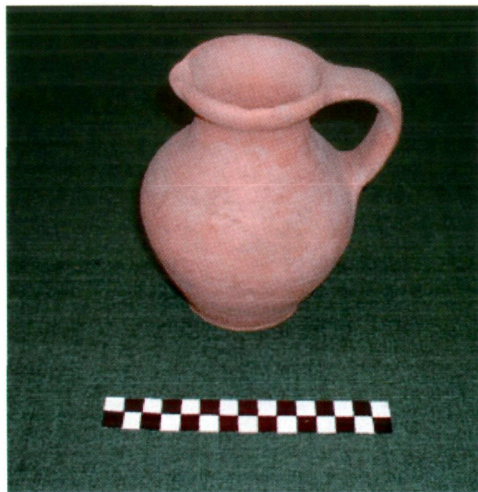
1 Uo. 100.

2 Dráva Múzeum tört. gy 88.34.1. A mázatlan „vászonedények” lehetséges származási helye talán Vas megye.

rövid, vaskos nyak indul, mely ívelten kihajló peremben végződik, fülük nincsen. A peremek egyszerűek, a perem éle megvastagított, egy darabnál a perem külső felén hornyolat fut körbe. A kiegészített darab díszítése a nyakon körbefutó három barna földfestékes csík.¹ Külső részük kormos, valószínűleg szabad tűzön is használták őket (10. kép).

10. kép. Tejesköcsög

11. kép. Máztatlan kancsó

Korsók, kancsók

Egy teljesen ép, kisméretű példány, és két töredék került elő. Az ép kancsó vörösbarna színű, máztatlan, széles száján ujjal benyomott kiöntő van kialakítva. A vállán körbefutó csigavonaltól eltekintve díztelen² (11. kép).

A két korsótöredék egyike redukált égetésű fekete korsó kis talptöredéke oldal-darabbal, rajta besimított („sikált”) díszítéssel.³ A másik egy vörös - barna színű korsó válltöredéke, rajta fogaskerekes és tagolt bordás díszítéssel.

1 Dráva Múzeum tört. gy 88.33.1.

2 Dráva Múzeum tört. gy 88.32.1.

3 *Gál* 1985. 99. VIII. t. 7.

Lábasedények

Ezt az edénytípust két töredék képviseli. Az egyik kívül - belül barna mázas lábas töredéke, két lábbal. Az edény fala kívül sűrűen, aprón bordázott, oldala enyhén „S” profilú, a perem belül sima, kívül megvastagított és egy hornyolattal tagolt. A másik példány egy egészen kis méretű lábas belül zöldmázás alja, két vékonyka lábbal (12. kép).

12. kép. Lábasedények töredékei

13. kép. Táltöredékek

Tálak, tányérok

Meglehetősen kevés töredéket vehetünk számba ebből a csoportban. A tálak egy kivételével belül mázasak. A peremek zöme csaknem függőleges állású, enyhén befele vagy kifele dőlő, a perem kívülről két vagy több hornyolattal tagolt (rámás). A mázatlan darabnál a perem enyhén behúzott és megvastagított. A tálak díszítése, annak színösszeállításja nagyon egyszerű. Két darabnál sárgásfehér alapon zöld és barna, változó szélességű koncentrikus sávok, egy darab sötétzöld mázas, egy darabon borsózöld mázon csurgatott sugárirányú csíkok alkotják a díszítést. A mázatlan, terrakotta színű tál belső, perem alatti sávja sárgásfehér engobbal van bevonva, melybe többsoros hullámvonalat karcoltak. A töredéken megmaradt két, sugárirányban folytatott sárgás – barna csík esetleg egy folytatott díszítés csekély maradványa is lehet¹ (13. kép).

A füles mélytál peremkiképzése megegyezik a tálakéval, a perem kívülről barna mázas. A tál belseje sárga alapon zölddel ferdén csíkozott, ún. „csurgatott” vagy „eresztős” díszítésű² (14. kép).

1 E táltípusok a 17 – 18. század során jelentősebb délszláv lakossággal bíró településeken előkerült leletanyagokban fordulnak elő nagyobb számban. – Kovács 1993. 24-49. (másodközlés)

2 Siklósi 2002. 120.

A három tányértöredék formája egységes képet mutat. Peremük éle megvastagított és kissé szétnyomott, a perem belül enyhén alávágott. A tányérfal felépítése is megegyező, a talptól a karimáig (sincig) egy, majd a karimától a peremig még egy ív alkotja. Díszítésük sárgásfehér alapon zöld és barna színnel történt. Egy példány peremének élén barna hullámvonal, majd a tányérbelsőben két barna csík között zöld hullámvonal látható. Ugyanez ismétlődik meg egy másik kis töredéken, de itt a csíkok keskenyebbek, és a zöld hullámvonal szélesebb és elnyúltabb.¹ A harmadik tányér hármas csoportokban elhelyezett, a perem alól induló folytatott zöld vonalakkal díszített² (15. kép).

14. kép. Füles, folytatott mázas tál töredéke

15. kép. Tányértöredékek

Fedők

A három fedőhöz tartozó mázatlan töredékek két típust képviselnek. Az egyik alig harangos alakú, jól korongolt, vékonyfalú, a pereme kívül vízszintes, belül sekély hornyolattal ellátott. Fogógombja hiányzik. A másik egy fedő felső harmada, a lapos korong alakú gomb alatt vastag falú, kézzel formált harang töredéke. A fedő testét jobbra csak kívül simították el.

Egyéb tárgyak

A zömében alaktalanná korrodálódott vastárgyak (szegek, vasalatok stb.) mellett egy finom homokkőből készült fenékö, és egy, kosarán hosszirányban rovátkolt bordákkal díszített cseréppipa töredéke került elő.³

1 Mészáros 1996. 219-276.

2 Leginkább a mórágyi (Tolna m.) és a mohácsi (Baranya m.) fazekasok munkáival rokoníthatóak.

3 Kovács 1963. IV-V-VI. t. magyar típus.

4. objektum

A gödör a mai ÁFÉSZ központi ABC előtti járdaszakasz alatt került elő. A mai felszíntől számítva mintegy 0,7 méter mélységből kezdődött a betöltése, mely 1,3 méter vastag volt. A gödör alján hamus-kormos réteg húzódott.

1. Kerámia

Fazekak

Egyetlen darab szürke anyagú, vékonyfalú fazék ívelten kihajló peremtöredékét találtuk. A perem és a nyak találkozásánál borda fut körbe, a perem éle megvastagított, belül sekély fedőhorony található. A vállrészen körbefutó csigavonal (?) kis részlete.¹

Tálak, tányérok

Öt tálhoz és három tányérhoz tartozó töredékek kerültek elő. A tálak közül egy nagyméretű példány megvastagított pereme igen széles, enyhén behúzott, peremének éle ferdére vágott. Belül a perem alatt széles hullámvonal köteg fut körbe, rajta foltokban zöld mázzal. Valószínű, hogy a máz már lekopott a töredékről. Hasonló tálhoz tartozhatott egy kis talptöredék, melyen fehér engobos alapon ugyancsak hullámvonal köteg alkotja a díszítést.² Három, vörösesbarna ill. sárgás anyagú táltöredéken írókázott díszítés figyelhető meg. Ezekben a darabokon sötét illetve világosbarna alapon fehérrel és zölddel írókázott kacsok, csíkok és hullámvonalak láthatók.

A három példányhoz tartozó tányértöredékek közül egy világoszöld, egy darab sárgászöld színű mázzal borított, dísztelen, egy darab pedig sárgásfehér alapon zöld girlanddal és mangán csíkokkal dekorált.

Egyéb tárgyak: Mária Terézia 1762. évi I. krajcárosa került elő a gödörből.³

1 Hasonló fazék egy Pusztabarcsan előkerült 17-18. századi szemétgödör anyagában is van. – Dráva Múzeum Barcs régészeti gyűjteménye, *leltározatlan*. – Dráva Múzeum Adattára 1135-99. Rózsás Márton leletmentése. 1999.

2 Ez a típusú fésűs díszítés balkáni hatásra utal, bár a Dunántúlon, főként a déli peremvidéken a magyar fazekasság is alkalmazta. – Kovács 1984. 35, 33. tábla 1-2. - Hasonló darabot közöl: Závodi 2003. 177, 4. kép 1.

3 Dráva Múzeum Barcs tört. gy. 88 204.1. Az érmék csak relatív datálást tesznek lehetővé, mivel gödörbe kerülésük időpontja a rajtuk lévő évszámot követően bizonytalan.

16. kép Kerámiák töredékei (4. obj.)

17. kép. Kerámia- és üvegtöredékek,
pipák (6. obj.)

6. objektum

A „Gyíkos” kúttól délre eső járdaszakaszc alatt bukkant elő, a mai felszíntől mérve 0,7 méter mélységben kezdődő betöltése 0.8 méter vastag volt.

1. Üveg

Mindössze egy pincetok üveg nyaktöredéke és egy orvosságos üveg (?) talptöredéke került elő, a talptöredéken „köldök”.

2. Kerámia

Fazekak

Sárgás-fehér anyagú, galléros peremű fazék töredékét találtuk a gödörben, ívelten kihajló pereme belül zöldmázaz, a fazék belseje vékonyan felvitt sárgászöld mázazal borított. A fazék teste nem bordázott, vállán bekarcolt csigavonal fut körbe.

Tálak, tányérek

Egy táltöredék és két tányértöredék vehető számba ebből a körből. A táltöredék

egy nagyobb méretű tál öblének részlete, rajta sötétbarna alapon zölddel írókázott kacs- és indamotívum.¹

Az egyik, mélyebb tányértöredék sárgásfehér anyagú, pereme megvastagított és az élén tagolt, díszítése a borsózöld mázon sugárirányban csurgatott csíkok. A másik töredéken sárgás-fehér alapon, barna koncentrikus csíkok közt sárga hullámvonal alkotja a díszítést.

Fedő

Valószínűleg egy darabhoz tartozott a szürke színű, díztelen harangos palásttöredék és a lapos korong alakú fogógomb.

Korsó

Barnás-vörös anyagú, mázatlan (vászon) korsó oldaltöredéke, több sorban fogaskerek benyomásokkal díszítve.²

Egyéb tárgyak

II. József 1780. évi 1 krajcárosát találtuk, valamint két pipát.³ Mindkét pipa szürke színű és formába nyomva készült. Az egyik példány szárgyűrűje sima, kosarán és a kosár alján bekarcolt ívelt és egyenes vonalakkal díszített. A szájperem mentén két zezugos vonal között többsoros, bekarcolt vonalköteg. A másik darab fémes-grafitos felületű, keskeny nyakgyűrűje ferdén bevagdalt, kosarának alja gerezdelt. A kosár alsó részén, a nyak és a kosár csatlakozásánál finom rádlizás. Mindkét példány jelzetlen.

11. objektum

A szemétdör a mai „Gyíkos kút”-tól néhány méterre északra került elő. A gödör (vagy inkább szemétdomb) a felszíntől 0. 8 méterre kezdődött, a leleteket tartal-

1 A motívum ugyanaz, mint a pusztabarcsi tálon.

2 A minta balkáni párhuzamaira utal: Kovács 1993. 28-29.

3 Az érme: Dráva Múzeum Barcs tört. gy 88. 205.1. – A pipák analógiáit Kovács Bélának a 18. század végéig terjedő feldolgozásában nem találtam. Az első darabot, díszítése és formája alapján a 18. századi magyar csoportba kell sorolnunk.

mazó réteg mindössze 40 cm vastag volt. A hamuval kevert szerves korhadékból kerámia és üvegtöredékek, valamint állatsontok kerültek elő.

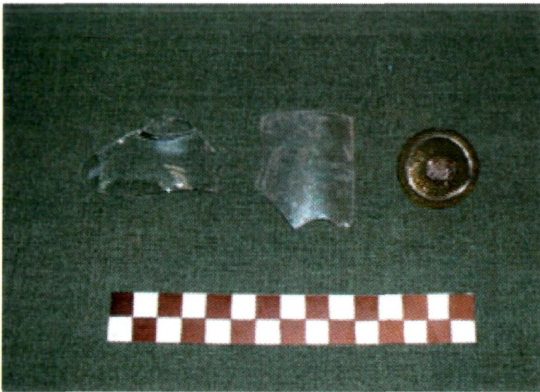
1. Üvegek

A három értékelhető töredék közül az egyik egy színtelen üvegből fűvott, hengeres testű pohár dísztelen, peremes oldaltöredéke. Hasábos testű palackhoz tartozott egy válltöredék, míg kisméretű pohár (talán pálinkás kupica) talpa lehetett a sárgászöld üvegből fűvott, alján köldökös, korong alakú töredék (18. kép).

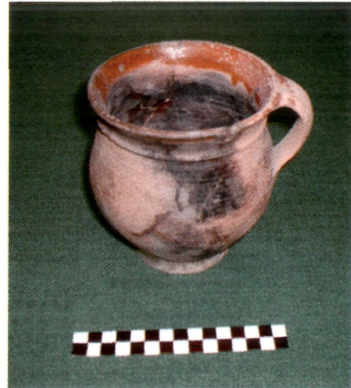
1. Kerámiák

Fazekak

Három darab képviseli ezt az edényfajtaát. Az egyik egy kiegészíthető, bordázott testű, galléros, peremén belül sárga mázzal bevont füles kislefű, kívül koromfoltokkal¹ (19. kép).

18. kép. Üvegtöredékek

19. kép. Galléros, bordázott testű füles kislefű
fazék

¹ Dráva Múzeum tört. gy. 88.35.1, Siklósi 2002. 60-74.

A másik egy hasonló fazék testének alsó harmada, talppal. A harmadik egy kihajló szájperemű fűles fazék peremes oldaltöredéke. Ez utóbbi szája belül zöldmázazas, a peremből induló fül a has felső részére támaszkodik, ahol ujjbenyomással van rögzítve. A vállon csigavonal fut körbe.

Tejesköcsög

A 3. sz. objektumból előkerültekhez hasonló típusú köcsög peremes felső harmada. Barnásszürke színű, anyaga homokkal soványított, vállán sekélyen bekarcolt hornyolatok futnak körbe. Karcsúbb formájú, mint az előbbieket, pereme enyhén kihajló, a „D” keresztmetszetű perem éle alatt kívül keskeny él, „gallér” fut körbe (20. kép).

Tálak, tányérok

Egy nagyobb méretű tál talpas oldaltöredéke, és egy tányértöredék került elő. A tál fala kívül mázatlan, rajta ujjal behúzott sekély hornyolatok futnak körbe. Dísztése belül sárgásfehér alapon, 3 - 3 sugárirányba húzott zöld és mangánbarna vonal, váltakozva. A tányértöredék formája megegyezik a 3. számú objektumból előkerültekkel, de dísztése eltérő, sárgásfehér alapon széles mangánbarna és zöld sávok, sugárirányba húzva¹ (21. kép).

20. kép. Tejesköcsög töredéke

21. kép. Tál és tányér töredéke

1 A dísztés jellege az ún. „sásleveles” tálakéval mutat némi rokonságot, de annál jóval egyszerűbb kivitelű. A csíkok nem folynak össze márványos hatást keltve, sőt, egymástól határozottan elkülönülnek. Színösszeállításuk – mangánbarna és zöld – a Somogy megyébe is szállító csákvári fazekasok munkáira jellemző, bár ott többnyire fazekakon és csupronkon fordul elő.

Értékelés

A két lelőhelyről előkerült anyag egy nagyobb, (részben elpusztult) leletanyag-nak csak a töredékét jelenti, így sommás megállapításokat nem lehet tenni a megmaradt rész feldolgozása során. Mégis fontosnak tartjuk a lehetséges következtetések levonását, tekintettel arra, hogy a korszak kutatásához területünkön viszonylag kevés anyag áll rendelkezésre.¹ A barcsi török palánkvár árkának betöltéséből előkerült, zárt együttesként kezelhető kerámia, a Pécssett és a szomszédos Verőcén előkerült hasonló korú anyag, valamint a most ismertetett leletek összevetése révén azonban hozzávetőleges időbeli sorrend állítható fel.²

Szembetűnő a két leggyakoribb edényfajta, a fazék és a tálak forma -, és díszítésbeli változása. A várárok 17. század végére - 18. század elejére keltezhető anyagában a sárgásfehér anyagú, vékonyfalú, belül mázas fazekak alig hasasak, kívül mázatlanok, és szélesen kihajló tagolt peremük van, melyen a füllel átellenben kiöntővályú található. Ez a típus a most ismertetett lelőhelyek anyagából teljesen hiányzik, tehát a várárok 18. század eleji kerámiájánál későbbi leletekről van szó. Csak az árok felső rétegeiben tűnik fel az a sárgásbarna anyagú, mindkét helyen előforduló, galléros, bordázott testű, szájeremen belül mázas hasas fazéktípus, mely aztán kisebb – nagyobb változásokkal egészen a 19. század végéig használatban maradt.

A tálak esetében nagy formai változásról kevéssé beszélhetünk, a díszítés viszont jelentős átalakuláson ment keresztül. A várárok anyagából ismert 18. század eleji, vörösbarna alapon szintelen ólommáz alatt fehérrel írókázott, többnyire geometrikus keretbe komponált díszítés (rácsos körívek, indák, rugószerű hullámvonalak) egyes elemei részben megmaradtak, de a 18. század derekától a sötétbarna alapon fehérrel és zölddel írókázott díszítés már a megváltozott, oldottabb, kevésbé merev díszítésmódokat mutatja. Ezt nagyon jól példázza a Pusztabarcsról ismertetett tál, illetve a Bevásárlóközpontnál előkerült 4-es és 6-os gödör anyagának táltöredékei.³

Ennél valamivel fiatalabbnak látszik, a 18. század végére, a 19. század első felére keltezhető a Bevásárlóközpontnál előkerült kerámiák közül a 3-as és a 11-es objektumok anyaga. A galléros, bordázott testű fazekak és bögrék mellett ebben az anyagban feltűnnek a tejesköcsögök, illetve a tálak mellett a tányérok száma is jelen-

1 Barcs-Pusztabarcs lelőhelyen olyan 17-18. századi hulladékgödörök leletmentésére is sor került, melynek anyaga együtt tartalmazza a hódoltságkor délszláv jellegű kerámiáját a magyar kerámiával. Feldolgozása a közeljövőben várható.

2 Természetesen, a helyi sajátosságok figyelembe vételével.

3 Ezekkel rokonítható, 18-19. századi kerámiákat talált dr. Kárpáti Gábor Pécssett, az ún. „Tímárház” felújítása során végzett régészeti kutatás alkalmával. – Ezúton is megköszönöm Gál Éva osztályvezetőnek, hogy a Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabb kori Történelmi Osztály gyűjteményében lévő darabokat megtekinthettem.

tős. A tálakon az írókázott díszítés helyett az egyszínű, illetve a folytatott mázak dominálnak, a tányérok formája pedig már 19. századi jellegzetességeket mutat. Átalakult a tálak peremkiképzése is. A korábbi, 18. század eleji példányoknál (várárok) a perem megvastagított, lapított „D” keresztmetszetű. A 18. század második felére, a 19. század elejére tehető daraboknál is előfordul ez a megoldás, de a 19. század közepétől a tálaknál már jóval gyakoribb a majdnem függőleges állású, enyhén befelé vagy kifelé dőlő, kívül hornyolatokkal tagolt (rámás) perem.

A tányérok esetében is van lehetőség összevetésre a várárok anyagával. Azt tapasztalhatjuk, hogy a tányérok formájának változása mellett a díszítés is tükrözi az anyag időbeli elkülönülését. Itt is jellemző a peremek kiképzése. A 19. századi darabok megvastagított, enyhén behúzott és kissé szétnyomott peremétől eltérően, a várárokból előkerült tányérok pereme többnyire ívelten kihajló, alátürt. Ugyanígy, eltérő a díszítés technikája is. A 18. század eleji daraboknál szinte egyeduralkodó az egyszínű máz, rajta néha fröcskölt díszítéssel. A 18. század második feléből - végéről, a 19. század elejéről származó darabok viszont már díszítésükben is tükrözik származási, készítési helyük ekkorra már kialakult jellegzetes motívumait.¹

A lábasedények (lábások és serpenyők) sem mutatnak egységes képet. A pusztabarcsi darab kissé eltér a 17-18. században általánosnak mondható típusoktól annyiban, hogy nyele nem a megszokott korongolt, belül üreges vagy tömör, ballusztos formájú, annál igényesebb, könnyedebb, „barokkos” kivitelű. A várárokból előkerült valamennyi 18. század eleji lábasedény belül zöldmáz, egy vagy két szalagfüllel ellátott, peremük kitürt, fedőhorony nem található rajtuk. Valószínűleg ún. „húsmosók” lehettek, mivel a lábos és a serpenyő használatához többnyire szükséges a fedő, ugyanez a húsmosónál már elhagyható.

A Barcstól mintegy 15 km-re délre fekvő Verőce (Virovitica, Horvátország) központjában, 1998-1999-ben két helyen is folytak szondázó ásatások. Ezek során a volt Pejačević-kastély parkjában, és a vele szomszédos 18. századi épülettömb („Gradski kavana”) udvarán a korábbi rétegek feletti kevert feltöltésből jelentős mennyiségű, 18-19. századi kerámia- és üvegtöredék is előkerült.² A még feldolgozatlan anyagba betekintve, érdekes összehasonlításra nyílt lehetőség.³ Az átnézett - nem teljes - anyagból úgy tűnik, hogy a konyhai edények közül a zöld és sárga (ritkán barna) mázas serpenyők, lábosok, a kerek sütőtál és a mázatlan fedők típusai többnyire megegyezők a barcsiakkal, míg a fazekak lényeges eltérést mutatnak. A töredékek között alig akadt a Barcson gyakori, galléros, bordázott testű fazékhoz tartozó, annál több az ún. „délszláv” kerámia töredéke. Ezek legnagyobb része jellegze-

¹ Erről a 19. század első évtizedeiből származó, évszámok darabok is tanúskodnak. – *Domanovszky* 1981.

² A feltöltésből előkerült, objektumhoz nem köthető kerámiák és üvegek kora igen nagy szóródást mutat, a 16-17. századtól a 20. század elejéig.

³ Itt köszönöm meg *Dubravka Sabolić*nak, a viroviticei Gradski Muzej igazgatójának és *Silvija Salajić*nak, a múzeum régészének, hogy lehetővé tették számomra a leletanyag egy részének megtekintését.

tes, durvaszemű homokkal kevert anyagú, sötétszürke, barnásszürke vagy fekete színű, mázatlan fazékhoz tartozó töredék. Kevés a belül vagy csak a szájrperemén mázas, füles, sárgásbarna színű fazék töredéke is. A táltöredékek között elvétve található írókázott díszítésű, gyakoribb viszont az öblében, vagy a perem alatti sávban fésűs hullámvonalkötegekkel díszített darab. Ezek zöld vagy sárgászöld mázzal borítottak. Egy rámás peremű táltöredék teljesen megegyezik a Bevásárlóközpontnál előkerült 11. objektum egyik táljával, melyen a peremtől a karimáig húzott zöld és mangánbarna csíkok váltják egymást, hármas csoportokban. (21.kép) Egyetlen tál öblének töredékén találtam csak barna alapon fehérrel írókázott hullámvonalat. A tányérok zöme egyszínű zöld vagy sárga mázzal borított, díszítés csak néhány darabon fordul elő. Ezek közül ismét akadt a Bevásárlóközpontnál előkerülttel (3. obj.) azonos díszítésű töredék, melyen a belül, a perem alatti sávban két mangánbarna csík között zöld hullámvonal fut. (15.kép) Úgy tűnik, hogy a magyarországi fazekas központok termékei a Dráván túlra is eljutottak, de ezek mennyisége a 18. század végén – a 19. század elején talán nem lehetett jelentős mértékű. A főzfazekak vonatkozásában pedig (esetünkben) a „hazai” gyártmányú, hagyományos délszláv kerámia továbbélésére, elterjedt használatára, késői megjelenésére gondolhatunk.

Nehezebb helyzetben vagyunk az üvegleletek értékelése során, mivel az objektumokból előkerült töredékek száma kevés. A 17-19. századi hutaüvegek – különösen azok olykor jellegtelen töredékeinek – szétválasztása, pusztán anyaguk és formájuk alapján olykor lehetetlen.¹ Többnyire hosszan élő üvegformákról van szó, melyeket évszázadokon át nagy mennyiségben készítettek az ország számos üveg-hutájában. Ezek korbelti elhelyezése egy adott leletanyagban legtöbbször csak a kísérő leletekkel együtt lehetséges. Esetünkben elmondhatjuk, hogy a meghatározható üvegek típusai nem térnek el a 18-19. században általánosan használt üvegféleségek-től, és illeszkednek a kerámiák által behatárolt korba.² Ugyanez érvényes a pipákra is, melyeknek számos, hasonló példánya ismert Barcs más részeiről is.³

Összefoglalva elmondható, hogy az ismertetett 18-19. századi kerámia és üveganyag a 18. század derekától a 19. század első feléig terjedő időszakot öleli fel. Összetétele változatos, de korántsem nyújtja teljes keresztmetszetét egy többnemzetiségű, a tárgyalt időszakban zömében horvát és német lakosságú településen használt edény- és üvegféleségeknek. A kerámiák zöme valószínűleg nem helyben vagy Somogy megyében készült, hanem a közeli, a megyét áruval ellátó fazekas központok termékei lehettek.

1 Molnár 1992. 179.

2 A Hősök terén végzett földmunkák, illetve a volt Költségvetési Üzem területén végzett ásások (palánkvár) alkalmával is sok, nagyrészt a 19. század derekáról és végéről származó üveg- és kerámiatöredék került elő a felső rétegből. Itt a parasztüvegekkel együtt már csiszolt üvegtermékek, gyári porcelánok is előkerültek. – Dráva Múzeum tört. gy. *leltározatlan anyag.* – A Pusztabarcsról ismertetett, bordázott testű pohár töredéke a horvátországi Verőcén (Virovitica) is előkerült.

3 Dráva Múzeum tört. gy. 88.126.1. - 88.128.1.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kovács Gyöngyinek, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete főmunkatársának, hogy dolgozatom elkészítésére biztatott, és hasznos tanácsaival, észrevételeivel segítette munkámat.

IRODALOM:

- DOMANOVSKY GYÖRGY: A magyar nép díszítőművészete. Budapest, 1981.
- EMÖDI JÁNOS – SIPOS JÓZSEF: A mezőtelegi fazekasság. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve LXXVI (2002-2003) Debrecen, 2003.
- GÁL ÉVA: XVII-XVIII. századi kerámialelet Hódmezővásárhelyről. In: Acta Universitatis de Attila József Nominatae V. Szeged, 1985.
- KNÉZY JUDIT-ISTVÁN ERZSÉBET: A népi kerámia kutatásának kezdetei Somogyban. In: Somogy megye népművészete. Kaposvár, 2001.
- KOVÁCS BÉLA: A Dobó István Múzeum cseréppipái. In: Egri Múzeum Évkönyve I. Eger, 1963. pp. 235-262.
- KOVÁCS GYÖNGYI: Török kerámia Szolnokon. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 30-31. Szolnok, 1984.
- KOVÁCS GYÖNGYI: Kerámiatípusok a 16-17. századi magyarországi leletanyagból. In: Gyökerek. Dráva menti honismereti folyóirat. II. évf. 1. sz. Barcs, 1993. (másodközlés) – *Eredeti: Antaeus 19-20. (1990-1991) pp.169-180.*
- KOVÁCS GYÖNGYI: A barcsi török palánkvár kerámialeletei. In: ComArchHung 1998. pp.155-180.

- MELIS → IRÁSNÉ MELIS KATALIN: Régészeti adatok a későközépkori lábbeliviselet kutatásához. In: ArchÉrt 101. Budapest, 1974.
- MÉSZÁROS GYULA: Régi mórágyi kerámia. In: Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XIX. Szekszárd, 1996.
- MOLNÁR LÁSZLÓ: A lenti vár üvegleletei. In: Zalai Múzeum 4. (1992) Zalaegerszeg, 1992.
- RÓZSÁS MÁRTON: Adatok Barcs 18-19. századi üveghasználatához. In: Gyökerek. Dráva menti honismereti folyóirat 5. Barcs, 1994.
- SIKLÓSI GYULA: Egy székesfehérvári fogadó 18-19. századi üveg-és kerámiaanyaga. In: Szent István Király Múzeum Közleményei. A. sorozat 37. sz. Székesfehérvár, 2002.
- SZILASI ATTILA BOTOND: XIX. századi leletek Sárvárról. In: Savaria 27 (2002). Szombathely, 2003.
- VERES LÁSZLÓ: Magyar népi üvegek. In: Borsodi kismonográfiák 28. Miskolc, 1989.
- VERES LÁSZLÓ: Magyarország 17-19. századi parasztüvegei. In: Studia Folkloristica et Ethnographica 28. Debrecen, 1997.
- ZÁVODI SZILVIA: A lenti vár kerámiaanyaga. ComArch Hung 2003. pp.171-201.

MÁRTON RÓZSÁS

CERAMICS AND GLASS FINDS FROM BARCS – FROM THE AGE OF THE 18TH-19TH CENTURIES

SUMMARY

As the term bounds of archeology being postponed, the scientific investigation and publishing of relics at the border of archeology and ethnography – disregarded by archeological research up to the present – come more and more into limelight.

Ceramics and glass materials which are described in this essay are from Barcs's two places of occurrence from the 18th-19th centuries. One of them is from a rubbish pit of a tavern which used to stand in the outskirts of Barcs. The other find came to light from the centre of the former settlement. We consider that the finds from beside the tavern may be dated back to the end of the 18th century but the ceramics and glass fragments from the old village centre are younger because they date from the first half of the 19th century.

The author makes a comparison between the now described materials and the finds from the neighbouring Verőce (Virovitica, Croatia), and the similar aged finds from Pécs as well as the ceramics of the 18th century from the moat of the Turkish dirth-castle of Barcs. He establishes that the household utensils and their fragments from the fosse are earlier but the finds from Verőce and Pécs – originating in the 18-19th centuries – show a lot of similarity to the pieces from Barcs.

AZ AGRÁRTÁRSADALOM FŐBB PROBLÉMÁI A BARCSI JÁRÁSBAN A 19-20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

„Föld, kenyér, szabadság, kultúra, vagyis annyi az egész, hogy a parasztság szeretné végre, ha ez az ország az övé is lenne.”
- Veres Péter -

Az 1870-es évek végén Európán eluralkodó védővamos gazdaságpolitika olyan helyzetet gerjesztett, amely alapvetően befolyásolta Magyarország agrárfejlődését is. Nem tudván versenyezni a tengerentúli olcsó gabonaimporttal, hazánk kiszorult a nyugati piacokról, de a Monarchia hasonló védőintézkedéseinek (1882, 1887) köszönhetően monopolhelyzetbe került a Habsburgok dualisztikus államában. Sajnos azonban ez a kedvező helyzet egy olyan hátrányos szerkezetű agrártársadalommal párosult, ami előre meghatározta a kialakuló fejlődési zavarokat.

Magyarország legfőbb előremutató vagy hátráltató jelenségeinek tárházát a Barcsi járás századfordulós évtizedeiben is megfigyelhetjük. Imponáló ipari fejlődést, hiszen ahogy a mondás is tartja, Barcsnak a korszak kezdetén nem volt semmije, csak a Drávája (noha kár lenne letagadni az ún. „helyzeti energiák”, a kedvező természeti-környezeti feltételek szerepét).

A kiemelkedő prosperitás azonban a századfordulót követően ellankadt és csak arra volt elég, hogy az elnyomorodást fékezze. A nagy szakképzettséget nem igénylő munkák véget érte után a város a saját természetes szaporodási többletén kívül alig tudott másoknak munkaalkalmat biztosítani. A falvakba rekedő embereknek a ki-és elvándorlás, az egyke vagy az elnyomorodás között kellett választani. Számukra csak a földosztás (akár kisbérletek útján is), vagy az ipar még lendületesebb fejlődése lehetett volna a megoldás. Előbbire reális esély nem volt, a dualizmus fél évszázadától pedig több évszázados gazdasági-társadalmi lemaradás behozatalát számon kérni alaptalan lenne.

Az eltorzult szerkezetű paraszti társadalom nincstelenjei sokszor még a helybeli falusi ipar számára sem tudtak mindenhol megélhetést nyújtani. Ezzel ördögi kört teremtettek, fékeztek a modernizációt, hiszen önellátó életszínvonalon tengődve nem léphettek fel fogyasztóként, hogy vásárlásaikkal újabb ipari munkaalkalmakat teremtsenek. Így az ipari munkalehetőségek nem gerjesztettek akkora elszívó hatást, amely elegendő lett volna vidéki munkaerőhiány előidézéséhez, agrár-bérművekedés generálásához. Ennek kigazdálkodása számos helyen lehetetlen lett volna a latifundiumok számára, így más út nem lévén, ez egyenesen vezetett volna a földre áhítozó

törpebirtokosok álmához: a parcellázáshoz. Ott azonban, ahol a másfélmillió Újvilágba kitántorgó sem volt képes ilyen hatást elérni, mindez hiú ábránd maradt.

A kép persze korántsem ilyen borús - főként ha a magyarországi fejlődést a vele egy ütemben növekvő angol, belga vagy holland példával vetjük egybe (igaz, ezen országok jóval magasabb gazdasági bázissal rendelkeztek).

A Barcsi járás fejlődése pedig hazai viszonylatokban meglehetősen előkelő rangot vívott ki. A járásszékhely Isten háta mögötti, poros faluból pezsgő forgalmú kisvárossá növekedett. Bámulatot üzleti vénával megáldott vállalkozók és a mezőgazdaságon kívüli (de jórészt ahhoz kapcsolódó) tőkés vállalkozásokba: vasutakba, pénzügyintézetekbe, sertéshizlaldába és a malomiparba bekapcsolódó, tőkét investáló nemesi birtokosok országos jelentőségű, intenzív exportot lebonyolító vállalkozásokat hívtak életre a járás székhelyén. Segítségükkel pedig egy a mainál (!) is sűrűbb vasúthálózat tudott kialakulni.

Azonban a földbirtokosok illetően befektetéseit lehetővé tevő tőkefelhalmozás mögött (mely alkalmanként mezőgazdasági üzemek fejlesztését is célozta) rendszert a bérleti rendszer ellentétes hatásokkal is járó kiterjesztése húzódott meg.

Másfelől viszont ott állt egy végletekig egyenlőtlen földbirtok struktúra: több ezer holdas mamutbirtokok és a rajtuk tengődő cselédhadak, a velük szemben álló falusi nincstelennel és vergődő paraszti kisbirtokkal. Éppen ennek és a 80-as, 90-es évek agrárválsága miatt fellépő értékesítési nehézségeknek betudhatóan átalakult a határhasználat, és ezek a kisgazdaságok voltak azok, ahol - amint az a rideg statisztikai számoszlopok elemzése után bárki számára világossá válhat - leginkább a belterjes gazdálkodás felé mozdultak el. Ők voltak a zöldség, a gyümölcs és a szőlőtermelés, a lótenyésztés és a szarvasmarha fajtaváltás legfőbb alapjai. Míg ezzel szemben a fejlesztést főként csak a szántóföldi művelésben megvalósító, a kapitalista munkaszervezést és a feudális maradványokat elegyítő nagybirtok extenzív gazdálkodása nem tudott elég rendszeres és elfogadhatóan fizetett munkát adni, táptalajává válván az 1905-1907-es társadalmi elégedetlenség hullámnak.

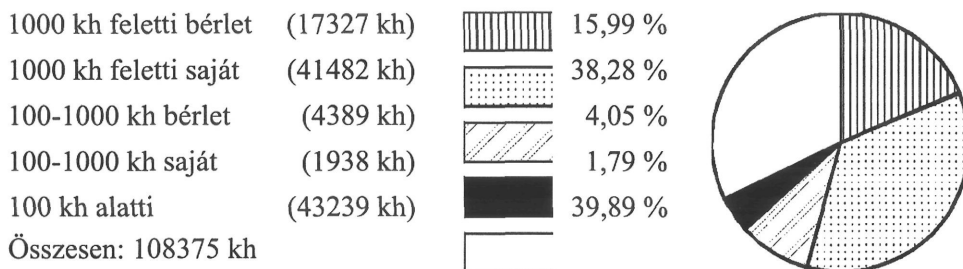
Az 1895/ VIII. tc. által elrendelt nagy mezőgazdasági felmérés¹ 4290 gazdaságot írt össze a Barcsi járás 26 községben 108357 kataszteri hold területtel, s ez azt jelenti, hogy az 56003 somogyi gazdaság mindössze 7,66 %-a a területek 9,35 %-át foglalta el. Itt így átlagosan 25,26 kataszteri hold jutott egy-egy gazdaságra, míg más somogyi járásokban csupán 20,32 kh. A kép természetesen csak első pillantásra ilyen rózsás, hiszen a járás 31, száz kataszteri holdon felüli nagybirtoka hatalmas területen terpeszkedett el, elfoglalva a földek 60,1 %-át, szinte hajszálpontosan adva a megyei állapotok tükörképét. Az pedig még a közmondásosan a latifundiumok

¹ Magyar Statisztikai Közl. Új Folyam. 15. kötet. Bp. 1897. Ld. községsoros kimutatások és gazdacimtár

Ander Balázs:
Az agrártársadalom főbb problémái a barcsi járásban
a 19-20. század fordulóján

hazájának tekintett dunántúli régió adatait is felülmúlta, a cseppet sem kedvező második helyet elfoglalva Fejér megye mögött.

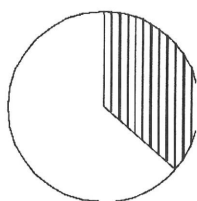
Az egyes birtokkategóriák részesedése a mezőgazdasági területekből
a Barcsi járásban az 1895-ös adatok alapján

A mamutbirtokok közül hetet vegyes vagy tisztán haszonbéres keretek között igazgattak (17327 kh - 16 %), míg tizenegyen a tulajdonosok gazdálkodtak (41482 kh - 38,27 %). A 100 és 1000 kh közötti középirtokok alaposan megcsappantak a századforduló idejére, pedig egykor Somogy az erős középnemességgel rendelkező vármegyék sorába tartozott. Míg Magyarországon az ebbe a kategóriába tartozó birtokok a gazdaságok területének 15,37 %-át foglalták el,¹ addig megyénkben ez az arány 9,2 % volt², míg járásunkban a 9 bérletbe adott (4389 kh - 4,05 %) és a négy saját kezelésű (1938 kh - 1,79 %) középirtok messze elmaradt ettől!

Bérbe adott birtokok részesedése a Barcsi járásban 1895-ben

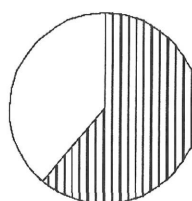
1000 kh feletti birtokok

Össz: 58809 kh

saját		70,54 %
bérlet		29,46 %

100-1000 kh birtokok

Össz: 6327 kh

saját		30,63 %
bérlet		69,37 %

1 Mérey 1956. 18.

2 Kanyar 1974. 222.

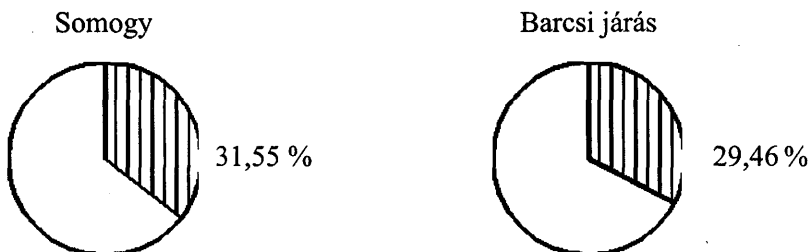
Barcs imponáló gazdasági, kereskedelmi, forgalmi fellendülése ellenére a járás fejletlen agrárjellege gyökereiben nem változott meg ebben az időszakban, ezért a fent vázolt egészségtelen birtokmegoszlás (akárcsak a Dunántúl más régióiban) „... a kivándorláson kívül még máshol is érezte káros hatását a parasztság életére. Az egyke elterjedésének fő oka ugyancsak a parasztság földjeit körülvevő kötött birtokok vasgyűrűje volt”.¹

Alapvető igazsággént szögezhetjük le tehát, hogy az egyes nagybirtokok külterjes, relatíve kevesebb munkáskezet igénylő gazdálkodása meglehetősen rányomta a bélyegét az egyes falvak gazdálkodására és meghatározó módon determinálta az ott élők mindennapjait valamint sorsát.

Feltétlenül szót kell még ejteni a haszonbérleti tulajdonforma elterjedtségéről is. Ez Somogyban a következőképpen alakult:² a mintegy 660 bérlet 80,6 %-át kitevő 532 db 100 kh alatti törpe- és kisbérlet csupán 2824 kh-t (1,25 %-ot) tett ki az összes bérletbe adott földből, melynek nagysága megyénkben 225716 kh volt. A kisbérletek alacsony területi hányada mögötti okként az húzódott meg, hogy a nagybirtokosoknak kifizetődőbb és lényegesen egyszerűbb volt, ha nagybérlőknek adták át földjeiket egy tagban, elkerülve a kisbérlők tömegeivel való foglalkozás bonyodalmaival. Ezek alapján a gazdaságok összterületének 21,66 %-át kezelték bérletes hasznosításban. Járásunkban a nagybérletek kiterjedése (17327 kh) a megyeiéhez hasonló, 29,46 %-os volt, de a középbirtokok összes területéből (6327 kh), itt 4389 kh-t bérletbe adtak, ez pedig 69,37 %-nak felelt meg, jócskán meghaladva az átlagos somogyi számokat.

A haszonbérletes kezelési mód kiterjedtsége a közép- és nagybirtokon Somogyban és a Barcsi járásban az 1895-ös adatok alapján

1000 kh feletti birtokból haszonbérletbe adva

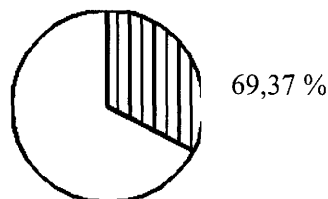
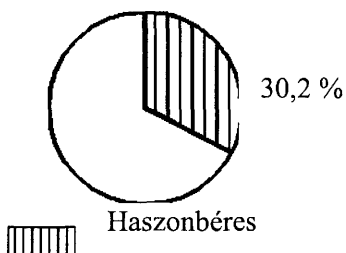
1 Mérey 1956. 25.

2 Kanyar 1974. 213-214.

100-1000 kh közötti birtokból haszonbérletbe adva

Somogy

Barcsi járás

Az összesített megyei tendenciával ellentétben¹, melynek értelmében a rét-szántó-legelő területek 370876 kh-jából 193783 kh, azaz 52,2 % a 100 kh feletti bérlők kezén volt, járásunkban némileg kedvezőbb kép figyelhető meg. Mivel 1000 kh felett itt ez csak 37,76 % volt. Igaz ugyan, hogy a középbirtokokon ez 74,53 %-ot ért el, de ezek alacsony hányaduk miatt is csak 42,59 %-ra tudják módosítani a bérletek részesedését a megyei 52,2 %-kal szemben. A Barcsi járás nagybirtokainak nagyobb hányadán tehát a somogyi összképpel ellentétben saját tulajdonost találunk mint gazdálkodót!

Közismert tény, hogy megyénkben az uradalmi birtokoknak még egy elenyésző része sem ment át paraszti tulajdonba a jobbágyfelszabadítástól eltelt majd fél évszázad alatt.

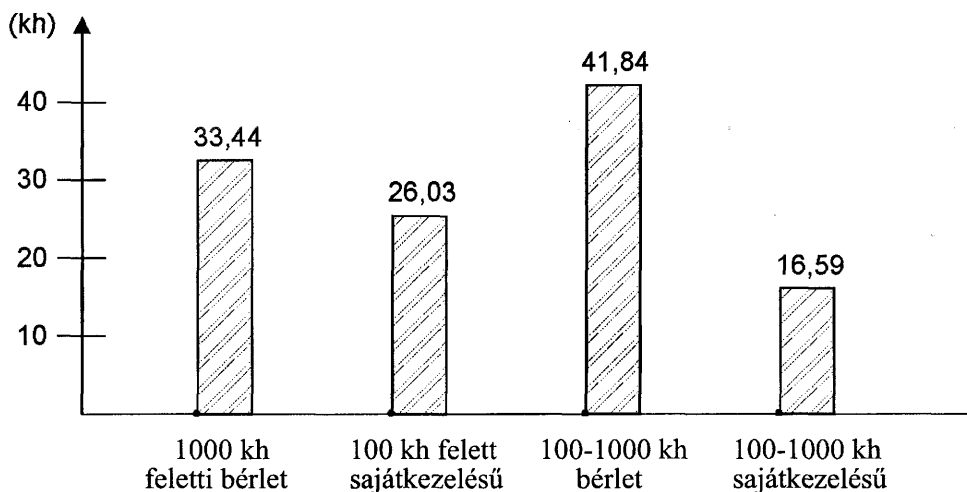
Ez a földmonopólium így törvényszerűen vezetett a földárak és a bérleti díjak emelkedéséhez, mely utóbbi révén arisztokrata tulajdonosaik hatalmas tőkét vontak ki a mezőgazdaságból. A haszonbérlőknek a bérleti díjon felül természetesen saját profitjukat is meg kellett termelni, ez pedig az általános vélekedés szerint egyenesen vezetett a fokozottabb munkakövetelmények, magasabb normák és csökkentett bérek, járandóságok irányába.

A megyei szinten tapasztalható elmaradott, egyoldalú gazdálkodási viszonyok miatt főként az általános tökeszegénységből fakadó elterjedt nagybérletes rendszert teszik felelőssé, amely inkább a gabona illetve szemtermelésre volt berendezkedve. Az állattenyésztés modern, belterjes formájához hosszabb távú befektetésekre, istállók, pajták, silók építésére lett volna szükség. Ezek hiányában viszont az őszi betakarítás után egész vidékeken nem akadt munka a következő tavaszig a nagyszámú földtelen vagy töredéktelkes részére. Ami az eltartott cselédek számát illeti, ott kétségkívül megállapítható, hogy a bérleteken érvényesülő keményebb munkatempó következtében az állandóbb munkákat igénylő területekből - szántóföld, kert, rét, szőlő - valóban jelentősen nagyobb terület esik egy cselédre. Ez bizonyára nem volt vélet-

¹ Kanyar 1974. 216.

len. A bérletdíjjal megtoldott készpénz kiadásait a haszonbérlők kevesebb és nyomtobb szintű munkabérekkel igyekeztek lefaragni. „... A nagyszámú munkásnépre igyekeztek olyan szerződést ráerőszakolni, amely ugyanolyan feltételek mellett több munka elvégzését írta elő.”¹ A túlmunka meglétének igazolására szolgáló számítások alapján tehát az 1000 kh feletti bérleteken 33,44 hold szántó - rét - kert - szőlő terület jutott egy cselédre, míg ez a nem haszonbéres nagybirtokokon átlagosan 26,03 kh volt a járásban. Nyilvánvalóan mindezek nem azt jelentik, hogy egy-egy nagybirtokon csupán ennyi ember lelt munkát. Időszakos munkavégzésre és alkalmi munkaerőre mindig szükség volt. Messzebből érkező vagy helyi zsellérekből és törpebirtokosokból verbuválódott aratóbandák, summások mindig kellettek, de ezek alkalmazása igen erősen eltérhetett az egyes uradalmak között a gazdálkodás menetében. Az 1895-ös felvétel cselédmunkaerőt jelző rovatát így nem lehet abszolutizálni, de a fentebb vázolt tendenciát mindenképpen szemléletesen jelzi, akárcsak azt, hogy mennyi, a környék lakossága számára szegényes, de legalább biztos és állandó (legalábbis 1 évre szóló) egzisztenciát tudott biztosítani. Például a fakereskedő Kremzír Miksa somogytarnócai, kizárólag szántóból álló 507 holdas bérletén (tulajdonosa Széchenyi Ferenc gróf) csak egyetlen cselédet alkalmazott állandóan. Gyökeres földreform esetén, ekkora területen akár félszáz új kisbirtokot is kifarcellázhattak volna, de egy ily radikális megoldás továbbra is elérhetetlen agrárutópia maradt.

Egy cselédre jutó szántó - rét - kert - szőlő terület (kh)
a Barcsi járás közép- és nagybirtokain az 1895-ös adatok alapján

1 Marek 1965. 28.

Noha a termelékenységi mutatók vizsgálatakor kétségkívül pozitív eredményként könyvelhetnénk el azt a tényt, hogy ugyanazt az értéket sokkal kevesebb munka is elő tudja állítani, csak hogy a normatív közgazdaságtanban óriási szerep jut az etikának és az értékítéletnek!

Sarkítva (de a korabeli viszonyok valós állapotainak megfelelően) úgy is feltehetnénk a kérdést, hogy: a külterjes mezőgazdasági termelésben relatív hatékonysággal dolgozó nagybirtok, alulfizetett és agyondolgoztatott, patriarchális kötöttségekkel terhelt cselédekkel valamint kivándorlásra illetve földtelen tengődésre kárhoztatott milliókkal vagy kisbirtokos agrártársadalmat teremtő földosztás (ami persze nem zárja ki az *önkéntes, nyugati típusú* szövetkezeti formákat)?

A nagy gabonatermesztő latifundiumok, amelyek szinte csakis(!) a kibontakozási lehetőséget nem nyújtó szemtermelésben tudták felvenni a versenyt a kisparaszti gazdaságokkal, egyértelműen az első variációt képviselték, de a profitorientált, technokrata szemlélet szociális megfontolásokat kirekesztő és az emberi tényezőt negligáló álláspontja nem nyújthatott gyógyírt a puszták népe számára és semmiféle perspektívát nem kínált Magyarország második – a kisebbségi kérdést követő – legsúlyosabb problémájának: a *földkérdésnek* a megoldására.

Az 1910-es népszámlálás adatait vizsgálva kiderül, hogy a Barcsi járás területén élő 33919 ember közül mezőgazdaságból és kertészetből - eltartottakkal együtt - 23309-en éltek, azaz a lakosság 68,72 %-a. Ez - betudhatóan a járásközpont kiemelt helyzetének és ipari fejlettségének - így alacsonyabb volt a megye többi területének eredményeit összesítve nyert 72,17 %-nál.

Ennek megfelelően Barcson a népesség alacsony százaléka (22,95 % - 1472 fő) kereste megélhetését a mezőgazdaságban. Hat faluban azonban ez az arány meghaladta a 90 %-ot: Bolhó 90,59 %; Erdőcsokonya 91,32 %; Potony 95,65 %; Rinyaujlak 90,91 %; Rinyaujnép 90,55 %; Szentborbás 91,97 %. Mindez jelezte a vidéki kisipar és szolgáltatászektor fejletlen állapotát.

A járásban 9 olyan birtokost írtak össze, akinek 100 kataszteri holdnál nagyobb földje volt, illetve 12 személynek volt legalább ekkora haszonbérlete. Az önálló megélhetést biztosítani tudó 10-100 kh közötti birtokkal rendelkező parasztgazdák száma csupán 914 volt, ami alapján elmondható, hogy a mezőgazdasági keresőknek mindössze 9,25 %-a tartozott ebbe a társadalmi osztályba. A másik nyolc járás és Kaposvár átlageredménye ettől hajszálnyit elmaradt, ott ugyanis 8,92 %-ot kaphatunk a kisbirtokosok arányául a számítások elvégzése után.

A földjéből tisztességesen megélni tudó, olykor továbbfejlődésre is képes „jó módú” kigazdák aránya a mezőgazdasági keresők körében a tárgyalt 26 község közül csak nyolcban haladta meg a 10 %-ot, és ebből csupán kettőben érte el a 20 %-ot!

Ander Balázs:
Az agrártársadalom főbb problémái a barcsi járásban
a 19-20. század fordulóján

Az egykező Somogyvisontán 74 tíz hold feletti parasztgazdát (20,67 %), míg a háromnegyed részt németek lakta Szulokban 143-at (21,9 % találhatunk).

A megye többi részén 104685 cseléd és mezőgazdasági munkás élt, tehát Somogy egész agrárnépességének 43,71 %-a állandó jelleggel az uradalmak kegyére szorult. Ha csak időszakosan is, de a nagybirtokon végezhető munkára volt utalva a mezőgazdasági keresők 22,55 %-át kitevő 22652 10 kh-nál kevesebbel rendelkező ember is, akik nadrágszj parcelláikból és pár holdas törpebirtokaikból független termelőként már nem tudták volna fenntartani magukat.

A Barcsi járásban viszonylag kevesebb volt a cseléd és a napszámos (9149 fő - a mezőgazdaságból élők 39,25 %-a), de nagyjából ugyanakkora volt a 10 kh-n aluli birtokkal rendelkező önálló kiscgazdák aránya (2131 fő, azaz a mezőgazdasági keresők 21,75 %-a).

A falvak agrártársadalmi szerkezete ábrázolásának fontos összetevője annak megvizsgálása is, hogy a földdel foglalkozók között mekkora hányadot képviseltek az uradalmi cselédek és napszámosok. Drávaszentesen ez 11,05 %; Péterhidán 9,07 %; Szulokban pedig 11,84 % volt, a legalacsonyabb szinteket mutatva a járásban. Hat községben viszont a mezőgazdasági népességnek több mint a felét ezek a rétegek tették ki. A Széchenyiek falujában, Somogytarnócán ez 97,06 %; Drávapálfalván 70,88 %; Kálmáncsán pedig 66,67 % volt.

Az idevonatkozó irodalom alapján¹ kibontakozó kép azt mutatja, hogy a századforduló idején folyamatosan romlottak a puszták és majorok népének amúgy is elszüllyedt történelmi korokat idéző elképesztő életkörülményei. Az összesített évi cselédilletmény körülbelül 400-500 korona között ingadozott nős cselédek esetében, de ennek csupán egytizedét tette ki a készpénzben fizetett bér. Ha nominálértékét nem is csökkentették, a pénz akkor is veszített reálértékéből az infláció következtében. A természetbeni járandóságok minősége is egyre silányult. A jobb, tisztább árut a feltároló piacokon is el lehetett helyezni, így már csak a szemetes búza, a megsavanyodott bor, a máshol eladhatatlan hús jutott a cselédeknek. Az 1902-1905 között a barcsi Széchenyi uradalom tisztartójának, Király Istvánnak jelentése alapján írja Bakács István: „*Nem egyszer a beteg vagy megrokkant állatok kimért húsát is jobban tudta értékesíteni, mintha egészségesként eladta volna.*”²

Az állattenyésztés térhódításával a korábban általános egy tehén és kettő sertés tartásának jogát fokozatosan megkurtítják, mert kell a legelő az uradalom jószágainak. A nagyjából egy holdas cselédparcellák kiosztásakor pedig a legrosszabb, legnehezebben művelhető területek jutnak a nagybirtok munkásainak.

Mindezek mellett az alapjuttatások közé tartozott a „szolgálati lakás” biztosítása

1 Mérey 1957.

2 Bakács 1972. 171.

is. Az idézőjel feltétlenül indokolt, hiszen az értékeőbb állatoknak is jobb szállást biztosítottak, mint legtöbb esetben a cselédeknek. Ezekről a túlsúfolt, nedves dél somogyi odúkról tudósít az Arbeiter Wochen Chronik 1890. március 30-i száma¹: „Ugyancsak embertelen a mezőgazdasági munkásság nyomora is. Gyakran három család lakik egy szobában. Egy ilyen lakásban, amelyben három család lakik, talál-tam az egyik sarokban egy nagybeteg nőt, egy másik sarokban feküdt egy halott, egy sarokban állott egy sparhed. Ahol a beteg és a halott feküdt, főztek és ettek. Ehhez még egy csomó gyerek, mindez egy szobában! E szerencsétlenek táplálkozása ká-posztából és répából, babból és krumpliból áll, de még ebből is hiányt szenvednek...”

Az embertelen állapotok olyan tarthatatlanok voltak, hogy a törvényhozás lépni kényszerült. Az 1907/45. tc. alapján a birtokosoknak 10 év leforgása alatt megfelelő cselédlakásokat kellett volna építeniük és ehhez hosszúlejratú kölcsön formájában állami támogatást is kaptak.

Ilyesféle pozitív szociálpolitikai lépésekre mindenképpen szükség volt, hiszen a magyar népbetegségnek tartott tüdőbaj a járás területén is tarolt. A környék huszonhat településén az 1900 és 1910 között eltelt évtized alatt az elhalálozottak közül minden hetedik, azaz 1170 ember vesztette életét gümőkórban, több mint kétszer annyian, mint ahányan az összes többi fertőző betegségbe belehaltak! A TBC elterjedtsége és az elképesztően rossz lakhatási és táplálkozási viszonyok közötti kapcsolatot azt hiszem, oly egyértelmű, hogy nem igényel részletesebb magyarázatot.

Noha az új termelési viszonyok, a kapás- és takarmánynövények termesztése nem vált általánossá a korszakban, az ezzel járó nehézségek már éreztették kellemetlen hatásukat. Az uradalmak képviselői nem a több cseléd szerződtetésében vagy a fokozottabb modernizációban látták a megoldás kulcsát, hanem a konvenciók személyzet túlhajszolásában és a részes aratók különféle cselekkel kieszközölt meg-növelt ingyenmunkájában.

Ezekben az években a cselédfeleségek „robotja” évente akár 50-60 napot is kitehetett², az aratórész állandó kisebbedése mellett a részes aratók kaszapáronkénti földterületét is erősen lecsökkentették, ezért ugyanakkora gabonátáblán többen voltak kénytelenek osztozni, így az uradalmak viszont jóval több ingyen napszámot tudtak behajtani! (Tudvalevő, hogy a nagybirtokok csak úgy voltak hajlandóak aratómunkásokat alkalmazni, ha azok fő feladatuk mellett egyéb *ingyen* végezendő munkákat is elvállaltak. A népnyelv ezt a kierőszakolt és meg nem fizetett munkát nevezte robotnak.) Ez rávilágít arra a furcsa tényre, amely szerint: „*A megvásárolt /arató/gépeknek csak másodlagos funkciója volt, hogy a mezőn dolgozzanak velük. Sok-*

1 Kanyar 1967. 296-297.

2 Mérey 1957. 10.

kal inkább voltak a munkát megtagadó vállalkozók zsarolásának eszközei, mint munkaeszközök."¹

Az aratás volt a falvak nagyszámú munkanélküli földműves lakosának az utolsó szalmaszál, amit elvenni társadalmi robbanás nélkül nem lehetett volna. Ez a szalmaszál meglehetősen vékony volt, hiszen Somogytarnócán már 1885-ben is csupán 1/12 volt az aratórészt, a századforduló környékén pedig mindössze 110 koronát tett ki átlagosan az aratási idő alatt keresmény.²

Ha a szigorú feltételek miatt nem akadt helyben elég munkaerő, akkor hoztak aratókat Zalából, Szlavóniából, Bács megyéből, de még a felvidéki Trencsénből is. 1905-1907-ben az arató- és cselédsztrájkok idején a megyébe szállított tartalékmunkások nagy része az utóbbi helyről érkező szlovák volt. Trencsénben a földek fele mezőgazdasági művelésre alkalmatlan volt és a maradék jókora hányadán is állattenyésztő nagybirtokok terpeszkedtek, ezért érthető, ha kapva kaptak a kínálózó alkalmon és otthonuktól olyan távol is munkát vállaltak. Előfordult, hogy a helybeli aratóbandák követelését elutasító nagybirtokos nekik 2,4 koronás napibért fizetett teljes ellátás és útiköltségtérítés mellett, de amikor megtudták, hogy sztrájk törőnek használnák őket, elálltak a munkától.³

Valószínű tehát, hogy szó sem volt általános munkaerőhiányról, az idegen mezőgazdasági munkásokat csak azért alkalmazták, hogy nyomást és gazdasági kényszert alkalmazzanak az itteniekkel szemben.

Somogyban az évente körülbelül 170 munkában eltöltött nap átlagkeresete még az alacsony országos szinttől is elmaradt, ott ugyanis férfiaknál 133, nőknél 93, gyermekeknél 64 fillér jutott egy-egy napra, míg a megyében mindössze 129, 88 illetve 58!⁴

Mindez több mint elegendő gyúanyagot szolgáltatott az arató- és cselédsztrájkok kirobbanásához. A cselédek és nincstelen napszámosok nem élhettek más eszközzel kilátástalan helyzetük jobbítása érdekében. Amerikába nem vándorolhattak, mivel a borsos útiköltségre többéves készpénzkeresményük lett volna csak elég; az egykével pedig nem éltek. Felhalmozni nemigen tudtak, ezért a „semmiből” örökösödés esetén éppen annyi jutott egynek, mint hétnek vagy nyolcnak, a gyerekek munkaerejére viszont az uradalmak sokszor igényt tartottak.

Az agrármozgalmak katalizátoraként hatott az 1905-1906. évi kormányzati válság: a hangzatos nemzeti jelszavakkal korteskedő koalíciós pártok győzelme, a parlamentarizmus semmibe vételével, Ferenc József által kinevezett darabont-kormány

1 *Tóth* 1977. 151.

2 *Mérey* 1956. 37-39.

3 *Mérey* 1968. 29.

4 *Marek* 1965. 36.

és az ezután kibontakozó nemzeti ellenállás. Nem történt ez másként Somogyban sem. „*A politikai krízis elmélyülésével a megyében kibontakozó agrármozgalmak mind nagyobb gondot okoztak a kormánynak és a törvényhatósági bizottságnak egyaránt. A belügyminisztérium már 1905 tavaszán olyan jelzéseket kapott, miszerint a falvakban az agrárproletárok harca várható a nyár folyamán.*”¹

S a politikai jóslat beteljesedett. Gróf Hoyos Miksa németladi birtokos szerint Somogyban 24 cseléd- és 90 aratósztrájk zajlott le 1905-ben.² A szakirodalom alapján a mezőgazdasági munkásság sztrájkjai három fő csoportba sorolhatóak. Május vége felé az emberek által csak „robotnak” nevezett ingyen-, főként kapás munka ellen lázadtak, amelyre az ínséges télutó hónapjaiban, mikor megkötötték az aratósztrájkokat, kényszerből még igent mondtak. Júliusban, az aratás idején a terményrészek felemelését követelték; augusztus környékén, a csépléskor pedig rendszerint a munkabérek kifizetésével kapcsolatos visszasságok keltettek ellenállást.

Mindez nem volt független az ipari dolgozók munkabeszüntetéseitől sem. Közvetlen példák és szociáldemokrata aktivisták propagandája is hozzájárult a falvak és az uradalmak népének megmozdulásaihoz.

Ugyancsak nagy hatása volt a környék népességére az 1905. július 3-án Kremzír Mór belcsapusztai szeszgyárában kirobbant sztrájk, a július 6-i 600 kikötői alkalmazott részvételével lezajló munkabeszüntetésnek és a két nap múltán ehhez csatlakozó gőzfűrészgári, illetve a Déli-vasút itteni állomásán fellángoló sztrájk.

De nem volt hiány a mezőgazdasági munkamegtagadásokból sem a Barcsi járás területén. 1905. június 28-án Babócsán, Somssich Béla birtokán tették le a kaszát az aratók, másnap pedig Meller Rudolf homokszentgyörgyi bérletén tört ki arató- és cselédsztrájk, amit a cselédek július 10-én újfent kirobbantottak. Az Erdősokonya községhez tartozó Alexandra-pusztán, amely gróf Széchenyi Géza sajátkezelésű gazdaságához tartozott, június 30-i és július 4-i dátum szerepel először arató-, aztán arató- és cselédsztrájk megindulásának kezdeteként. Július 1-jén Somssich Viktor és Széchenyi Géza uradalmain hagyták abba a gabona aratását Babócsán és a Barcs melletti Nagyerdő-pusztán. Három nap múlva Solymosi Ödön bolhói, illetve Kremzír Mór belcsapusztai birtokán vette kezdetét arató- valamint arató- és cselédsztrájk. Július 5-én Somogytarnócan, Széchenyi Ferenc sajátkezelésű nagybirtokán az aratók tagadták meg a munkát és a faluhoz tartozó Feri-pusztán a Jéki-féle bérleten tört ki cselédmegmozdulás. Ugyanekkor szintén cselédsztrájkra került sor Somogyvisontán Stauber Albertnek a Széchenyi Dénestől és Imrétől bérbevevett gazdaságában, és Kálmánca mellett Lajosháza-pusztán is Kronberger Adolf bérletén,

1 Szili 1974. 251.

2 Marek 1965. 48.

ami ugyancsak a Széchenyiek tulajdona volt¹. Négy helyen volt tehát cseléd-, hatban arató-, háromban pedig vegyes cseléd- és aratósztrájk. A járás uradalmaiban így a somogyi átlagot jóval nagyobb arányban meghaladva került sor a pusztai cselédek megmozdulásaira! Ezek a mozgalmak amilyen hirtelen felbukkantak, olyan gyorsan véget is értek. Szervezetlenek voltak, a közigazgatás pedig az alföldi példákön okulva alaposabban felkészülhettek ezek elfojtására. A kritikus, forrongó helyekre karhatalmat vezényeltek. Csendőrszuronyok árnyékában és a katonaság fenyegető jelenlétében folytak tehát a mezei munkálatok...

A Somogyvármegye 1905. július 5-6- és 7-i számaiban részletes tájékoztatást adott a megye egyes járásaiban kialakult feszült helyzetről. Innen tudjuk, hogy Bolhóra tíz fős csendőralakulatot, Homokszentgyörgyre a később legendásan híressé vált kaposvári 44. gyalogezred „rossebbakáinak” egy századát, Barcsra a pécsi 52. gyalogezred egyik századát, Belcsapusztára kilenc, Visontára pedig hat csendőrt vezényeltek ki.

De nem bántak kesztyűs kézzel a közvetíteni próbáló szociáldemokratákkal sem. Homokszentgyörgyön letartóztatták a megegyezés kieszközlése céljából odaérkező két szociáldemokratát, köztük az erdőcsokonyai Gyura Jánost, a járásszerte jól ismert és a hatóságok által veszélyes felforgatónak tartott aktivistát. Noha 410 holdnyi (!) bérelt és saját földdel rendelkezve komoly birtokosnak számított, mégis a Dél-somogyi földmunkások vezéralakjává vált. Az ő összefogásukra hozta létre az 1904. augusztus 28-i csokonyai szociáldemokrata gyűlés után - a később természetesen a belügyminisztérium által nem engedélyezett - Csokonyai Általános Képzőegyletet.²

Az 1905. július 12-én az „alkotmányvédő” megyék sorába lépett Somogy is megkapta Fejérváry miniszterelnöktől a következő év március 12-én a maga teljhatalmú királyi biztosát Sulyovszky Dezső személyében, de miután április 7-én felállhatott Wekerle Sándor koalíciós kormánya, a helyzet - legalábbis ami a nagypolitikát illeti - normalizálódott.³

A sztrájkok azonban a következő esztendőben sem maradtak el. 1906. július 20-án Jéki György birtokán, Barcs-gulyástanyán tört ki aratómegmozdulás, míg szeptember 6-án Lajosháza-pusztán hagyták abba a munkát az uradalom alkalmazottai.⁴

A cselédek és mezőgazdasági munkások elégedetlenségeinek ilyen mértékű kitörése, amelyet ebben a két évben tapasztalhattak meg a nagybirtokok gazdái, mindenképpen cselekvésre ösztönözte az országos vezetést. Tarthatatlan volt az a véle-

1 Mérey 1956. 182-187.

2 Mérey 1956. 101. és Dombóvári 1986. 355-356.

3 Szili 1974. 252.

4 Marek 1965. 50.

kedés, amely az eseményeket csupán az agitátorok nyakába kívánta varrni. Az olyan mindenképpen említésre méltó, emberbaráti cselekedetek pedig, mint Széchenyi Géza és Széchenyi Ferenc 1894-es vállalása, amely szerint ezentúl feleségeik fogják patronálni és ruhával, lábbelivel valamint tankönyvekkel ellátni uradalmaik rászoruló családjainak iskolás korú gyermekeit, példamutatóak voltak ugyan birtokostársaik részére, de mint látható, a bajok gyökerének orvoslásához az ő saját gazdaságaikban sem voltak elegendők.¹

Az 1898-as „rabszolga” törvény kidolgozója, Darányi Ignác készítette el az új cselédtörvényt is. Az 1907/45. tc. - amelyet egyszerűen csak „deres-törvény”-nek neveztek - azonban már tartalmazott előremutató paragrafusokat. Így megszüntetésre került a robot, és rendelkeztek a tisztességes cselédlakások építéséről. Az utóbbi vonatkozásában sajnos nem sok történt, de a földbirtokosok nem térhettek ki az agrárproletárok bérköveteléseinek valamelyes teljesítése elől. A Dunántúlon 1905 és 1908 között az átlagos aratóidénybér 138 koronától 154-re, míg a nős cselédek évi juttatásainak összege 473 koronáról 619 koronára nőtt.²

Ha tehát egyelőre pusztán papíron, és a gyakorlatban csupán kevésbé, de a sorozatos megmozdulások mégiscsak engedményekre bírták az uradalmakat és a nagybérlőket. A birtokos kisgazdákat leginkább sújtó igazságtalan adókövetések és a nyomasztó földéhség kérdésében viszont semmiféle előrelépés nem történt.

A hatalomra került koalíció alaptalan ígéretéseitől megcsömörlött és a mezőgazdasági munkások szervezkedésétől inspirált gazdatársadalom a Függetlenségi Párt uszályáról leválva önálló lépésre szánta el magát. A magyar kisgazda társadalom egyik legjelentősebb mozgalmának, a járásunkbeli Erdőcsokonyának szülötte, Szabó István vált a vezérévé, s személyében megtalálták egy új parasztpárt vezetésére a legrátermettebb embert. A kisbirtokos, falusi bíró Szabó István - aki 1904 óta a törvényhatósági bizottság tagjai is volt - 1908. január 12-én a kaposvári vasútállomás vendéglőjében megalakította a Somogy megyei Kisgazdák Egyesületét. Országos politikát írva először neki sikerült kiemelkednie és parlamenti képviselővé válnia a kétkezi földművesek sorából, de falujához és származásához tragikus életének végéig hű maradt.

Mivel a nagyatádi választókerület addigi képviselőjét - Chernel Gyulát - főrendiházi taggá nevezték ki, 1908 nyarán megindult a verseny az országgyűlési mandátumért. A történet jól ismert. A kormánypárt jelöltjeként induló dr. Piszár Antal barcsi ügyvéddel szemben Szabó István a 48-as Függetlenségi Párt programjával fellépve - az ellentábor minden visszaszárkódása ellenére - mintegy 44 főnyi szavazat többséggel győzni tudott. (A kormány mintegy 12000 koronát adott az itteni kampányra.

1 *Dombóvári* 194.

2 *Mérey* 1956. 175.

A horvát községekben 2-3 koronáért vették a szavazatokat és természetesen mindenhol folyt az ilyen alkalmakkor elengedhetetlen, demagógiával fűszerezett etetés-ítás.)

Szabó István nem tagadta meg önmagát, s a sokszor gúny tárgyává tett csizmás, fekete paraszti öltönyös képviselő nem csatlakozott egyik politikai párthoz sem. Azon ritka kivételek közé tartozott, akik az emberek szerint Kossuth Lajosért és nem pedig Kossuthból kívántak megélni. Miután a Somogy megyei Kisgazdák Egyesületének alapszabályát nem fogadták el és Kacsokovics alispán 1908. decemberében határozott hangú értesítőben utasította a járások szolgabíráit, hogy Szabó István egyesületének semmilyen mozgalmát ne engedélyezzék, ő ennek ellenére tovább folytatta a szervezést. 1909. novemberében Hercegh Sándor és Szabó István vezetésével Szentgálon megalakult a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt, amelynek nagyatádi választókerületbeli szervezetét 1909. december 5-én az erdőcsokonyai gyűlésen hozták létre. A párt kerületi elnöke Máthé Lajos visontai református pap lett, míg a nyolc alelnök közül hármat a Barcsi járás községeiből választottak meg: Arany Bálint református tanítót Rinyaújlakról, Peti Sándort Komlósdról és Lovrencsics Józsefet Barcsról. Eddigre egyénként már a járási székhely is teljesen a befolyásuk alatt állt. Szabó Istvánt a Somogyvármegye 1909. november 3-i száma szerint lelkes ünneplés és egyöntetű támogatás fogadta az ellentábor egykori fő bástyájának számító Barcsen képviselői beszámolója idején.

Ezek után már szó sem lehetett a Somogy megyei Kisgazdák Egyesületének további ellehetetlenítéséről! 1909 végén legálissá vált a szervezet és ezt megkoronázandó, Szabó István 1910. január 20-án Kaposváron, a Korona szálló dísztermében nagygyűlést tarthatott. És a siker nem is maradt el! Az 1910-es május-júniusi választások alkalmával elsöprő arányú győzelmet aratott a nagyatádi választókerületben. Az itteni községekben a pártvezér tiszteletet parancsoló tekintélyének köszönhetően szokatlanul szabad szellemben folyhatott le a voksolás. A főispán kénytelen volt megtagadni a munkapárti Sélley Sándor kérését, hogy katonasággal pakolják meg a falvakat. A Kisgazdapárt jelöltjei a szomszédos választókerületekben is diadalmaszkodni tudtak. Hercegh Sándor a szigetvári, míg Novák János sandi bíró a csurgói körzetben győztek, így pártjuk végül is három képviselőt küldhetett a parlamentbe.¹ 1910-es programjuk reményteljes perspektívát nyithatott volna mind a birtokos paraszt, mind pedig a töredéktelkes vagy nincstelen mezőgazdasági munkásság számára. Sajnos nem rajtuk múltott! Ez azonban már nem a járás, hanem Magyarország történelmének lapjaira tartozik.

A földbirtok megosztás visszasságainak és a társadalmi szerkezet torzulásainak rövid bemutatása után térjünk rá a kortársak számára is legszembetűnőbb társadalmi

¹ Király 1966, valamint Nagyatádi Szabó István Emlékkönyv 1933

folyamatok vázlatos elemzésére. A kivándorlás és az egykezés magyarsághoz való viszonyát elsőként Baross János bánati országgyűlési képviselő hasonlította egy mind a két végén égetett gyertya esetéhez. Nézzük hát, hogy miként festett a helyzet az első kérdéskör esetében a járás területén. A kivándorlásról beszélve legtöbbszörnek elsőként az Ady által *menekülő forradalomnak* nevezett amerikai kitértorgás jut eszébe, amely az 1870-es évek elején a felvidéki Sáros megyéből kiindulva - mintegy harminc évnyi fáziskéséssel - a századforduló idejére érkezett meg Somogyba. Az Újvilágba történő népmozgás ezután olyan lendületet vett, amelyre a megye vezetősége is kénytelen volt felfigyelni. Ezt megelőzően és részben emellett, horderejét tekintve legalább ekkora volumenű kirajzás figyelhető meg a Dráván túli területekre. Tolna, Baranya és Somogy népfellegét már a szabadságharcot követően egyre nagyobb mértékben Horvátország és Szlavónia vette föl. A magyarországi viszonyokhoz mérten hihetetlenül olcsó föld tömegével csábította az embereket. A kiegyezés környékén egy hold föld ára ugyanis nemigen haladta meg a 30 forintot.¹ Az ottani nagybirtokosok: Draskovich gróf, Pejecsevich gróf, Odescalchi herceg vagy a Jankovichok szívesen telepítettek földjeikre magyarországi cselédeket, mivel igen nagy szükség volt a jól képzett munkaerőre az emberhiánnyal küszködő uradalmakon. Az egykori határőr granicsár falvak zselléresedése a földbőség miatt minimális volt, ezért körükben semmi sem kényszerítette, hogy tömegével a nagybirtokra szegődjenek.² A szakirodalom Belovár-Kőrös, Pozsega és Verőce megyéket említi a kivándorlás fő célpontjaiként, melynek intenzitását igen érzékletesen jelzi a magyarok számarányának szembetűnő növekedése. 1880-ban Horvát-Szlavón országban még csupán 41417 magyar élt, de 1900-ban már majdnem két és félszer ennyit, 90180 főt írtak össze. Szerém és Verőce megyék lakosságát ekkor már 14, illetve 15 %-ban magyarok alkották! Ehhez a növekedéshez egyedül Somogy legalább 20000 lélekkel járult hozzá.³ A nem egykező katolikus falvak szapora népének birtokszerezését megakadályozó merev földbirok struktúra, a statisztikai adatokra támaszkodó elemzések alapján felvázolható gazdálkodási módok, a földek háromötödét elfoglaló nagybirtok, a falvakat körülbástyázó uradalmak és nagybérletek fullasztó nyomása alól az agrárnépesség jelentős része nem talált megfelelő kivezető utat.

A népszámlálási ívek tanúsága szerint Barcs lakossága 1869 és 1910 között ugyan több mint a háromszorosára - 2111-ről 6415 főre - nőtt úgy, hogy ebből már csak 1472-en (22,95 %) éltek mezőgazdaságból. Ez az imponáló prosperitás azonban nem volt akkora, hogy akárcsak egy járásnyi mikrorégió minden, az agrárhelyzetből fakadó problémáját levezesse. „*Szerény kis faluból amerikai város módjára gombaként cseperedett fel, azt lehet mondani, országos empóriumává*” - írta a Dráva

1 Hegedűs 1905. 54.

2 Szili 1991. 67.

3 Szili 1992. 232, 250.

parti kisvárosról gróf Széchenyi Imre.¹ S valóban, ez a gyarapodás kiemelkedő volt a megyében, de a tények tükrében mégis csak igazat kell adni annak a megállapításnak, amely szerint: „*Nálunk nincs olyan ipar, mely felvenné mezőgazdasági népességünk feleslegét. Egyedüli remedium az egyke vagy a kivándorlás.*”²

A fojtogató nagybirtok földet át nem engedő politikája miatt még az sem csillapíthatta földéhségét az uradalmak birtoktestéből, aki ritka kivételként rendelkezett is a megfelelő tőkével. A földműves népesség tehetősebb tagjai csak a faluközösség szerencsétlenebb sorsú, tönkrement gazdáinak földjeit felvásárolva kerekíthették ki saját kisbirtokaikat, hiszen a birtokkategóriák közötti arány eltolódásról több évtizednyi időszak távlatában sem lehet beszélni. De nyilvánvaló, hogy sajnos a paraszti kisgazdaságok kiterjesztéséhez a legtöbben nem is rendelkeztek elegendő pénzüsszeggel. Így ha ki akartak törni nyomorúságos helyzetükből - és más életformára nem kívántak, és a szűkös lehetőségek miatt nem is tudtak átváltani - elkerülendő a cseléddé vagy napszámosná válást, egy lehetőségük maradt: szerencsét próbálni idegen földön. Szlavóniába nem csak szervezett betelepítés folyt. Miután a kedvező földárakról tudomást szereztek, az itteni önálló törpebirtokosok is megindultak. Szánalmas parcelláikat eladva a vételárból odaát már tízszer akkora, komoly kisgazdaságra is szert tehetek. A Drávától délre letelepülő magyarok magasabb mezőgazdasági kultúrájuknak köszönhetően erős versenytársaivá váltak a szlavóniai, horvát és szerb parasztnak. „*A gazdaságilag magasabb színvonalon álló kivándorlók Szlavóniában anyagilag gyarapodtak és fokozatosan kiszorították a volt határőr vidékek munkától elszokott s pazarló életmódot folytató s a szeszt mértéktelenül fogyasztó sokacokat.*”³ Az idegen telepésekkel szemben megnyilvánuló horvát és szerb agresszió miatti nehézségek ellenére mindazonáltal a kitelepülők kedve töretlen maradt - mutatják a népszámlálási összesítések. A Dél-Dunántúl, Somogy és a járás viszont lassan, de kitartó ütemben szabadult meg „népességefeleslegétől”, amelynek ésszerű telepítési és birtokpolitika mellett meglelt volna a helye, hiszen Somogy nem tartozott a legrosszabb mezőgazdasági adottságú megyék közé, ellenben népsűrűsége igen alacsony volt. Rengeteg ember veszett el, főként ha belegondolunk, hogy egyes házasság révén is mennyien olvadhattak be a környező horvát többségbe és az idegengyűlölet elől mennyien mehettek tovább Amerikába.

Ez a hatalmas népességkiáramlás természetesen nem maradt rejtve az itthoni politikai vezetés előtt. A figyelem törvényszerűen rá kellett hogy irányuljon a kivándorlásra. 1890-ben a belügyminiszter utasította az érintett megyéket, hogy készítsenek egy 10 évre visszamenőleges kimutatást a Dráván túlra történő elvándorlásról.

1 Széchenyi Imre 1892. 29.

2 Neubauer 1909. 950.

3 Szili 1995. 40.

Szili Ferenc kutatásai szerint,¹ ez a jelenség ebben a tíz esztendőben még súlyosabban érvényesült a Nagyatádi és a Szigetvári járás községeiből csak 1896-ban létrejövő Barcsi járás falvaira vonatkoztatva. Homokszentgyörgyöt, Istvándit, Somogytarnócat és Szulokot egyébként nem jelzik a községsoros kimutatások, de a másik 22 falu adatait összesítve a 164 útlevélkérő mellett 122 felséget, 322 gyereket és 42 rokont találunk, azaz még 486 személyt. Tehát 1880 és 1890 között – Drávaszentes hiányos, így az ottani útlevélkérők hozzátartozóival nem is kalkulálható adatsorai mellett – legalább 650-en hagyták el a járást, az összes somogyi kivándorló 16,4 %-a! 1890-ben egyébiránt 11 olyan község volt a leendő járás falvai között, amelynek népessége nem haladta meg a 650 főt, tehát sarkítva megfogalmazva: egy évtized alatt eltűnt egy teljesen átlagos dél somogyi falu népessége! Ráadásul az útlevélkérők között csak 20 napszámos és 8 cseléd szerepelt (a járás útlevéligénylőinek 17,07 %-a), így elsősorban nem a teljesen nincstelenek keltek útra, hanem a már korábban is önállóan gazdálkodó kisbirtokosok, akiknek azonban az agrárkapitalista fejlődés fonákságai, régmúltból fennmaradt feudális eredetű megkötései nem adtak elég teret és lehetőséget a továbbfejlődésre. Vállalkozó szellemük így sajnos csak idegen országban nyerhetett megfelelő alkalmat a kibontakozásra. Az összes távozó számát az 1890-es népességhez viszonyítva Bolhóról és Aracsról vándoroltak ki a legtöbben. Ez az előbbi esetében 174 fő (9,74 %), míg a másodikonál 46 fő (10,22 %) volt. A két község magas kivándorlási aránya valószínűleg annak is betudható volt, hogy azokat zömmel - háromnegyed, illetve kétharmad részben - horvát ajkú népesség lakta. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy csak délszlávok települtek át Horvátországba, de az azonos nyelv és kultúra számukra könnyebbé tette az ottani beilleszkedést, így feltételezhetően a dél somogyi régióból számarányuknál valamivel többen képviselheték a horvátokat a kivándorlók sorában.

Robbanásszerű fellépése miatt a kivándorlás másik fő irányára, az Amerikába történő népmozgásra sokkal erősebb figyelem irányult. Hasonlóan az előzőekhez, itt sem a legszegényebb népréteg kerekedett fel, hiszen a cselédek a legtöbb esetben nem rendelkeztek az utazáshoz szükséges pénzüsszeggel, míg azok a kisbirtokosok, akik ha küszködve is, de megéltek földjükből, nem szívesen kockáztatták meg, hogy esztendőre hátrahagyják gazdaságaikat. A tengeren túli kivándorlás ideális alanya az a párholdas szegényparaszt volt, aki törpebirtokából egyéb munka vállalása nélkül amúgy sem tudott megélni, de csekély földje révén birtokában volt a megfelelő nagyságú tulajdonnak. A hajójegy és más járulékos költségek komoly befektetést igényeltek, mivel a minimális útiköltség is mintegy 350-370 koronát emésztett fel. A Magyarországról kivándorlók szállításának jogát elnyert angol Cunard hajózási

¹ Szili 1992. 233-237.

vállalat óceánjáróinak (Pannónia, Slavonia, Carpathia stb.) harmadik osztályán a New Yorki Ellis Islandra szállítva – ott megalázó procedúrákon átesve – hamar felszippantotta őket Pennsylvania, Ohio, New York vagy a Keleti Parton a Nagy Tavak környékének valamelyik óriásgyára, bányája.¹

A menekülő forradalom, több ok együttes eredőjeként Somogyban is veszélyes méreteket kezdett ölteni. A kisbirtokosokat aránytalanul sújtó adóterhek és a mezőgazdaság általános nehézségei mellett ekkor már fokozottabb szerep jutott a propagandának. „Kivándorlási vigécek Somogy vármegyében /Egy amerikai kivándorlási vállalat üzenelmei/” címmel a Somogyi Hírlap 1906. április 8-i száma lebbentette föl a fátylat a kivándorlási ügynökök nemegyszer valótlan ábrándképeket ígérgető felelőtlen manipulációiról. De nyilván a gyötrő otthoni állapotok nélkül vajmi kevés sikert ért volna el pusztán az üres ígérgetés. Sokkal jobban hatott az otthon maradókra a kiutazók által hazaküldött pénz és személyes beszámoló.

Mindazonáltal Somogyból – hasonlóan a nagybirtokos megyékhez –, az országos viszonyokhoz képest nem távoztak annyian. Közismert, hogy a felvidéki megyékből - ahol pedig a nagybirtok aránya nem képviselt akkora hányadot, mint Fejérben vagy Somogyban - mentek Amerikába a legtöbben. A szlovákság így a korszak folyamán félmillió kivándorlóval elvesztette népességének egyötödét. A nagybirtok magas aránya - mint történt ez Somogyban - egyfelől akaratlanul is közrejátszott a kivándorlás intenzitásának mérséklésében. A cselédek és a napszámosok szegénysége, valamint magasabb népszaporulatuk komoly visszatartó erőként hatott. Egyes szakmunkák az alacsonyabb intenzitású emigrációs mozgalmak okaként előszeretettel hivatkoznak a nagybirtokok ún. „potenciális népeltartó erejére”, de véleményem szerint azt igencsak relatívnak kell tekinteni, hiszen a gazdaságok területének 60 %-át elfoglalva a járás 23309 mezőgazdaságból élő keresője és eltartottja közül 1910-ben csupán 9149 cselédnek és mezőgazdasági munkásnak nyújtottak munkát (39,25 %). Éves komencióval csak a cselédek rendelkeztek, a napszámra kényszerülő zsellérek viszont évente átlagosan csak 170 napot töltöttek munkában.² A földművelő lakosság minden tagjára körülbelül 3,5 kat. hold esett, a nagybirtokból a nagybirtokon élő uradalmi cselédekre és nagybirtokon végzett munkából élő gazdasági munkásokra viszont egy főre nagyjából 5,5 kat. hold jutott. Ennek ellenére ők alkották a megye legelmaradottabb, legviszontagságosabb körülmények között élő rétegét.

A Barcsi járás községeinek kivándorlási adatait³ összesítve 941 főt kapunk, akik az ország elhagyásának céljából útlevelet kaptak. Az 1910-es lélekszámhoz viszo-

1 A főleg paraszti kivándorlásra bővebben lásd: Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880-1940 Bp., 1982

2 Marek 1965. 28.

3 Szili 1995. 166-167.

nyítva hét olyan községet találunk, ahol az útlevelet nyertek száma meghaladta a lakosság 5 %-át: Drávaszentesen 35-en (5,01 %), Felsőszentmártonban 99-en (5,06 %), Somogyaracson 29-en (6,65 %), Lakócsán 90-en (6,82 %), Drávatamásiban 52-en (7,2 %), Szentborbáson 35-en (7,61 %), valamint Tótújfaluban 75-en (11,31 %).

Feltűnő a Dráva melléki horvát falvak felbukkanása! Kézenfekvőnek tűnne jelentős egyházi uradalmak (a vaskai Szent Márton apátság felsőszentmártoni és a zselicszentjakabi bencés apátság potonyi, lakócsai illetve szentborbási latifundiukai) tudatában ezeket okolni a járási szintet (2,77 %) jócskán meghaladó kivándorlási ráta miatt. Alapjában véve természetesen ez is megjelölhető főindokként, de nem szabad arról sem elfeledkezni, hogy ezek a községek nem igazán örvendhettek tág határoknak.¹ Felsőszentmártonban 2,07; Szentborbáson 3,39; Tótújfaluban 2,85; Lakócsán pedig 3,8 kat. hold jutott minden egyes lakosra. Ezekkel szemben az uradalmas Somogytarnóca pregnáns ellenpéldát nyújt, mivel innen csupán 8 fő (0,52 %) kapott útlevelet. A falu viszont hatalmas területtel rendelkezett – 9,93 kh jutott egy-egy emberre – tehát népeségeltartó ereje az amúgy kedvezően alacsony kivándorlási mutató ellenére meglehetősen csekélynek mondható. Sarkítva úgy lehetne megfogalmazni, hogy Somogytarnóca közel 14000 kh területén könnyű volt 1400 embernek munkát találni, legalábbis könnyebb, mint a világtól elzárt Felsőszentmárton 3936 holdján az 1900 főnyi lakosságnak.

Ezeknél a számoknál azonban valamivel nagyobb lehetett a kivándorlók száma, mert a közigazgatás vezetői a kérvényezők jelentős részét elutasították, a legtöbbször azzal az indokkal, hogy a kivándorolni szándékozó már elszerződött valamelyik nagybirtokra.² Ezek nem mindegyike nyugodott bele a nemleges válaszbba, ők - más lehetőség nem lévén - a szökés eszközához nyúltak.

A korabeli viszonyok ismeretében magától értetődő, hogy az 1905-1907 közötti években félelmetesen felerősödő kivándorlási láztól és az annak nyomában esetlegesen bekövetkező munkáshiánytól (pontosabb a munkaerő kínálat szűkülése miatt törvényszerűen bekövetkező béremelkedéstől) rettegő földbirtokosok nem a társadalmi viszonyok javításában látták a megoldás kulcsát. Hogy útlevél nélkül senki se tudjon kimenni, Barcon és Zákányban állandó vasúti csendőri ügyeletet eszközöltek ki a belügyminisztériumtól.³

Sárközy alispán 1904. májusi jelentése után – amely szerint Somogyból is nagyobb arányokban indult meg a kivándorlás Amerikába⁴ – a megye vezetősége fo-

1 Magyar Statisztikai Közlemények – Új Sorozat 42. kötet Bp., 1913. 26.

2 *Kanyar* 1957. 51.

3 *Botár* 1914. 585.

4 Uo.

lyamatosan ébren tartotta a kérdést. A törvényhatósági bizottság évnegyedes közgyűlései 1904. augusztusától rendre foglalkoztak is vele.

Az 1906. november 5-i közgyűlésen az alispáni jelentés még így szólt: „A kivándorlást megakadályozni nem lehet, mert tény az, hogy a drágaság következtében az itteni megélhetési viszonyok nagyon nehezek és az is tény, hogy a kivándoroltak közül nagyon sokat tetemes összegű pénzt küldenek haza.”¹ A helyzet azonban egyre súlyosabbá vált, mivel 1906-ban és a következő évben 1555-en, illetve 2371-en hagyták el a megyét.² A jelenséget ecsetelő beszámolók egyre nyugtalanabbá, a megoldást ösztönző javaslatok egyre sürgetőbb hangúvá váltak. Az 1907. február 4-i alispáni jelentés is borús színekkel ábrázolta a féltremlő jövőendő állapotokat. „Ha ez még pár évig így tart, úgy munkásunk nem lesz, a sorozóbizottságok munkája is feleslegessé válik, mert aki csak nem nyomorék az mind Amerikába vándorol ki.”

A nagybirtokok és nagybérletek gazdáinak alapvető érdekeit sértette a munkaerő ilyen fokozott ütemű kiáramlása. Az uradalmakból távozni kívánó cselédek a Szent György-napi szerződés lejárta előtt ezért nem is igen kapták meg útlevelüket. Ugyanígy jártak a leszerződött aratómunkások is. Ha maguk helyett nem tudtak mást munkába állítani, akkor csak az aratás teljes lezárulta után, összel távozhattak. A kivándorlás ütemének kézben tartására, az 1898-ban, Darányi Ignác agrárminiszter hivatali ideje alatt kidolgozott II. tc., az ún. „rabszolgotörvény” valamint a későbbi rendelkezések értelmében jelentős jogszabályi erők álltak a közigazgatási szervek rendelkezésére. Az 1907. február 4-i törvényhatósági bizottsági évnegyedes közgyűlésen Széchenyi Aladár gróf - kit nagybirtokos lévén közvetlenül is fenyegetett a kivándorlás okozta munkáskéz hiány nyomasztó súlya - a jelenséget „nagy nemzeti veszedelem”-nek nevezve javasolta, hogy Somogy megye feliratban kérje az országos szerveket, hogy szigorítsák a kivándorlást szabályozó 1903. évi 4. törvénycikk idevonatkozó passzusait. A kivándorlás alapvető okait nem megszüntető, azt csupán törvényi szigorítással visszafogni kívánó tüneti kezelés helyett Varga Dezső darányi református lelkész és törvényhatósági bizottsági tag gyökeres megoldásokat szorgalmazó javaslata állt szemben. Radikális szellemiségű indítványa - amelyet Kapotsfy Jenő főispánnak a voksokkal történnő manipulálása révén, gyanús körülmények között, természetesen leszavaztak³ - káprázatos távlatokat nyithatott volna a kisbirtokosok gazdasági felemelkedése előtt. A megélénkülő megyei politikai élet viharai országos figyelmet keltettek s a Budapesti Hírlapban Kabos Ede főszerkesztő „Somogyi Tiborcok” címmel vezércikket is szentelt az ügynek. Érdemes hát Varga fel szólalását szó szerint idézni:

1 Kanyar 1957. 44.

2 Uo. 42.

3 Farkas 1995. 142.

„Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága hazafiui aggodalommal tapasztalván a kivándorlásnak óriás mértékkel való terjedését, s miután tudatában van annak, hogy a kivándorlás nem rendőri intézkedésekkel, nem is a kivándorlásról szóló 1903. évi 4. tc. szigorításával, hanem a nép földéhségének kielégítésével lehet megakadályozni; elhatározza, felirattal keresi meg a képviselőházat aziránt, hogy utasítsa a kormányt olyan törvényjavaslat sürgős betervezésére, mely szerint:

1. A hitbizományi rendszer megszüntetendő.

2. A kincstári, valamint alapítványi birtokok mezőgazdaságra alkalmas része parcellázandó.

3. Nagybérlet 500 k. holdon felül nem engedélyezhető.

4. Az állami eredetű papi birtokok csak kisbérleti rendszer szerint kezelhetők.

5. Az adómentes létminimum megállapításával és a másodosztályú kereseti adó eltörlésével új kataszteri becslés alapján a földbirtoknak, úgyszintén mindennemű örökségnek felfelé fokozatosan emelkedő adóztatása hozassék be.”¹

Bár a kivándorlási hullám az 1907-es esztendőben tetőzött, a Barcsi járás főszolgabírójának jelentéséből kiderül, hogy a félelmek túlzottan bizonyultak, és a kivándorlás csak néhány uradalomban érezteti káros hatását. Tömeges cselédköltözésről nem is lehet beszélni az itteni falvakban, a zalai és a bácskai aratómunkások alkalmazásával, helyi napszámosok segítségével és aratógépek beállításával pedig orvosolni tudják a felmerülő problémákat.²

Kanyar József a népességvesztés kapcsán a kivándorlás szomorú hozadékaként „hét elsüllyedt Atlantisz”-ról ír.³ Járási viszonylatban persze nem lehet ekkora méretekről beszélni, de még ha az itteni 941 útlevelet kapó nem is mindegyike élt a lehetőséggel és a kivándorlók közül a megyei arányoknak megfelelően sokan visszatértek, a járás területéről így is legalább félezer ember döntött Magyarország végleges elhagyása mellett. Családtagjaikat is beszámítva tehát legalább hét községre való népesség tűnt el a falvakból ebben a néhány századelős esztendőben s nyelte őket el Amerika ropant olvasztókohója.

A kivándorlás mellett a falvak lakosságát másik oldalról sorvasztó veszedelem - a jelenig ható káros következményeket gerjesztve - a református kisbirtokosság körében elterjedő egykezés volt. (Szükséges megjegyezni, hogy az egy gyermek-rendszer megjelenésével más nemzetiségek és felekezetek között is találkozhatunk, pl. erdélyi szászok, bánági svábok, dél-erdélyi iparvidék románjai; vidékünkön azonban ez a jelenség az agrárnépesség körében tulajdonképpen csak a kálvinista kisgazdákat érintette.) A parasztság számára expanzív terjeszkedési lehetőség a községeket

1 Kanyar 1957. 47-48.

2 Szili 1995. 122.

3 Kanyar 1957. 53.

körbeölelő nagybirtokok miatt nem jöhetett szóba. A csak lassan fejlődő termelési feltételek igen korlátozott foglalkoztatási és megélhetési alapot nyújtottak a kisüzemek tulajdonosai számára. Ha birtokaikat nem akarták szétaprózni, akkor több gyermek esetén utódaik egy részét mindenképpen más életpályán kellett volna elindítani. A váltás lehetősége - például iparossá válni a rohamosan városiasodó Barcon - viszont csak keveseknek adatott meg. 1900- és 1910 között a járási székhely tényleges szaporodása a természetes szaporodásnál mindössze 98 lélekkel volt magasabb. Ez a csekély többlet viszont nem szívhatta fel a környező falvak népességfeleslegét. A megyében kiemelkedő, de a szükségekhez mérten még így is fejletlen ipari-kereskedelmi viszonyaink nem tudtak elég alkalmat nyújtani a mezőgazdaságból élők népszaporulatának elhelyezésére. Az Újvilág által felkínált meneküléssel legnagyobb részt a töredékkeltes napszámosok éltek, kisbirtokost elenyésző számban találni közöttük. Ők társadalmi pozíciójuk fenntartását földjeik befelé történő széthasadásának, elaprózódásának megakadályozásával kívánták elérni. Ennek azonban a latifundiumok szorítása miatt csak egyetlen útja maradt: a gyermeklétszám korlátozása. Ez a nemzetemésztő kórság az Ormánság kálvinista gazdáitól kiindulva igen hamar megjelent Somogy megyében is. Erre a vészterhes népesedési folyamatra gróf Széchenyi Imre már az 1892. április 4-i akadémiai felolvasásában felhívta a figyelmet. A magzatelhajtással biztosított egy gyermek-rendszer gócpontjaként a megye délnyugati részét - a Nagyatád és a Szigetvár járások területét - jelölte meg, pontosan azt a helyet, ahol 1896-ban Barcs központtal, ezekből kiválva létrejött az új járás.¹ A református kisbirtokosok rétege, mivel utódai számára nem látta biztosítottnak a szülők gazdasági presztízsének megtartását, a lesüllyedést a gazdasági javak minél kevesebb utódra történő örökösítésében vélte megtalálni. Két féltelmes egyke összeházasítása révén a születendő unoka már egy egész telek leendő örököseként látta meg a napvilágot. Letagadhatatlan, hogy a helvét hitű parasztgazdák gyermekszám-korlátozása és a földkérdés között igen szoros kapcsolat húzódott, de azt igen jelentékeny módon árnyalta a vallási életükből fakadó mentális felfogásuk is, hiszen a földhiány a katolikus lakosságot is éppen annyira sújtotta.

A református parasztság - tanítói és lelkészei hatásának tulajdoníthatóan - jóval magasabb szellemi színvonalon, fejlettebb öntudattal élte meg a jobbágyfelszabadítást, mint általában katolikus sorstársai. Magát a „paraszt” szót sem igen kedvelték, hiszen közismert, hogy ehelyett inkább a gazda vagy a „pógár” megszólítás dívott. Fejlett osztályönérzetük következtében elzárkóztak a többi társadalmi rétegtől, ezért az aratás kivételével saját birtokaikon kívül máshol nem vállaltak munkát. Földjeik csekélyisége, azok külterjes megművelése pedig nem igényelte a gyermeki munkakerőt. (Ezt a sarkított megállapítást természetesen nem szabad úgy értelmezni, hogy a

¹ *Dombóvári* 339.

cselédek között ne lett volna református vallású. Az 1910-es népszámlálás - pusztákat, majorokat stb. - felmérő adatai alapján a Barcsi járás külterületi - nagyrészt cseléd - lakosságából (5128 fő) 757-en voltak reformátusok, tehát az ottani népesség 14,76 %-a. Arányuk azonban kétségkívül alacsonyabb volt az összlakosság körében elfoglalt számunknál. A nagybirtokon történő munkavállalástól való idegenkedés tehát azokra a református gazdákra volt igaz, akik még rendelkeztek a függetlenséget úgy ahogy biztosító kisbirtokkal.) A katolikus lakosság viszont szívesen vállalt munkát a szomszédos nagybirtokon. Hogy a család helyzetén lendítsenek, gyakran már igen fiatalon - 8-10 évesen is - szolgálni adták gyermekeiket. Két fél konvenció megkeresésével azok akár egy felnőtt ember munkabérét is hazavihették.

A földéhség mellett a születési arányok csökkenése felé hatott a túlzott anyagiasság, a kényelemszeretet, a fiatalasszonyok hiúsága és szüléstől való félelme is. Az egykézű falvakban egyfajta torz szellemiség lett úrrá; a több gyermek vállalása kirekesztéshez, gúnyolódáshoz vezetett. Gróf Széchenyi Aladár a Barcsi járással kapcsolatban az 1908. évi májusi megyei közgyűlés alispáni jelentéséből idézve említi: „... arról szereztem tudomást, hogy rövid házasság alatt egy ismételten szülő anyát Darány községben a lakosság gúnyolódásának és megrovásának teszi tárgyává, okolván különösen a község bábáját, aki az előző szülés után nem gondoskodott róla, hogy az újabb születés lehetetlenné tétessék.”¹

Az „angyalcsináló” bábaasszonyok törvényellenes praktikáiban kicsúcsosodó jelenség sokakat késztetett felszólalásra. Arany Bálint rinyaújlaki református tanító is érzekelte a probléma nagyságát, ezért 1897-ben aggódó hangú előadást tartott a Csokonyavidéki Népmvelési Egylet szervezésében „Pusztulunk, veszünk” címmel. A gyűlésen jelenlevők elhatározták, hogy ennek írásos változatát 1000 példányban kinyomtatják, s a Csánki Dezső féle megyei monográfia szerint ez 3000 példányban meg is történt, majd az egyes köteteket szétszították az érintett községek között.² Széchenyi Imre korai halála miatt már csak posztumusz kiadásban, 1906-ban jelenthetett meg e kérdéskörrel református lelkészek segítségével készített munkája „Egyke” címmel, gróf Széchenyi Viktor lábodi birtokos közreműködésével. Persze a bánkódáson, morális felháborodáson és a népességfogyás káros voltának ecsetelésén kívül kézzelfogható intézkedésekre lett volna szükség. Az agrárviszonyokba való gyökeres beavatkozás nélkül hathatós megoldás nem szülehet, ismerte fel Széchenyi Imre az 1883-ban írt „Homestead és birtokminimum” című munkájában. A földbirtok szabad oszthatósága, az utódok kötelező örökösödése miatt a vagyon hamar - akár egy generációnyi idő alatt - szétaprózódott. „A nőtestvérek kifizetésével az első adósság felvételére adott alkalmat. Ahol az állatállomány értékesítése a nőtestvér ki-

1 Idézet az 1908. májusi alispáni jelentésből. Közli: Széchenyi Aladár 1901. 21.

2 Bősze 1988

fizetését máris lehetővé tette, ott is ugyanaz volt a következmény, t.i. a kisbirtokos forgótökéjét pusztította el.... Forgótöke híján persze nem emelkedhetett a gazdálkodás belterjessége sem s így szigorúan érvényesült az a szabály, hogy az osztozkodott gyermekeknek számával osztott mértékben kevesebb jövedelemből is kellett megélni... A forgótöke hiánya minden gazdasági fejlődésnek útját vágta, és riktóan személel tárt a kisbirtokosnak a sokgyermekű család hátrányait..."¹

Számolva a reális, országos politikai viszonyokkal - elvetve egy általános földosztás lehetőségét - csak a gazdaságok intenzív fejlesztése, komoly beruházások kihasználása biztosított volna kiutat. De a hitelrendszer mezőgazdasági termelők számára való hozzáférhetőségével is komoly problémák voltak, s gondolom szükségtelen hosszasan hangsúlyozni, hogy mindez milyen súlyos gondokat okozott az agrártársadalom tagjainak. Az általánosnak mondható pénzszűke miatt ördögi körbe került a földműveléssel foglalkozók rétege. A jobbágyfelszabadítást követő fél évszázad hitelviszonyaiban uralkodó komor állapotokat Neubauer Ferenc sommás megállapítása szerint alapvető hiányosságok és nehéz hozzáférhetőség jellemezték. A kisbirtokosok, „... ki voltak téve a szabad uzsorának, a szervezetlen és a drága vidéki hitelt gazdaságnak, közterheik óriási mértékben elszaporodtak, elemi csapások teljes vadságukban pusztítottak rajtuk végig, mindig számos derék és törekvő kisgazdát indítva bele az adósságok tengerébe, ahonnan menekülés nem volt többé.”²

Hirsch Alfréd is hasonlóan borús színekkel vázolta fel a somogyi pénzviszonyokat: „Általánosan hangoztatott, s különösen a kisebb kölcsönöket igénybevevő kisbirtokos osztályoktól hallott panasz, hogy a takarékpénztárak által adott kölcsönök kamatlába túl magas.”³ Sokszor viszont még az ilyen kedvezőtlen feltételekkel nyújtott hitel is hozzáférhetetlen volt számukra. A folytonos tőkehiánnyal viaskodó kisgazdák birtokaik fejlesztéséhez - amely elengedhetetlen feltétele lett volna az intenzitás fokozásának - vagy kiterjesztéséhez a szükséges pénzüsszeget gyakran csak uzsorástól tudták megszerezni. Ez a lépés, ismerve a mezőgazdaság jövedelmezőségének csekély voltát, tulajdonképpen egyet jelentett a biztos gazdasági öngyilkossággal. A jelenség számos esetben vezetett az állatállomány, a kisebb-nagyobb parcellák vagy teljes csőd esetén az egész kisgazdaság dobraveréséhez. Széchenyi Imre szerint 1880 és 1889 között 3069 birtokvégrehajtási eset történt a megyében, összesen 1,496 millió forint - tehát alkalmanként átlagosan 487,45 forint értékben, ami azt mutatja, hogy főként a szegényebb paraszti réteg vérzett el az áldatlan gazdasági körülmények közepette és vált gyakran földönfutó nincstelenné. Mindez ráadásul egy-

1 Neubauer 944.

2 Uo. 945.

3 Hirsch 1903. 95.

re gyorsuló ütemben haladt előre, hiszen 1880-ban még csak 136-szor, addig 1889-ben már 915-ször jelent meg a végrehajtó az adósok portáján.¹

Az ilyen esetek elszaporodása miatt volt kénytelen a megye közigazgatási bizottsága vizsgálóbizottságot kiküldeni. Ennek alapján az 1901. május 8-án tartott évnegyedes gyűlésen keserűen állapították meg, hogy „*Vármegyénk több községében a kisgazdák oly sanyarú viszonyok közé jutottak, miként az elszegényedés s így a pusztulás legvégső fokán állanak*” és „*A lakosság anyagi tönkrementésének egyik legfőbb oka a régiebb időkben divott uzsoráskodásban keresendő.*”²

Az egyenlőtlen adórendszer kíméletlensége azokat sújtotta leginkább, akik már amúgy is a legnagyobb gondokkal küszködtek. Az erdőcsokonyai bíró, Szabó István az 1907. február 4-i megyegyűlésen szomorúan volt kénytelen panaszolni, hogy míg ők 9 korona 79 fillért fizetnek holdanként, addig az uradalom csupán 58 fillért!³ Ilyen aránytalanságnál kevés beszédesebb példa mutatható jobban, hogy mekkora szükség lett volna a progresszív adózás bevezetésére. A *Somogyvármegye* 1906. december 25-i „Pusztul a nyomorúság” című cikke megdöbbentő adatokat közöl az állami terhekbe belerokkanó somogyi szegényparaszток kálváriájáról. Eszerint csak a karácsony hetében 400 végrehajtást tűztek ki a megyében, s ezek 90 %-át elmaradt adók miatt.

Közismert, hogy a nagybirtok könnyebben jutott tőkéhez, mint a paraszti kisgazdaságok. Egyedüli kivételt az el nem idegeníthető és csak a család egyetlen tagja által örökölhető nemesi hitbizományok valamint az egyházi uradalmak jelentettek, amelyek állagára természetüknél fogva nem lehetett jelzálogot bejegyeztetni. Ezek egy részét bérbe adták, hogy a sajátkezelésben maradt birtokrészek fejlesztését az így nyert bérleti díj összegéből finanszírozni tudják. Ideális esetben létre is jött a puszták, majorságok korszerűsítése s nem herdálták el a pénzt. Azonban az így történő önfinanszírozás logikusan vont maga után a bérleten maradt cselédek és mezőgazdasági munkások fokozottabb kizsigerelését, ami egyenesen vezetett az 1905-1907 között lejátszódó arató- és cselédsztrájkokhoz.

Az 1907. február 4-i megyegyűlésen Széchenyi Aladár törvényi intézkedések foganatosítását javasolta az egyre inkább feszítő agrárszociológiai problémák megoldásának érdekében. Véleménye szerint jogszabályi háttér kidolgozásával Magyarországon is meg kell honosítani a paraszti hitbizományok rendszerét.⁴ „*Az oszthatatlan családi birtok évszázadokra biztosítja családok és nemzetek boldogulását, míg az egyenlő örökösödés elszegényedésre juttat*” - vélte Anglia prosperitása és

1 Széchenyi Imre 1892. 36.

2 A megyei közigazgatási bizottság 1334/1901. sz. iratából idézi: *Kanyar* 1967. 309-310.

3 *Farkas* 142.

4 *Farkas* 141.

a teljesen elszegényedő Írország példája alapján.¹ A meghozandó örökösödési törvény kétségkívül hasznos lett volna a kisbirtokok működőképességét fenntartó egység megóvása szempontjából, de aligha tudott volna választ adni arra a kérdésre, hogy hol helyezték el a föld nélkül maradók seregét. Széchenyi Aladár elnökletével egyébként létrejött a somogyi „egyke-ellenes” bizottság, amelynek irányítása alatt körjegyzőségenként egykebizottságokat hoztak létre, azzal a céllal, hogy tagjaik felvilágosítsák a falvak népét és megtalálják a bajokra alkalmazható célravezető orvosságot.²

Széchenyi Aladár a népesedési viták somogyi élharcosaként 1910-ben az OMGE szociális szakosztályának felkérésére „Népesedés és nemzeti nagyság” címmel felolvasást tartott. Az előadás anyagát 800 példányban kinyomtatták és azokat a vármegye tisztségviselőinek, valamint a törvényhatósági bizottság tagjaihoz el is juttatták.³ Az írást olvasva érdekes megvizsgálni, hogy az ügyvéd Neubauer mellett miként vélekedett a kérdésről a nagybirtokos Széchenyi. Munkájával rávilágít az ormánsági nép endogám házassági szokásainak megyénkbe való átszivárgására, és igen határozottan állást foglal a tömeges korai nősülés engedélyezése ellen. *„Ezt a véghetetlen rossz szokást Somogy vármegyében is észleltem, hol ritkaság számba megy, ha a nősülendő legény párját a szomszéd faluból hozza meg. Rendesen a legszűkebb rokonságból vagy atyafiságból lépnek egymással házasságra, pedig általánosan tudva van, hogy a beltenyésztés nagyban elősegíti a meddőséget... A meddőségnek és egy-gyermekrendszernek egy másik melegágya a kivételes nősülés.”*⁴ Ez utóbbi jelenség felelősei között fő helyen említi a mindenkori honvédelmi minisztert, akinek engedékeny magatartása nagyban hozzájárul fiatal, felnőtt életre még éretlen, a gyermekszám korlátozást dogmatikus viselkedésszabállyá emelő szülők hatalma alatt álló gyerekemberek összeházasodásához.

Elgondolkodtató adalékként megemlíti, hogy Somogy 1876-ban még 49,5 ezrelékes születési rátája 1907-re 32,1-re süllyedt, de ugyanakkor Bihar románok lakta Vaskohi járásában ez az arány 61,7-et ért el.⁵ (A teljes körű kép kialakításához szükséges azonban hozzátenni, hogy az országon belül folyamatos volt a magyarság számarányának növekedése - amely a világháború előttre már 54,5 %-ra emelkedett -, míg a nemzetiségek közül egyedül csak a rutének tudták tartani 2,5 %-os részese-désüket, a többieké pedig kisebb-nagyobb ütemben, de folyamatosan apadt.)

A vármegye intézkedései azonban mind hiábavalónak bizonyultak a születések számának emelése érdekében. Hiába rendelték el a főszolgabíróknak, hogy ha lehe-

1 Széchenyi Aladár 1901. 8.

2 Neubauer 935.

3 Botár 1914. 585.

4 Széchenyi Aladár 1901. 11.

5 Uo. 12-13.

tőség van rá, akkor csak a megbízhatóbbnak tartott okleveles bábaasszonyokat alkalmazták a községekben. Az iskolaszékek ellenállásán pedig a harmadik gyerek után járó tandíjkezdmény ügye is megbukott. Somogy még Dulánszky Nándor pécsi katolikus és Papp Gábor dunántúli református egyházkerületi püspökhöz is kérést intézett, hogy lelkészeik a szószékekről vegyék fel a harcot a népességfogyás ellen. (Itt a katolikus papok könnyebb helyzetben voltak mint protestáns társaik, hiszen a katolikusoknál a negyedik szentséget képező gyónás elviekben széles lehetőséget nyújtott híveik befolyásolására. A magzatelhajtási bűnök alóli feloldozás jogával ugyanis a megyéspüspökök rendelkeztek.)

Széchenyi a keserű statisztika tudatában azonban ezt is teljesen hasztalan igyekezetnek látta.¹ Ezután került sor a szigorúbb, de emellett igen előremutató törvényi intézkedéseket javasoló megyei felirat összeállítására az 1907-es februári közgyűlésen, melynek azonban az országgyűlés még a megtárgyalását sem tartotta érdemesnek. Ennek, valamint az 1909. január 7-én megalakult megyei egyke-ellenes bizottságnak az öt, illetve négy pontból álló javaslatait is beleötvözte az OMGE-ben tartott felolvasásakor kibontott programcsomagjába. Sürgős, országos szintű cselekvésre lett volna szükség, mert az olyan - amúgy példás - alispáni intézkedések, mely szerint „... fölhívtam a községeket, hogy pénztáraik terhére évről-évre szavazzanak meg bizonyos - viszonyaiknak megfelelő - összeget a többgyermekes anyák jutalomdíj alapja javára”,² nem hozhattak átütő eredményt. Széchenyi Aladár 1910-es tervezte röviden summázva az alábbiak szerint vázolható:

1. Az egykézű vidékek népét a falvak lelkészei, tanítói - akár saját otthonukban felkeresve - világosítsák föl „ezen nemzetpusztító bűn gyilkos voltáról”.

2. Módosítsák a magyar örökösödési törvényeket, hogy a földbirtok oszthatóságának korlátozásával a bajok egyik legfőbb okát orvosolják.

3. Tervszerű birtokpolitikával, telepítésekkel járuljanak hozzá a népszaporulat növeléséhez.

4. Módosítsák a véderő törvényeket, hogy az egyik családfenntartó szerepükre hivatkozva ne bújhassanak olyan könnyen ki a katonáskodás alól; a sokadik fiúgyermek részeseüljenek kedvezményben, a kivételes nősülési engedélyt pedig csak igen szűk határok között adják meg.

5. A magzat elhajtási bűnöket soron kívül tárgyalják az igazságügy fórumain, s azokat ezután fegyházzal büntessék.

6. Állami alkalmazásnál, vasúti munkáknál, állami bérlteken a sokgyerekes családokat pártfogolják, nekik nyújtsanak adókedvezményt.

7. A vallási autonómia tiszteletben tartása mellett, szükséges lenne a protestáns

¹ Uo. 14-15.

² Idézet az 1908. novemberi alispáni jelentésből. Közli: Széchenyi Aladár 1901. 22.

felekezetek többgyermekes családokat sújtó egyházi adórendszerének megváltoztatása, mivel a néhol akár 6-10 koronás adó mindegyik gyermek után fizetve hatalmas megterhelést jelentett a szegényebb szülőknek.

8. Az óvszerekről szóló 1901/50981. számú belügyminiszteri rendeletet a törvényhatóságok az addigi gyakorlatnál sokkal szigorúbban foganatosítsák.

Az OMGE szociális bizottsága mindezeket még azzal is megtoldotta, hogy az egyke elleni védekezést a maga állandó feladatául elfogadta és vállalkozott annak irányítására. A vidéki lakosság körében a jobban jövedelmező gazdálkodás érdekében pedig fokozni kívánták a mezőgazdasági szakismeretek terjesztését, hogy a földművelő családok kisebb birtokon is tisztességes megélhetéshez juthassanak.¹

E kérdéskört érintve, feltétlenül meg kell említeni a Csokonya Vidéki Népművelési Egylet pozitív hatását. Az egyesület egyik legtevékenyebb és elévülhetetlen érdemeket szerző titkára 1889-1903 között az erdőcsokonyai könyvtáralapító és református tanító Szalóki Dániel volt. A protestáns egyházfi kiváló szervezőképességének és emberi nagyságának köszönhetően Varga Dezsővel és Arany Bálinttal együtt a vidéki lelkipásztoroknak abba csoportjába tartozott akik áldásos ténykedésének oly sokat köszönhetett nyájuk, a vidék magára hagyatott magyarsága. A főként papokból, tanítókból, uradalmi tisztartókból, erdészekből és jómódú földművesekből álló egyesület vonzáskörzete Barcstól Homokszentgyörgyig, Babócsától Darányig kiterjedve tulajdonképpen átfogta az egész járás területét. 1913-ig 37 felolvasást tartva olyan ismereteket közvetített, amelyek nélkülözhetetlenek voltak a modernizálódni és polgárosodni kívánó gazdák számára. Mindemellett még volt erejük az egyke-ellenes harcra és a Horvátországba szakadt magyarság pártfogására is!² A legfontosabb persze az igazságtalan földbirtoklási viszonyok egészségesebbé tétele lett volna - vélte Széchenyi: „*Nem csak a kíváncsiaknak, hanem az egy gyermekrendszernek is ebben az aránytalan földbirtok elosztásban kell keresnünk egyik legelterjedtebb indokát. Számtalan példával lehet igazolni, hogy a hol az egykés nép akár tulajdon, akár bérlet útján földhöz jutott, néhány év múlva az állapotok határozottan javultak.*”³

A megyében a népszámlálási adatok ismeretének tükrében valóban meglehetősen aggasztó volt a református népesség csökkenése. És ez nem csupán a százalékos visszaesésben volt megfigyelhető! Az önmagában még tényleges számbeli gyarapodást is jelenthetett volna a katolikus lakosság magasabb népszaporulatának árnyékában megbújva. A helyzet ennél súlyosabb volt, mert a kálvinista hitfelekezethez tartozók abszolút számokban kifejezve is egyre kevesebben lettek Somogyban.

Az 1900-as évben összeszámlált 345586 főnyi lakosság 1910-re 365961-re

1 Uo. 30, 32.

2 *Bősze* 1988. 243-262.

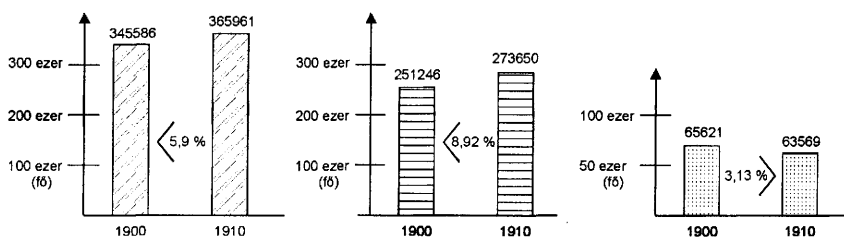
3 *Széchenyi Aladár* 1901. 26.

emelkedett a megyében, s ez 5,9 %-os népességnövekedésnek felelt meg. 1900-ban 251246 fő tartozott a katolikus, míg 65621 a református egyházhoz. Az összlakosságon belüli arányuk ekkor 72,7 %-ot, illetve 18,99 %-os mutatót. Tíz év múlva a megye egész népességének már 74,28 %-a volt katolikus, de a reformátusok részesedése lecsökkent 17,37 %-ra. Az 1910-ben Somogyban talált 273650 katolikus és a 63569 református létszámából kiszámíthatjuk, hogy ezalatt az időszak alatt miként alakult saját felekezeti népszaporulata. A katolikusok létszámbeli gyarapodása a megyei értéknél jóval magasabb, 8,92 %-os szintet ért el; a reformátusok száma viszont 2052 fős csökkenéssel 3,13 %-ot apadt.

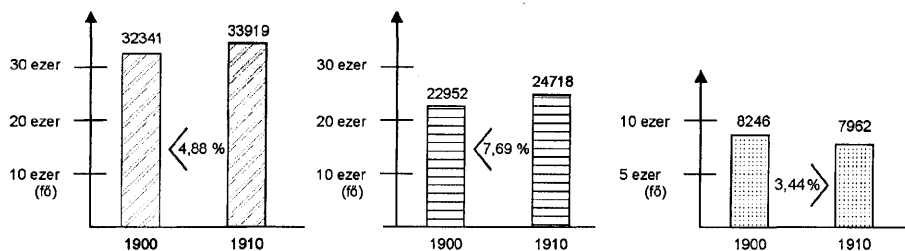
A Barcsi járás lakosságának növekedési dinamikája valamennyire elmaradt a megyei átlagtól, mivel itt a századfordulót követő évtizedben 32341 főről 33919 főre nőtt csak a lélekszám, 4,88 %-os emelkedést jelezve. A 26 községben 1900-ban 22952 (70,97 %) katolikus és 8246 (25,5 %) református élt. Előbbiek 7,69 %-os gyarapodással 24718-ra (72,87 %), míg utóbbiak 3,44 %-os fogyással 7962-re (23,47 %) növelték, illetve csökkentették a számukat illetve arányukat az összlakosság körében.

Az összlakosság, illetve a katolikus és református felekezethez tartozók számának alakulása, 1900-1910

Somogy megye

Barcsi járás

Az 1900-as esztendőben a járásban 15 olyan település volt, ahol a reformátusok nagyobb (legalább 100 fős) populációt alkottak, s ebből 11 helyen haladta meg százalékos arányuk a 50 %-ot. Ez a tíz év viszonylatában annyit változott, hogy két faluban - Csokonyában és Homokszentgyörgyön - 51,97 és 52,28 %-ról 47,37, illetve 48,97 %-ra süllyedt az arányuk, és ezzel átadták a vezetést a katolikus vallásnak.

A 15 községből Rinyaújnépen stagnált a kálvinista hívek száma, hiszen közülük 1910-ben is ugyanennyit (286-ot) írtak össze, mint tíz évvel korábban. Három helyen viszont emelkedett a létszámuk: Barcon 245-ről 289-re, Istvándiban 910-ről 936-ra, Rinyaújlakon pedig 355-ről 408-ra. Valószínűsíthető, hogy az utóbbi esetben tapasztalható kiemelkedő eredmény mögött ott állt Arany Bálintnak, a helyi református tanítónak áldozatos munkája is. A másik 11 faluban ezzel szemben mindenhol csökkenés figyelhető meg. A túlnyomórészt katolikusok lakta Drávamásiban, Pálfaluban és Somogytarnócán 130-ról 119-re (-8,46 %), 116-ról 106-ra (-8,6 %), valamint 182-ről 151-re (-17,03 %) fogyatkozott a református vallású lakosság. A maradék nyolc protestáns többségű faluban a legrosszabb eredményeket Visontán, Kastélyosdombón és Csokonyában találni. Ezekben a helyeken 793-ról 714-re (-9,96 %), 435-ről 406-ra (-6,67 %), illetve 1082-ről 1018-ra (-5,91 %) csökkent a reformátusok lélekszáma.

A Barcsi járás 11,4 ezrelékes természetes szaporodása egyébként a lengyeltóti járás mögött a második legjobb volt a megyében, amelyben az 1901 és 1910 közötti évek átlagában ez kerekén 10,0 ezrelékes volt. Somogyban a tényleges szaporodáshoz képest a tényleges népesség- gyarodás mintegy 15300 fős negatívumot mutatott, tehát ennyien költöztek más megyékbe, vagy vándoroltak ki másik országba. Ebből a lélekszám deficitből a Barcsi járás 2214 emberrel vette ki a részét. A 26 településből mindössze 4 olyan hely akadt, ahol a tényleges növekedés meghaladta a természetes szaporodást. Barcon 98, Darányban 27, Rinyaújnépen 123, Rinyaújlakon pedig 14 emberrel élt több, mint ami a születések és halálozások számából következett volna.

A járásbeli természetes szaporodási adatok közül kiemelkedően jó eredménnyel dicsekedhetett Somogytarnóca, Felsőszentmárton valamint Bolhó, ahol 22,1; 17,1 és 17,0 ezrelékes értéket találunk. Három faluban viszont már többen haláloztak el, mint amennyien születtek: Somogyvisontán 5,5; Istvándiban 3,1; Darányban 2,8 ezrelékes volt az 1000 lélekre jutó évi átlagos természetes fogyás. Csak ebben a három községben volt 20 ezrelékes alatti a születések száma, míg velük szemben Bolhó, Felsőszentmárton és Szentborbás katolikus horvát falvai álltak 48,8; 44,7; 44,8 ezrelékes élveszületési rátával, jócskán felülmúlva a megye 33,4 és a járás 34,7 ezrelékes adatait.

A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy ugyanekkor a halálzási listát is ők vezették: 31,8; 27,6 illetve 28,3 ezrelékkal, ami meglehetősen megdöbbentő egészségügyi viszonyokra enged következtetni a 80 %-ban református Komlósod 15,5; a Barcsi járás 23,3, valamint Somogy megye 23,4 ezrelékes jelzőszámainak fényében.

Annak ellenére, hogy a természetes fogyás „csupán” három községben volt megfigyelhető, a népesség száma azonban ennél jóval több községben csökkent az eltelt 10 év alatt. 1910-ben már 12 olyan falut találunk, ahol kevesebb éltek, mint 1900-ban. Ezek közül ötben 5 % alatt maradt a lakosság létszámának apadása (Darány -0,7 %; Kálmánca -0,35 %; Péterhida -1,33 %; Szulok -4,42 %; Tótújfalu -2,45 %), hatban elérte ugyan az 5 %-ot, de még tíz alatt maradt (Drávagárdony -6,16 %; Drávaszentes -5,35 %; Kastélyosdombó -8,1 %; Komlósod -5 %; Somogyaracs -5,52 %; Somogyvisonta -8,46 %), Istvádban azonban a lakosság 1361-ről 1189-re csökkenve -12,64 %-os negatív rekordot döntött!

Ha a SML iratanyaga között fellelhető közgyűlési határozatok bábaasszony-fizetésekre vonatkozó végzéseit megvizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy ilyen csekély bérezés mellett nem lehetett komolyan elvárni, hogy szülésznők lelküket kiteve küzdjenek a népességfogyás ellen, vagy ne váljanak maguk is magzatelhajtások bűnrészeséivé. Barta József somogyvisontai bíró Sárközy György barcsi főszolgabíróhoz intézett 1903. január 20-i 804/903. számú jelentésében arról számol be, hogy a község alkalmazásában álló Tamás Illésné (szül. Vajda Erzsébet) bábaasszony fizetését évi 120 koronára emelik, amiből azonban annak évente - a falu által megelőlegezett képzési költségekre - 32 k-t kell letörleszteni. (A község szülésznőjének korábbi javadalmazása az 1894. március 12-i képviselőtestületi gyűlés határozata alapján 50 korona volt, amelyhez születendő gyermekek után, azok szülei által fizetendő egyszeri 3 korona is járult).¹

A barcsi képviselők 1908. december 5-én emelték fel az ottani bába fizetését évi 100 koronáról 240-re, amely mellé születésenként még 2 K járt.² Mindez nevetségesen alacsony volt, ha például az itteni rendőrök 1912. január 1-től 800 K-ról 1000 K-ra megemelt fizetéséhez³, vagy ha akár az 1904-es átlagos női cselédbérhez (296 K)⁴ viszonyítjuk.

Mindezek alapján tehát nem volt megalapozatlan Széchenyi Imre, Széchenyi Aladár, Arany Bálint és a református lelkészek félelme. Az állam vezetése az álságos

1 Somogy Megyei Levéltár: Csokonyavisontai Kőrjegyzőség iratai V/234.

2 SML: Barcs nagyközség iratai V/223. 26 valamint 93/3121. sz.

3 Uo. V/223. 25 valamint 12/68.69. 1912. kgy.

4 *Mérey* 1956. 40.

*Ander Balázs:
Az agrártársadalom főbb problémái a barcsi járásban
a 19-20. század fordulóján*

sajnálkozáson kívül tulajdonképpen nem tett semmit ezen életellenes tendencia megfékezése érdekében, s ezzel elsorvasztotta, lassú halálra ítélte olyan sok falu jövőjét. A Széchenyiek mozgalma még alig bonthatta ki zászlait, amikor közbeszólt az első világháború, hogy Galícia és Olaszország hadszíntereinek mészárszékein újabb érvágást hajtson végre a kivándorlás és az egyke mellett Somogy népén.

*Ander Balázs:
Az agrártársadalom főbb problémái a barcsi járásban
a 19-20. század fordulóján*

I. TÁBLÁZAT

**Az összlakosság, valamint a katolikus és református népesség
lélekszámának alakulása 1900 és 1910 között**

Törvényhatóság, járás, község	1900					1910				
	összla- kosság	katoli- kus (fő)	kat. %	ref. (fő)	ref. %	összla- kosság	katoli- kus (fő)	kat. %	ref. (fő)	ref. %
Aracs	453	447	98,68	5	1,1	428	425	99,3	3	0,7
Babócsa	2627	2457	93,53	69	2,63	2852	2699	94,64	48	1,68
Barcs	5396	4512	83,62	245	4,54	6415	5314	82,84	289	4,51
Bolhó	1819	1790	98,41	17	0,93	1828	1815	99,29	4	0,22
Csokonya	2082	923	44,33	1082	51,97	2149	1091	50,77	1018	47,37
Darány	1449	148	10,21	1266	87,37	1439	171	11,88	1237	85,96
Drávaszentmárton	1728	1699	98,32	2	0,12	1900	1885	99,21	1	0,05
Drávatamási	597	453	75,88	130	21,78	670	547	81,64	119	17,76
Gárdony	406	86	21,18	318	78,33	381	67	17,59	312	81,89
Homokszentgyörgy	1383	637	46,06	723	52,28	1405	688	48,97	688	48,97
Istvándi	1361	427	31,37	910	66,86	1189	245	20,61	936	78,72
Kálmánca	1415	658	46,5	743	52,51	1410	685	48,58	709	50,28
Kastélyosdombó	654	210	32,11	435	66,51	601	183	30,45	406	67,55
Komlósd	461	92	19,96	369	80,04	438	78	17,81	360	82,19
Lakócsa	1215	1158	95,31	38	3,13	1303	1227	94,17	56	4,3
Pálfalu	1152	992	86,11	116	10,07	1179	1026	87,03	106	8,99
Péterhida	604	537	88,91	58	9,6	596	538	90,27	44	7,38
Potony	760	728	95,79	28	3,68	781	772	98,85	7	0,9
Rinyaújlak	561	199	35,47	355	63,28	638	229	35,89	408	63,95
Somogytamóca	1237	1037	83,83	182	14,71	1391	1229	88,35	151	10,86
Szentborbás	412	396	96,12	12	2,91	436	427	97,94	5	1,15
Szentes	711	690	97,05	16	2,25	673	652	96,88	10	1,49
Szulok	1855	1787	96,33	39	2,1	1773	1710	96,45	40	2,26
Tótújfalu	654	638	97,55	9	1,38	638	629	98,59	5	0,78
Visonta	958	146	15,24	793	82,78	877	154	17,56	714	81,41
Rinyaújnép	391	105	26,85	286	73,15	529	232	43,86	286	54,06
Barcsi járás összesen	32341	22952	70,97	8246	25,5	33919	24718	72,87	7962	23,47
Somogy a Barcsi járás nélkül	313245	228294	72,88	57375	18,32	332042	248932	74,97	55607	16,75
Somogy megye összesen	345586	251246	72,7	65621	18,99	365961	273650	74,28	63569	17,37

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények - Új sorozat. 1. kötet. (A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész.). Bp., 1902. 108, 109. o., 116, 117. o. 118-119. o.

42. kötet. (A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész.) Bp. 1913. 26, 27., 36, 37. o.

Ander Balázs:
Az agrártársadalom főbb problémái a barcsi járásban
a 19-20. század fordulóján

II. TÁBLÁZAT
A népességi adatok alakulása 1900-1910 között

Törvényhatóság, járás, község	Lélekszám az adott év végén a népszámlálás adatai szerint		Ezer lélekre esett az 1901-1910 évek átlagában			Szaporodás vagy fogyás (-) az 1901-1910 években			A tényleges szaporodás a természetes szaporodásnál	
	1900	1910	éve szüött	halálozás	term. szaporod.	termész. etes	tényleges	%	több	kevesebb
Babócsa	2627	2852	41,6	27,7	13,9	382	225	8,56	-	157
Barcs	5396	6415	37,4	21,8	15,6	921	1019	18,88	98	-
Bolhó	1819	1828	48,8	31,3	17,0	315	9	0,49	-	306
Darány	1449	1439	16,6	19,4	-2,8	-37	-10	-0,7	27	-
Drávagárdony	406	381	28,0	20,4	7,6	30	-25	-6,16	-	55
Drávapálfalva	1152	1179	37,7	26,6	11,1	130	27	2,34	-	103
Drávaszentes	711	673	39,0	26,0	13,0	95	-38	-5,35	-	133
Drávatamási	597	670	37,9	19,0	18,9	118	73	12,23	-	45
Erdőcsokonya	2082	2149	26,0	20,8	5,2	107	67	3,22	-	40
Felsőszentmárton	1728	1900	44,7	27,6	17,1	310	172	9,95	-	138
Homokszentgyörgy	1383	1405	32,3	19,4	12,9	176	22	1,59	-	154
Istvánci	1361	1189	18,8	21,9	-3,1	-36	-172	-12,64	-	136
Kálmánca	1415	1410	34,0	23,4	10,6	147	-5	-0,35	-	152
Kastélyosdombó	654	601	28,7	19,1	9,6	59	-53	-8,1	-	112
Komlósd	461	438	22,2	15,5	6,7	26	-23	-5,0	-	49
Lakócsa	1215	1303	37,3	22,2	15,1	189	88	7,24	-	101
Péterhida	604	596	36,6	23,8	12,8	77	-8	-1,33	-	85
Potony	760	781	38,9	27,2	11,7	94	21	2,76	-	73
Rinyaújlak	561	638	30,0	20,0	10,0	63	77	13,73	14	-
Rinyaújnép	391	529	23,9	21,7	2,2	15	138	35,29	123	-
Somogyaracs	453	428	29,5	22,7	6,8	35	-25	-5,52	-	60
Somogytarnóca	1237	1391	43,4	21,3	22,1	291	154	12,45	-	137
Somogyvisonta	958	877	17,4	22,9	-5,5	-54	-81	-8,46	-	27
Szentborbás	412	436	44,8	28,3	16,5	73	24	5,83	-	49
Szulok	1855	1773	32,0	22,1	9,9	181	-82	-4,42	-	263
Tótújfalu	654	638	40,2	26,3	13,9	85	-16	-2,45	-	101
Barcsi járás összesen	32341	33919	34,7	23,3	11,4	3792	1578	4,88	-	2214
Somogy megye a Barcsi járással együtt	345586	365961	33,4	23,4	10,0	35675	20375	4,9	-	15300

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények - Új sorozat. 46. k. (A magyar szent korona országainak 1901-1910. évi népmozgalma községenként) Bp., 1913. 26, 27. o., 36, 37. o.

Ander Balázs:
Az agrártársadalom főbb problémái a barcsi járásban
a 19-20. század fordulóján

III. TÁBLÁZAT
A mezőgazdasági népesség szerkezete 1910-ben

Törvényhatóság, járás, község	Összes népesség	Mező- gazdaságból és kertészetből élők száma, eltartottakkal együtt	Arányuk az összes népességen belül %	Ebből cseléd és mező- gazdasági munkás, eltartottakkal együtt	Arányuk a mező- gazdaságból élők körében %	Kisbirtokos vagy bérlő (10-100 kh) száma	Arányuk a mező- gazdasági keresők körében %
Babócsa	2852	1947	68,27	818	42,01	39	5,52
Barcs	6415	1472	22,95	605	41,1	64	10,46
Bolhó	1828	1656	90,59	539	32,55	29	5,11
Darány	1439	1141	79,29	216	18,93	73	10,93
Drávagárdony	381	337	88,45	68	20,18	30	18,75
Drávapálfalu	1179	625	53,01	443	70,88	4	1,45
Drávaszentes	673	534	79,35	59	11,05	14	6,22
Drávatamási	670	407	60,75	240	58,97	10	6,33
Erdőcsokonya	2149	1458	67,85	716	49,11	96	15,76
Felsőszentmárton	1900	1735	91,32	574	33,08	36	6,3
Homokszentgyörgy	1405	1181	84,06	759	64,27	27	5,33
Istvándi	1189	978	82,25	292	29,86	71	14,34
Kálmánca	1410	1167	82,77	778	66,87	30	5,26
Kastélyosdombó	601	472	78,54	203	43,01	17	8,81
Komlósd	438	383	87,44	55	14,36	26	12,44
Lakócsa	1303	1082	83,04	406	37,52	12	2,79
Péterhida	596	496	83,22	45	9,07	20	9,35
Potony	781	747	95,65	177	23,69	28	9,93
Rinyaújlak	638	580	90,91	327	56,38	12	5,22
Rinyaújnép	529	479	90,55	115	24,01	24	9,8
Somogyaracs	428	358	83,64	91	25,42	14	9,46
Somogytarnóca	1391	1089	78,29	1057	97,06	-	-
Somogyvisonta	877	730	83,24	141	19,32	74	20,67
Szentborbás	436	401	91,97	192	47,88	4	2,22
Szulok	1773	1309	73,83	155	11,84	143	21,9
Tótújfalu	638	545	85,42	78	14,31	17	6,75
Barcsi járás összesen	33919	23309	68,72	9149	39,25	914	9,25
Somogy a Barcsi járás nélkül	332042	239489	72,17	104685	43,71	8965	8,92
Somogy megye összesen	365961	262798	71,81	113834	43,32	9879	8,95

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények - Új sorozat. 48. k. (A magyar szent korona országainak népszámlálása. Második rész) Bp., 1913. 50-53., 70-73., 976-977. o.

IRODALOM:

- BAKÁCS ISTVÁN:** A somogyvári uradalom 19. sz. végi gazdálkodásáról. In: Somogy Megye Múltjából – Levéltári Évkönyv (továbbiakban: SMM-LÉ.) 3. kötet. Kaposvár, 1972.
- BOTÁR IMRE:** Somogy vármegye közállapotai a kiegyezés óta napjainkig. In: Csánki Dezső: Somogy vármegye. Kaposvár, 1914.
- BŐSZE SÁNDOR:** A Csokonya-vidéki Népművelési Egylet története 1868-1928. SMM-LÉ. 19. kötet. Kaposvár, 1988.
- DOMBÓVÁRI LÁSZLÓ:** Csokonyavisonta, Rinyaújlak múltja és jelene. Pécs, 1986.
- FARKAS JÓZSEF:** A „48-as Függetlenségi Gazdapárt” megalakulása és annak előzményei a Dél-Dunántúlon. SMM-LÉ. 26. kötet. Kaposvár, 1995.
- HEGEDŰS LÓRÁNT:** A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Bp., 1905.
- HIRSCH ALFRÉD:** Somogy vármegye gazdasági monográfiája. Bp., 1903.
- KANYAR JÓZSEF:** Somogyi parasztság - somogyi nagybirtok (1901-1910). Kaposvár, 1957. Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Kaposvár, 1967. Somogy agrárgazdasága az 1895. évi mezőgazdasági összeírás tükrében. SMM-LÉ. 5. kötet. Kaposvár, 1974.
- KIRÁLY ISTVÁN:** Nagyatádi Szabó István és pártja az első világháború előtt. MTA Dunántúli Tud. Int., Értekezések 1964-65. Budapest, 1966.
- MAREK JÁNOS:** Bér- és aratómozgalmak Somogyban a század elején. Somogyi Szemle 1965/1
- MAREK JÁNOS:** A somogyi bér- és aratómozgalmak háttere. Somogyi Szemle 1965/2
- MAREK JÁNOS:** A mezőgazdasági munkanélküliség problémái Somogyban. Somogyi Szemle 1966/2
- MÉREY KLÁRA:** A mezőgazdasági munkásság mozgalmi a Dunántúlon 1905/1907-ben. Bp, 1956.

- MÉREY KLÁRA: Adatok a Dél-dunántúli uradalmak gazdasági cselekedésének életviszonyaihoz a századforduló idején. Dtúli Tud. Gyűjt. 10. Pécs, 1957.
- MÉREY KLÁRA: Miért vállaltak munkát a Trencsén megyei szlovák munkások a Dél-Dunántúlon a századforduló idején? Dtúli Tud. Gyűjt. 88. Bp., 1968.
- NEUBAUER FERENC: Kisbirtokosaink egygyermekrendszere, különösen Somogyban. In: Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909.
- SZÉCHENYI ALADÁR: Népesedés és nemzeti nagyság. Budapest, 1910.
- SZÉCHENYI IMRE: Somogy megye. Budapest, 1892.
- SZILI FERENC: Az 1905-1906. évi kormányzati válság és annak következményei Somogyban. SMM-LÉ. 5. kötet. Kaposvár, 1974.
- SZILI FERENC: Kivándorlás Somogyból Horvátországba és Szlavóniába (1880-1914). I. rész. SMM-LÉ. 22. kötet. Kaposvár, 1991.
- SZILI FERENC: Kivándorlás Somogyból Horvátországba és Szlavóniába (1880-1914). II. rész. SMM-LÉ. 23. kötet. Kaposvár, 1992.
- SZILI FERENC: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860-1914. Kaposvár, 1995.
- TÓTH TIBOR: Nagybirtoktól a nagyüzemig. Budapest, 1977.

BALÁZS ANDER

THE MAIN PROBLEMS OF THE AGRICULTURAL SOCIETY IN THE COUNTRYSIDE OF BARCS AT THE TURN OF THE 19TH-20TH CENTURIES

SUMMARY

Balázs Ander's essay provides an excellent insight into the most important issues of the agricultural society of the countryside of Barcs for readers interested in the agricultural history of Hungary.

Around the turn of the 19th and the 20th centuries considerable changes took place in Barcs and in the villages in its neighbourhood and remarkable urbanization can be observed in Barcs but the relatively high level of industrialization wasn't able to solve all the problems of the provincial population. The owners of the large landed properties didn't give the smallholders little pieces of lease, they handed over lands only rich capitalist tenants. It is comprehensible that they wanted to reach high rate of profit. Their farmhands' working conditions were very rigorous and the severe work discipline embittered their lives. There weren't many opportunities to work and for this reason the employment contracts were disadvantageous for the agricultural labourers. Their working day lasted from early dawn till late in the evening and the paltry wages were able to provide only a humiliating life for them.

In order to achieve better circumstances of life and protesting against their stern drudgery farmhands came out on strikes in the period of 1905-1907. Their movements were partially successful because the wages were raised but they had to wait for the division of the large lands till 1945. The vast expanse of landed properties dominated the environs in this region too and the unequal distribution of estate determined the independent farmers' life too. In their social class – mainly among protestants – the only child system was very wide- spread in order to prevent that their small lands becoming less by inheritance. This inhuman compulsion caused conspicuous loss of population in the stratum of protestant smallholders. The old registers from that age shows the researchers that their proportion became less and less year by year causing destroying and harmful influence up to this day.

If they wanted to live a better life the poorer smallholders had to sell their farms and they had to start a new life in the land of opportunities. But the richer farmers didn't want to abandon their lives in their homeland by emigrating to the United

*Ander Balázs:
Az agrártársadalom főbb problémái a barcsi járásban
a 19-20. század fordulóján*

States. They wanted that reforms would be carried out in the agricultural politics and in the unfair tax system. In order to reach their aims they established their own political party which was very successful and popular in the south part of Somogy county.

Despite their demands and endeavour the problems remained. Unfortunately, the grave troubles in Hungarian agriculture still exist.

HATÁRVÉDELEM ÉS HATÁRKIJELÖLÉS A DRÁVA VÖLGYÉBEN, 1945-BEN

A határvédelem megszervezése

Az elmúlt évtizedekben a magyar és a volt Jugoszlávia népeinek békés együtt élését befolyásolták és nehezítették az időszakonként felszínre tört nemzeti, nemzetiségi ellentétek, véres háborúk és politikai konfliktusok sora.

A II. világháború során – 1944 végén – a szovjet hadsereg Gerjennél és Mohácsnál egyidejűleg indított hadművelete¹ – szövetségesi segédlettel – a megszállt németeket hátbatámadással, bekerítéssel fenyegette, ezért a lehető leggyorsabban távoztak Baranyából és a Dráva völgyéből. A hadműveletekben résztvevő katonai alakulatokat több egyéni fasiszta ellenes akció is segítette, közülük is kiemelkedett *Marosy László* alezredes² tevékenysége. E hadműveletek következményeként a Dél-Dunántúlon szigetként felszabadult Baranyában és a Dráva völgyében *Marosy László* – mint e térség legmagasabb rangú, tényleges állományú katonatiszta – a szolgálati szabályzat, de főleg antifasiszta elkötelezettsége révén a terület első számú demokratikus katonai parancsnokának tekintette magát. Az illegalitásból előkerült volt tisztársaival Pécsen megszervezték a demokratikus rendőrséget és a helyi katonai parancsnokságot.

A háború alatt, de különösen a háború után a Dráva mentén virágzott a különböző áruk csempészése, mint az élelmiszerek, a dohány, cukor, élőállatok, különösen a lovak és a szarvasmarhák kereskedelme igavonás céljára, Barcs környékéről a téglá, szesz, bor stb. és a hozzá kapcsolódó orgazdaság.³ A szabaddá vált határvidéken a várható anarchia megelőzésére a honvédelmi miniszter a határátkelők rendjének biztosítása érdekében rendelkezett a határvédelemről, a határőrség felállításáról,⁴ melynek megszervezésével a miniszter *Marosy László*t bízta meg. A közvetlen szervezőmunkát – egyes őrsök helyének kijelölését, létszámfeltöltést stb. – a kerületi pa-

1 Dél-Dunántúlon a fasiszta-ellenes harcokban a 3. Ukrán Front, az I. Bolgár Hadsereg és a velük együttműködő Harmadik Jugoszláv Hadsereg alakulatai mellett különböző délszláv és magyar partizán egységek is részt vettek.

2 *Marosy László* 1899. május 23-án született Pécsváradon. Katonai iskolái elvégzése után Pécsen, Pélmonostoron, Pápán stb. teljesített szolgálatot. Betegen készült az orosz frontra. Mint zászlóaljparancsnok, meg akarta védeni a rábízott katonák életét. Tatarov környékén a szovjet támadások elől menekülve megbesült és korábbi betegsége kiújulása miatt hazakerült. A parádi kórházban ápolták. Később *Kiss János* révén kapcsolatba került a Bajcsy-Zsilinszky vezette ellenállási mozgalommal.

3 Erről bővebben: Dr. Kéri Nagy Béla: *Baranya határ menti községeinek élete a felszabadulás utáni politikai változások során. – Kézirat, a szerző tulajdonában.*

4 *Vörös János* honvédelmi miniszter a 20183 sz. Elm. I.-1945. február 23-i rendeletével a honvéd határszolgálat ellátása (ld. még 1939. II. T.c. 14. 2.) honvéd határőrség felállítását rendelte el.

rancsnokság határügyi előadója Gálos Ödön ezredes irányítása mellett a pécsi *Makay* Ferenc alezredes és a kaposvári *Bakay* Árpád ezredes vezette kiegészítő parancsnokságok végezték. A nehézségek ellenére a villányi és a siklói határőr portyázó század a hozzájuk tartozó őrsökkel, parancsnokaik irányításával 1945. május 20-án megkezdte határvédő szolgálatát.

A határszolgálat ellátásával és az ideiglenes szolgálati szabályzattal kapcsolatos elvárásairól Marosy László levélben tájékoztatta az őrsökön szolgálatot teljesítő beosztottjait, hogy tisztában legyenek a rájuk háruló felelőséggel és kötelességgel. Minden egyes határőrnek, tiszthelyettesnek és tisztnek határszolgálatuk közben a lelke mélyéig át kell éreznie annak erkölcsi jelentőségét, hogy e rövid határszakaszon ismét magyar honvédek, illetve határőrök is teljesíthetnek szolgálatot. Idegen személyek beszivárgásának ellenőrzésére, a csempészés visszaszorítása mellett minden egyes határőrnek külön hivatást is kell teljesítenie népe és nemzete iránt.

A határ túloldalán lévő jugoszláv katonai egységekkel és a lakossággal baráti kapcsolatot kell kialakítani annak érdekében, hogy véget lehessen vetni a határ menti torzalkodásoknak.

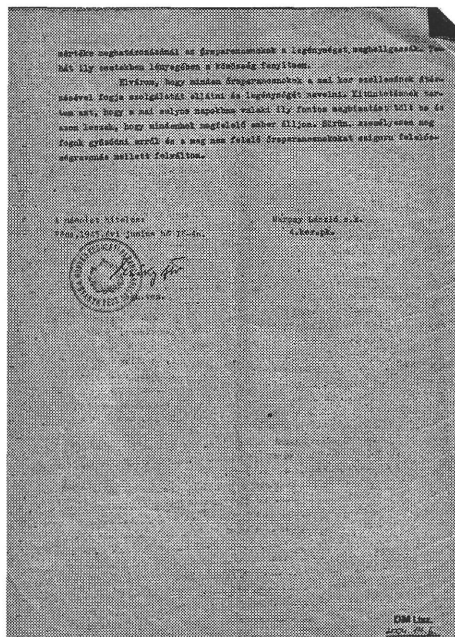
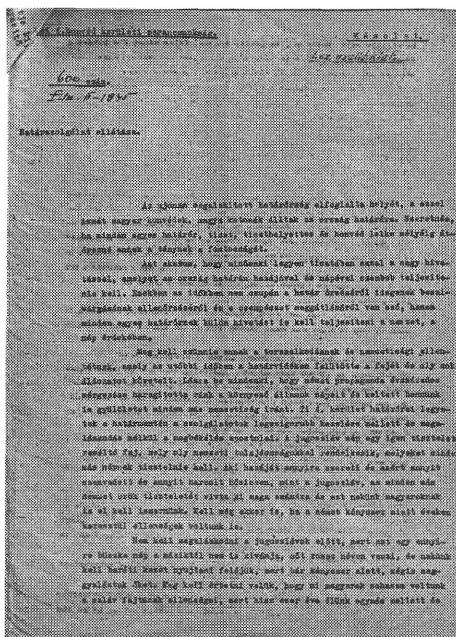
Engedély nélküli hatarátlépési kísérleteknél kerülni kell a fegyveres fellépést, szükség esetén a legközelebbi orosz városparancsnokság közbenjárását kell igénybe venni.

A parancsnokok – ahol szükséges – kötelesek gondoskodni, többek között az őrsök megfelelő elhelyezéséről, az étkeztetésről, a fegyverzetről, egyenruhákról stb. Az ellátáshoz az elvileg lehetséges étkezési hozzájárulás mellett szükséges a termelőmunkában való részvétel – kertművelés, földművelés, részművelése, földigénylés –, hogy az őrsök maguk állítsák elő saját fogyasztásukat.

A legénység összetartására Marosy fontosnak tartotta a vasszabályzatot. Ezért a legkisebb fegyvelmeztlenséget azonnal, helyben kell kivizsgálni és megtorolni. A fegyvelmi felelősségre vonás gyakorlása érdekében Marosy saját felelőségére a tiszt őrsparancsnokokat a századparancsnoki fegyvelmi jogkör kétharmadával, a tiszthelyettes őrsparancsnokokat a századparancsnoki fegyvelmi jogkör felével ruházta fel. Minden beosztott parancsnoktól elvárta, hogy a kor követelményeinek szellemében lássa el szolgálatát és nevelje legénységét. Az ideiglenes határutasítás határozmányainak szigorú betartása mellett a beosztottaknak minden alkalmat ki kell használni annak teljes elsajátítására.

Kitüntetéssel egyenértékűnek tartotta, hogy a szabadság kezdeti nehéz napjaiban az őrsökhöz tartozók felelősségteljes megbízatásukat önként vállalták. A feladatok teljesítéséről, a követelmények betartásáról személyesen fog meggyőződni, nem megfelelő munkát végző őrsparancsnokokat szigorú felelősségre vonás mellett le-

váltják. Az őrsparancsnokoknak az előzőeken túl további feladatuk – emelte ki levélben Marosy –, hogy beosztottaikat neveljék demokratikus, bajtársi életre és gondoskodjanak testi, lelki kiegyensúlyozottságukról.

1. sz. melléklet: Marosy utasítása a határszolgálat ellátására. (hiteles másolat)¹

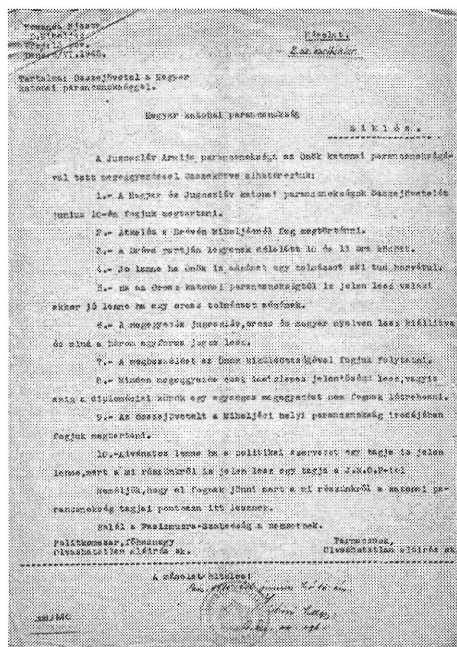
Az alsómiholjáci (Donji Miholjac) találkozó

A határvidék viszonylagos konszolidációja után Marosy szükségesnek tartotta, hogy az ideiglenes országhatár kijelölésére és annak védelmére tárgyalásokat kezdeményezzen a jugoszláv Armija parancsnoksággal. A jugoszláv fél június 6-i írásos válaszában üdvözölte a magyar kezdeményezést és javasolták, hogy az első találkozóra június 10-én a horvátországi Donji Miholjacon kerüljön sor.

A helyi kerületi parancsnokságon 11-én tárgyalóasztalhoz ültek a küldöttek. A megbeszélésen a magyar katonai és határőri delegáció részéről részt vett Marosy László alezredes, a küldöttség vezetője, Makay Ferenc alezredes határőr parancsnok, Lackovics Miklós, a siklói nemzeti bizottság elnöke, Krét Imre, a kommunista párt

¹ Dráva Múzeum tört. dok. gyűjt. 2004.17.5.

siklósi alapszervezetének titkára, *Varju Rezső*, a siklósi kiszgazda párt titkára. Jugoszláv részről *Ivan Vondraček* törzsőrmester, jegyzőkönyvezető, *Gumhold Péter* hadnagy komiszár, *Latin Fardo* körzeti parancsnok és *Kovácsévics Mihály* körzeti írnok, jegyzőkönyvezető.

2. sz. melléklet. Komanda Mjesta Donji Miholjac 1945. június 6. Az alsómiholjáci katonai parancsnokság levele Marosyhoz a találkozó és a megbeszélés egyes részleteiről.¹

kettősbirokosok stb. – engedélyezik. Mindét ország kettősbirokosai a másik ország területén lévő földjeik megműveléséhez egy havi időtartamra a kerületi parancsnokságoktól kérelmezheti az átlépési engedélyt. Kereskedelmi célból a két ország katonai parancsnokága szakembereket küld a másik országrészbe kereskedelmi cikkek beszerzésére tíznapos időtartamra. A tíz napnál hosszabb tartózkodáshoz az illetékes külügyminisztériumokhoz kell folyamodni útlevelért és vízumért.

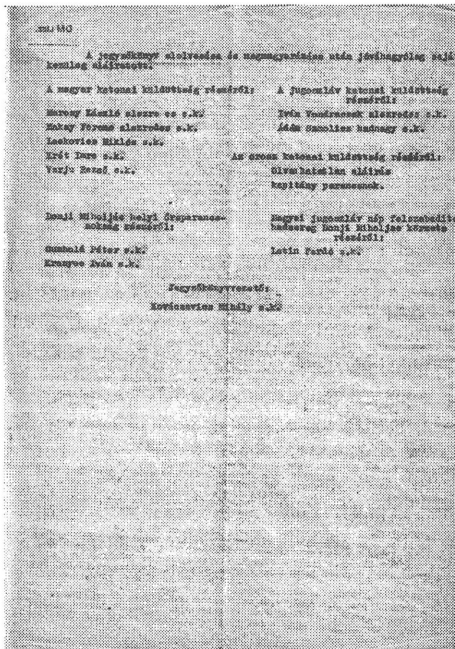
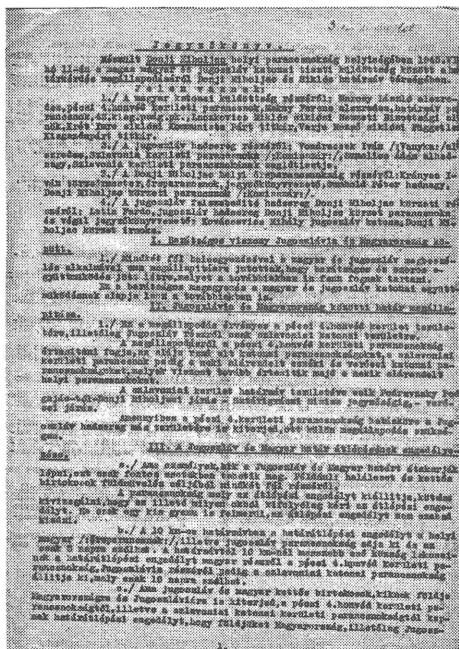
Minden határátlépési kérelmet mindkét részről alaposan felülvizsgálják, és a legkisebb kétely esetén az engedély kiadását megtagadják.

A tárgyaló felek megállapították – melyet aláírásukkal is hitelesítettek – hogy a határ mentén hosszú évek után sikerült szoros együttműködést és barátságot kialakítani és ezt a jövőben is fenn kívánják tartani. Elsőként az ideiglenes határvonalat felölték ki, amely megegyezett az úgynevezett „trianoni” határral, és a békeszerződés aláírásáig marad érvényben. E határvonal csak a pécsi 4. honvédkerületi parancsnokság, jugoszláv oldalán pedig Szlavónia területére lesz érvényes, a verőcei járást is beleértve. Amennyiben a két ország katonai parancsnokságainak hatásköre bővül, az új határszakasza külön megállapodást kell kötni.

Megállapodtak abban, hogy a tíz kilométeres határsávban a határátlépési engedélyt magyar részről a helyi határőr parancsnokság, illetve a jugoszláv katonai parancsnokság adja ki három napra. Távolabb eső helyiségekbe magyar oldalán a pécsi 4. honvédkerületi parancsnokság, Jugoszláviában pedig a szlavóniai katonai parancsnokság tíz napra engedélyezheti. A határjárást csak rendkívüli esetben – temetés,

¹ Dráva Múzeum tört. dok. gyűjt. 2004.17.2.

Katonai szökevényeket, politikai bűnösöket, engedély nélküli átlépni szándékozókat, csempészeket vissza kell toloncolni. A régi-új határátlépő helyeket Alsómiholjácson (Donji Miholjac), Podravska Moslavinán, Čadavicán és Verőcén (Virovitica) jelölték ki. Megállapodtak abban is, hogy rövid időn belül magyar területen folytatják a megbeszélésüket. A megállapodás jegyzőkönyvét csak jugoszláv nyelven készítik, annak magyar és orosz nyelvű fordítását Pécsen készítik el.

3. sz. melléklet. Az alsómiholjáci megbeszélésről készült jegyzőkönyv hivatalos másolata, 1945. jún. 11.¹

A villányi találkozó

A határmenti találkozó pár nap múlva, június 13-án Villányban folytatódott. A megbeszélésen jelen volt a jugoszláv felszabadító hadsereg részéről Krsta Pogičević kapitány, a delegáció vezetője, Dragomir Stojić kapitány és Petar Novaković parancsnokhelyettes. A magyar határőrség részéről Marosy László a delegáció vezetője, Gálos Ödön alezredes határügyi előadó, Széchi Kálmán hadnagy segédtsz,

1 Dráva Múzeum Barcs tört. dok. gyűjt. 2004.17.3.

Makay István főhadnagy határőr parancsnok. A polgári hatóságok részéről dr. Urbán Ferenc villányi jegyző, Tiborcz József villányi körjegyző, dr. Sebők Kálmán mohácsi főjegyző helyettes, Lelkes Péter magyarbólyi helyettes körjegyző, Resch Mátyás bezedeki körjegyző, Molnár János kölkedi körjegyző, Éberst Sebestyén udvari bíró. A villányi demokratikus pártok részéről Czako Ferenc a kommunista párt titkára, Takáts Gyula szociáldemokrata párti titkár, Veres Dezső kispalota párt titkár a villányi nemzeti bizottság tagjai.

A két delegáció az előző megállapodásokat megerősítette és további kiegészítésekben egyeztek meg. Kijelentették, hogy a határ menti súrlódások kiküszöbölésére mindkét fél mellőz minden olyan propagandát, mely sérti a másik nemzetet és népeit, vagy akár a fasismusnak kedvezne. Ismét rögzítették, hogy a jelenlegi határkijelölés ideiglenesen a „trianoni” határnak felel meg, és a békeszerződés aláírásáig lesz érvényben. Az ideiglenes határvonal kijelöléséről mindkét ország parancsnoksága köteles a katonákat tájékoztatni. A megállapodás a két ország között arra a határszakaszra vonatkozik, amely a Duna jobb partjától addig a pontig terjed, ahol a határ a Dráva vonalát elhagyja. Barsra és környékére külön megállapodást kötnek.

Határátlépési igazolványt a helyi polgári közigazgatási hatóságok adják ki, de az illetékes katonai vagy határőr parancsnokságnak a láttamozásával és lebélyegzésével hat hónapig érvényes. A 15 évesnél fiatalabb gyerekek adatait a szülők határátlépési igazolványába kell bejegyezni. A 15 évesnél idősebbeknek külön igazolványt kell kiállítani. Az állami birtokon dolgozók földművelés céljából személyazonossági igazolvánnyal léphetik át a határt. Ettől eltérő határátlépéshez útlevél, illetve vízum szüksége, amit a külképviseletektől szerezhető be. A kettős birtokosok csak a saját földjükön termelt gabonát vihetik át lakóterületükre.

Magyarországról Jugoszláviába visszatérő állampolgároktól a magyar fegyveres erők céljára csak azokat a tárgyakat kobozhatják el, melyek bizonyítottan magyar kincstári eredetűek. A jugoszláv eredetű tárgyakat át kell adni a legközelebbi jugoszláv határőröknek. Minden más állami eredetű ingóságot, fegyvert a legközelebbi orosz parancsnokságnak kell átadni. A jugoszláv küldöttek arra kérték a magyar határőrséget, hogy a visszatérő, volt jugoszláv állampolgárságú németeket a határon addig tartóztassák föl, amíg a további intézkedésre nézve előjáróiktól külön parancsot nem kapnak.

Megállapodtak a határátlépési pontokban, amely szerint kisebb határszéli forgalomban Kásád és Torjanc, Sároka és Lőcs, távolsági határforgalomban Beremend és Petárda, Magyarbóly és Baranyavár valamint Udvar községeknél léphető át a határ. A magyar nyelven szerkesztett és aláírt jegyzőkönyv jugoszláv (horvát) nyelvű fordítását hat napon belül elküldték a jugoszláv hatóságoknak. Egy orosz nyelvű fordítását pedig a villányi orosz parancsnokságnak kell átadni.

J E G Y Z K Ö N Y V

1. A határközeli állásokról és a határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

2. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

3. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

4. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

5. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

6. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

7. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

8. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

9. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

10. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

7. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

8. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

9. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

10. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

11. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

12. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

13. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

14. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

15. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

16. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

17. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

18. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

19. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

20. A határközeli állásokról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.

4. sz. melléklet. A villányi megbeszélésről készült jegyzőkönyv hivatalos másolata. Villány, 1945. jún. 13.¹

Az alsómihojzáci és a villányi határközi megbeszélésekről készült jegyzőkönyvek hivatalos másolatának egy-egy példányát május 16-án, általános megjegyzéseivel kiegészítve Marosy felterjesztette a honvédelmi miniszterhez, valamint Baranya megye és Pécs főispánjához. Általános megjegyzéseiben Marosy László kiemelte, hogy kérésére a portyázó századparancsnokok átütentek a jugoszláv oldalra, hogy a határon követendő magatartásra vonatkozólag szeretnék a jugoszláv parancsnokokkal megbeszélést folytatni. Az általa elképzelt határmenti tennivalókról nem sikerült teljes egészében megegyezni. Jugoszláv oldalon a határőrséget még fel sem állították, ezért a határ túloldalra a felszabadító hadsereg egy régióinak, akik e munkához szükséges ismeretekkel nem rendelkeznek. Ivan Vondraček alezredesnek, a jól felkészült és megfelelő hatáskörrel felruházott delegáció vezetőjének jelentős szerepe volt a megállapodás létrejöttében. A villányi megbeszélésen Krsta Pogičević kapitány érdemben nem vett részt a munkában, helyette a fiatal Dragomir Stojić tárgyalta, akinek jó hozzáállása révén végül sikerrel zárult a találkozó. A határátlépés

¹ Dráva Múzeum Barcs tört. dok. gyűjt. 2004.17.4.

kérdésében Barcstól nyugatra eső határszakaszon részleteiben is más megegyezés várható. Ehhez azonban nagyobb körültekintésre és figyelemre van szükség a magyar hatóságoknak és a határőrségnek is.

A megbeszélés mindkét helyszínen barátságos hangulatban zajlott. Donji Miholjacon a magyar küldöttséget díszszázad fogadta, a tárgyalótermet magyar zászlók, jugoszláv lobogók és színes virágok díszítették.

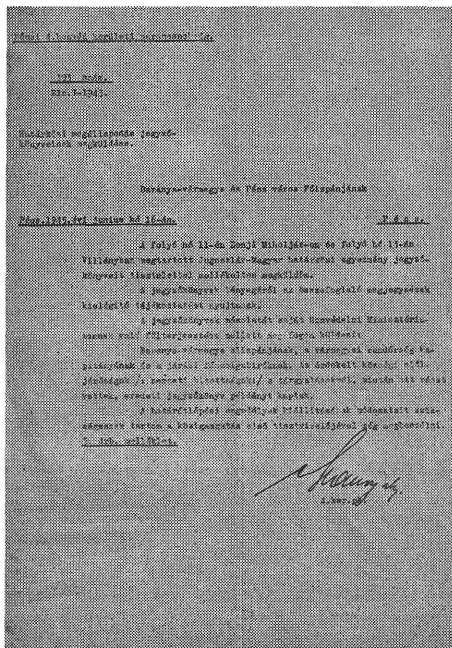
5. sz. melléklet. Találkozó Donji Miholjacon

Marosy a megbeszélésekkel kapcsolatban lényegesnek tartotta, hogy az eddigi villongásokkal és békétlenségekkel szemben a pécsi honvédkerületi parancsnokság déli határán a szomszédos jugoszláv állam fegyveres ereje és a magyar határőrség között helyreállt a szoros együttműködés és barátság. Emellett nehezményezte, hogy a Dunától Torjánc községig terjedő, vagyis a jelentős részben magyarok lakta *Baranya-háromszöget* Magyarországtól elválasztó határszakaszon csak a kettős birtokosok kaphatnak határátlépési engedélyt. Donji Miholjac és Barcs között a határ átjárható lesz, tíz kilométernél messzebbre is tíz napi érvényességgel, de csak Szlavónia területére. Mindkét oldal katonai kerületi parancsnokságai kölcsönösen egymás területére árubeszerzőket engednek át tíz napra szóló engedéllyel.

Az áruforgalom és a cserekereskedelem elvileg mindkét határszakaszon egyelőre szünetel, de egyes áruk átvitele a két állam minisztériumának engedélyével lehetséges. A jugoszlávok a magánkereskedelmet általában ellenzik, de a korlátozott áru-

csere Szlavóniával a közeljövőben megvalósulhat, mivel jugoszláv részről kilátásba helyezték, hogy egy kereskedelmi küldöttség érkezik Baranyába az áruforgalom beindítására.

Tartózkodni kell a rosszindulatú, hamis határ menti propagandától, mivel az zavarja a lakosságot és súrlódásokhoz vezethet. A végleges országhatár kijelölésére nem a propaganda, hanem a béketárgyalások hivatottak.

A barcsi találkozó

A sikeresen zárult dél-dunántúli határ menti megállapodásokkal egy időben a Dráva völgyében is rendeződtek a németek márciusi betörését követő rendkívüli viszonyok. A „Margit”-vonalba eső községekből kitelepített lakosság csak a tavasz végén térhetett vissza. Barcs és környéke is ezek közé tartozott. A szétszórt fegyvereket kisebb-nagyobb sikerrel a Marosy László által kinevezett magyar és a Dimov vezette bolgár egységek gyűjtötték össze.¹ Amint a lakosság biztonságosan visszatért otthonába, sor kerülhetett a barcsi Dráva-szakaszon is a határ menti tárgyalásokra.

E megállapodás aláírására 1945. április 19-én került sor Barcon a jugoszláv felszabadító hadsereg kiküldöttjei, valamint a magyar határőrség, a honvédség, a polgári hatóságok és a barcsi demokratikus pártok képviselői között.

A jugoszláv felszabadító hadseregtől Josip Banak őrnagy, a delegáció vezetője, Novica Perović őrnagy, Ivan Venci határrendőr, Alexa Misunović hadnagy. A jugoszláv polgári kiküldöttek részéről Ivan Sbényi, Alexa Straba a kerületi felszabadító választmány elnöke vettek részt.

A magyar hadsereg és a határőrség részéről megjelent Bakay Árpád ezredes a 41. kiegészítő parancsnokságtól, Marosy László megbízásából a delegáció vezetője

1 Dr. Kéri Nagy Béla: Menekülés és visszatérés. (Hadiesemények és következményeik Barcon 1944-1945) –kézirat, a szerző tulajdonában

2 Dráva Múzeum Barcs tört. dok. gyűjt. 2004.17.1.

Hartos Frigyes ezredes, határügyi előadó, Rácz János őrnagy, Halász Tibor százados a 4. honvédkerületi parancsnokságtól, Gazsi Lajos százados a 41. katonai kiegészítő parancsnokságtól, Szabados Antal százados a 11. sz. határportyázó századtól, Karády Károly főhadnagy a 12. határportyázó századtól. A polgári hatóságok részéről dr. Kovács Dénes barcsi, dr. Lovász Árpád csurgói, dr. Takács Emil nagyatádi főszolgabírók. A Vörös Hadsereg részéről Ivan Pachomov vezérkari százados. A rendőrség részéről dr. Vida Árpád fogalmazó a barcsi, Menyhért Jenő fogalmazó a csurgói és Gróf Imre segédfogalmazó a nagyatádi járási rendőrkapitányságtól, Nagy Sándor gyékényesi határkirendeltség részéről. Csiby Ödön barcsi és Vaszi Adolf gyékényesi vámhivatal vezetői. dr. Hompolá Mihály ügyvéd a barcsi nemzeti bizottság elnöke. A MÁV képviselőjében dr. Szelepcsényi Emil titkár Pécsről, Regényi Kálmán, a barcsi, Serédi Géza pedig a gyékényes állomás főnökeként. Rajtuk kívül a barcsi, a gyékényesi, vízvári, zákányi községi jegyzők valamint Barcs, Gyékényes, Zákány, Vízvár, Berzence, Bolhó, Babócsa, Felsőszentmárton és Tótújfalu bírái.

A két állam küldöttei megegyeztek abban, hogy baráti kezet nyújtanak egymásnak, népük érdekében szorosán együttműködnek és minden fajta súrlódást elkerülnek a Dráva mentén. Ennek érdekében mellőznek minden propagandát, mely a másik ország népét sértené, vagy a fasiszta eszmék terjesztését segítené elő.

A barcsi megállapodásban is a „trianoni” határt jelölték ki ideiglenesen, amely a békeszerződés aláírásáig marad érvényben. E határvonalak megfelelően a Dráván túl, illetve délről, valamint a Dráván innen, illetve északra eső területen működő katonai és közigazgatási hatóságok látják el a portyázó és a közigazgatási teendőket.

A megkötött szerződés szerint az érvényes határvonal jugoszláv részről a Pitamačai parancsnokság hatáskörébe tartozó határok, konkrétan a Donji Miholjaci határkörzettől, Pitamačától északra a Drávához vezető karbantartás nélküli kocsit. Magyar részről keleten Kemsétől délre a Drávához vezető kocsit, nyugaton pedig Heresznye község.

A kettős birtokosok részére birtokaik megművelésére az I. fokú közigazgatási hatóság adhat ki határátlépési engedélyt, melyet a határportyázó századoknak, illetve őrpapancsnokságoknak láttamoztatni kell. Távlabbi utazásokhoz útleveél beszerzésére van szükség.

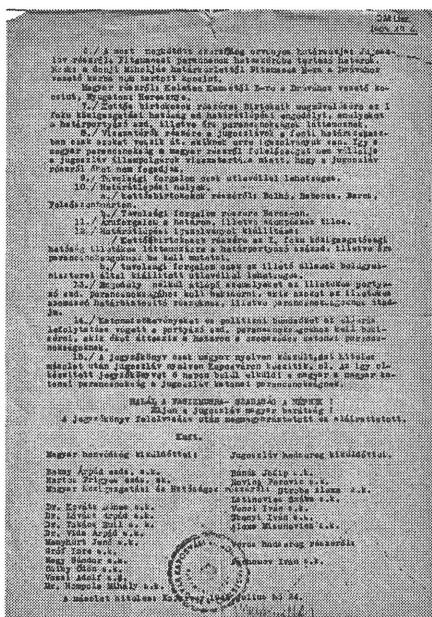
A jugoszlávok rögzítették, hogy a visszatérni szándékozó jugoszláv állampolgárokat csak akkor fogadják, ha érvényes úti okmánnyal rendelkeznek. A magyar delegáció kifejtette, hogy nem vállalhat felelősséget azon jugoszláv állampolgárokért, akiket jugoszláv részről visszaküldenek.

A kettős birtokosoknak Bolhón, Babócsán, Barcsan, és Felsőszentmártonnál lehet átlépnie a határt. Távolsági forgalom részére Barcsot jelölték ki, átlépni csak az illetékes belügyminisztériumok által kiállított menetlevéllel és vízummal lehet.

Az áruforgalom, illetve a csempészés a Dráva mindkét oldalánál tilos, erre külön megállapodást a későbbiekben hoz a kormány. Engedély nélkül átlépni szándékozó-

kat az illetékes portyázó század parancsnokságához kell bekísérni, akik átadják az illetékes szomszéd határbiztosító részlegnek, illetve parancsnokságnak. Katonaszökevényeket és politikai bűnözőket az eljárás lefolytatása végett a portyázó század parancsnokságához kell bekísérni, majd a határon a szomszéd katonai parancsnokságoknak kell átadni.

A magyar nyelven készült jegyzőkönyv hiteles jugoszláv (horvát) fordítását Kaposváron készítik el, és azt hat napon belül a magyar katonai parancsnokságnak el kell küldeni a jugoszláv katonai parancsnokságnak.

7. sz. melléklet. A Barcson 1945. július 19-én készült jkv. hiteles másolata²

A határszakaszok és határátkelők kijelölése, azok védelme a személy és áruforgalom szabályozása Marosy László kezdeményezésére megvalósult. Az általa vezetett határőrség és a jugoszláv partizánküldöttek találkozója – ha némi túlzással is – Magyarország és Jugoszlávia között az első hivatalos államközi kézfogásnak is tekinthető.

A Dunától a Dráva völgyéig húzódó magyar-jugoszláv határvidék békés viszonyainak kialakításában Marosy László szerepe kiemelkedő és megbecsülésre méltó. A lassan torzuló (szektás, dogmatikus) politikának Marosy is áldozatul esett. 1951. szeptember 1-én háborús és népellenes büntett gyanújával letartóztatták, megvonták a katonai rangjától, majd a kistarcsai internáló táborba került. A börtönben elszenvedett fizikai bántalmazások során szerzett súlyos gerinctörésének köszönhető, hogy a rabkórházi kezelése alatt elkerülte az 50-es évek végzetesnek tűnő tragédiáját. A katonai ügyészség az ismeretlen helyről tett feljelentés aaptalanságára hivatkozva 1953. novemberében szabaddá helyezte.¹ Katonai rendfokozatát 1968-ban visszakapta, majd 1985. februárjában Pécssett hunyt el. Családját a rendszerváltás után kárpótolták, de maga Marosy a mai napig nem rehabilitáltott.

1 A Budapesti Katonai Ügyészség a 3. XX. 1304/1953. sz. határozata alapján az ellene folytatott nyomozást bizonnyítékok hiányában megszüntette.
2 Dráva Múzeum Barcs tört. dok. gyűjt. 2004.17.6.

BÉLA KÉRI NAGY, DR.

**BORDER PROTECTING AND ASSIGNMENT OF THE
BORDER IN THE DRÁVA VALLEY, IN THE YEAR OF
1945.**

SUMMARY

Dr. Béla Kéri Nagy's essay discloses condensely the enormous work of the development of the new border-system after the end of the Second World War. During the chaotic times of the bloody war the rules began to lax and the smuggling of diverse goods across the Drava was flourishing. The situation must have been consolidated. Lieutenant-colonel László Marosy's function served that aim and he was prominent among the officers because of his antifascist behavior as far back as 1944.

With his control the new line of border stations and frontier guards barracks were brought into existence and their ordinances were regulated.

Appointments with Yugoslavian delegates were held (in Donji Miholjac, Vilány and Barcs) in order to regulate the passenger and merchandise traffic. On those meetings the representatives of the Soviet invading forces also took part.

Actually those conferences can be considered the first official handshakes between Hungary and Yugoslavia.

In spite of László Marosy's achievement the dictatorial communist administration convicted him on trumped-up charges on 1st September, 1953. Unfortunately he was tormented physically and mentally in the concentration camp of Kistarcsa where his unconscientious warders broke his backbone...

EGY ARCHAİKUS TÁNCUNK – A SOMOGYI KANÁSZTÁNC

Ahhoz, hogy Somogy táncairól és táncéletéről érdemi képet kapjunk, nélkülözhetetlen megismernünk, hogy ez a tájegység hol is helyezkedik el a táncos hagyomány európai palettáján.

A Kárpát-medence tánc kultúrája igen változatos és összetett képet mutat. A gazdag motívum- és formakincs rávilágít táncaink fejlődéstörténetére a reneszánsz időszakig visszanyúlóan. Természetesen nem húzható meg egy határozott kezdeti fejlődéstörténeti vonal, de a kutatásnak határt szab a források számának csökkenése és használhatósága.

„A Kárpát-medence mai táncbéli arculatát természetesen elsősorban az improvizatív párostáncok határozzák meg” – írja MARTIN GYÖRGY, neves tánckutatónk.² Ez a tétel arra mutat rá, hogy a reneszánsztól kezdődően az Európán végigsöprő táncdivatok itt, a Kárpát-medencében csapódtak le, és épültek be abba a tánc hagyományba, melyben szabadon variálható formában éltek tovább a táncmotívumok, ezzel kialakítva a 18. század végére a nemzeti párostánc-hagyományt. A későbbiekben végbement változások miatt – motívikai szinten – már egy szegényesebb képet mutat tánc kultúránk, ugyanis a polgári táncokhoz simulva vagy éppen ezek hatására a domináns elem a forgás lesz. A 20. század elejétől leírt megfigyelések és a későbbi szakszerű lejegyzések már csak egy silányabb formát tudtak rögzíteni. Ezekben azonban tetten érhető még a gazdagabb tánc hagyományra utaló múlt.

A párostánc-hagyomány mellett kialakult a szólisztikus táncforma is, melyben a motívumvariálás szintén az egyénre van bízva.³ A tánc kutatás feltárta továbbá az európai tánc történeti vizsgálatok segítségével azt a két történeti stílusréteget, melyek markánsan elválaszthatók egymástól. A régi stílusú táncok közé tartozik a leánykörtánc⁴, a fegyvertánc-botoló-pásztortánc, az ugrós legényes típuscsalád és a régi párostáncok. Az új stílusú táncok képviselői ezzel szemben a verbunkok és csárdások családjai.

1 A cikk szerzője okleveles néptánc oktató, a PTE végzős néprajz szakos hallgatója.

2 Martin 1995. 13. – Az improvizáció a legfőbb jellemzője a Kárpát-medence tánc kultúrájának, mellette azonban élt a leány körtánc, melynek formája kötöttebb.

3 A szólisztikus férfitáncok mellett él a csoportos forma is, melynek egy része lehet kötött forma is, egy adott pillanatban (pl. körverbunkok).

4 Itt szükséges megjegyezni, hogy a leánykörtáncokban keverednek a régi és új táncstílus vonásai. Az előadásmód kör formája és az énekes kíséret a régi rétegre, a lépésanyag és az énekelt zenei kísérete egy része az új stílusú táncréteg felé mutat. – Martin 1970.

A kanásztánc

A dél-dunántúli táncagyomány régi rétegének elsődleges hordozója a pásztor-társadalom volt.¹ Kanászkőről először egy 11. századi adománylevelé tesz említést. Ebben a pannonhalmi apátság 1240 körül Somogy megyében 300 kanászról tudósít, akik 10 zselici faluban élnek. Megjegyzi továbbá, hogy a többi dunántúli vármegyében igen alacsony a pásztorok száma.² „A kanásztánc volt az itt élő pásztorok (kanászok, gulyások, juhások, csikósok) közös tánca, akiket a rideg életforma összekötő hatása egybefűzött.”³ A tánc karakterét leginkább akkor tudjuk érzékelni, ha egy kis betekintést nyerünk a kanász életmódba. Tudjuk azt, hogy az ország nagyterjedésű erdős területeinek legnagyobb értékét – túl a faanyag hasznosításán – a makkoltatás jelentette. Werböczy így ír erről Hármaskönyvében: „... legnagyobb értéke volt az 50 márkára becsült makkos erdőnek, mert a makkoltatás képezte akkor s azután is az erdő legjobb s legbiztosabb jövedelmét, mely a disznók tizedéből vagy annak megfelelő fizetéséből állott”⁴ A források arról tanúskodnak⁵, hogy az 1800-as évek első felében még hatalmas méretű cser-, tölgy- és bükkerdők húzódtak a Drávától Északra eső területeken. Ezek az 1870-es évekre megcsappantak, illetve olyan struktúraváltás következett be az erdőkielés rendszerében, mely nem tette lehetővé a rideg állattartást ezen a területen. A Zselicben például a 19-20. század fordulóján már nemigen volt jellemző a rideg disznótartás.⁶

„Mikor tarló volt, már 3-4 órakor hajnalban kihajtottak. Ilyenkor el is fáradt a farka s szívesen lefeküdt a kanással együtt, akit alig lehetett megkülönböztetni heverés közben a disznóktól, mert éppen olyan szürke volt a sártól, mint a disznók.”⁷

Ezzel ellentétben ünnepnapokon szépen kiöltözött: „... 16 szél szödött gatyát öltött, még télen is inkább ráfagyott a jég a lábára, de nadrágot nem viselt. ... Lábbeli-je fedeles bocskor volt, amit négy szíjjal kötött fel a kapcára ... Széles lebegő bő inge, sípújjú ezüstgombos lajbia volt vitézkötéssel kivarrott háttal. A lajbi felett búbosvállú gurcigombos (ólom) fodros dolmányt viselt, két vitézkötéssel, elől és hátul. Legfelső ruhadarabja a galléros szűr, aminek sarkában két tükör volt. A fejét pedig zsubri-kalap fedte. ... A ruházatot kiegészítette felszerelése: furkósbót, fényes baloska⁸ és a sallangos tarisznya 5-6 sárga karikával és ostor.”⁹

1 Morvay – Pesovár 1954.

2 Uo. 58. – Eredeti: Erdélyi 1902. 320, 322.

3 Uo.

4 Kodolányi, ifj. 1946. 73. – Eredeti: Tagányi 1896.

5 Uo.

6 Ébner 1933. – A visszaemlékezések arról tanúskodnak, hogy a kanász minden reggel végigjárta a falut, összeszedve az állatokat a kihajtáshoz.

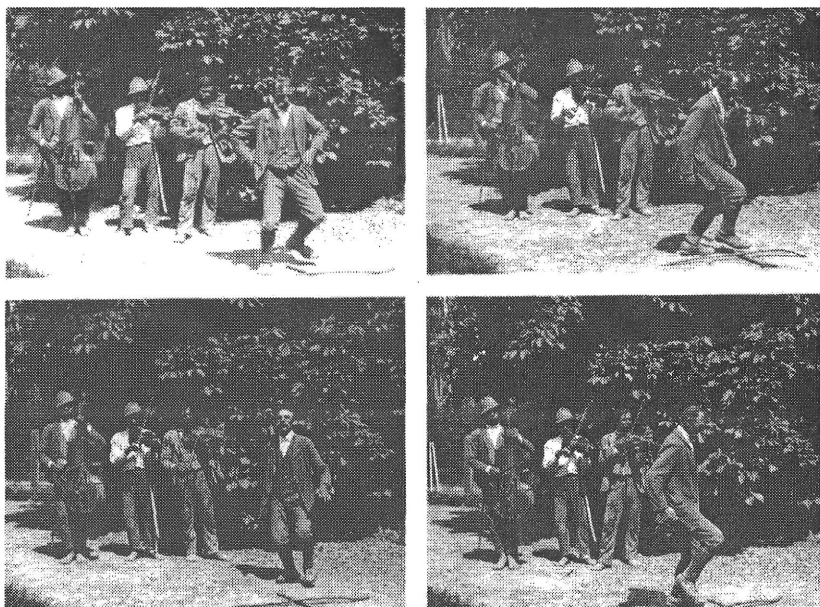
7 Uo. 153.

8 Kicsi, baltához hasonló szerszám.

9 Uo.

A somogyi pásztortársadalom legelőkelőbb helyén a kanászok voltak,¹ míg az ország más területein inkább az utolsók között kullogtak. Mind a két rang lehetővé tette, hogy elkülönüljenek a mulatságok alkalmával. A puszták cselédei, illetve a falusiak nem szívesen mulatoztak együtt a pásztorokkal, mert tartottak tőlük, hiszen tudták, hogy ők állnak legközelebb azokhoz a törvényen kívüliekhez, akik között nemritkán gyilkosok is voltak. Ha teheték, kerülték a konfliktusokat. Néha a pásztorok is összeverekedtek, mivel a köreiken belüli rangsor is szolgáltatott ürügyet. Erre példa a következő elbeszélés: „Juhászok, kanászok tánc közben összeverekedtek. Egyik juhász a fokost odavágta a kanászokhoz, a kanászok visszavágták baltával. Az egyik kanász pedig felhúzta a bő gatyát, levágott a baltalappal a combjából egy darabot, odadobta a juhászoknak és mondta: *nesztek, egyetek kutyák.*”² Ez a rövid visszaemlékezés hüen tükrözi azt a mentalitást, amit a szilaj életmód vésett bele a pásztorok lelkébe.

Ha megjelent egy pásztor a kocsmai mulatságon, azonnal az ő nótáját kezdték húzni a zenészek. Ilyenkor kiürült a táncter és átadták azt a pásztoroknak, akik többnyire magukban, nő nélkül kezdték el táncolni a „kanász-tánc”-ot.³

1. kép: Kanásztánc, Márcadőpuszta (Zselickisfalud r.) Gönyey Ébner Sándor felvétele, 1932.

- 1 *Andrásfalvy* 1958. 90. – A kanászok felfogadásánál előnyt jelentett, ha valaki kanászcsaládból származott és fel tudta sorolni kanászöseit.
- 2 *Morvay – Pesovár* 1954. 59. – Eredeti: Martin György gyűjt. (Somodor) 1953.
- 3 *Andrásfalvy* 1958. 92.

A kanásztánc szólisztikus, páros és csoportos férfítánc formáit többnyire eszközzel járták, mely lehetett bot, fokos vagy éppen balta. (Jelen írásomban most nem térek ki a nővel járt, páros kanásztáncra.) A tánc legjellemzőbb motívuma a ti-ti-tá (♪♪) ritmusú, úgynevezett „cifra”, melyen keresztül szorosan kapcsolódik a kárpát-medencei valamint az európai táncagyományhoz.¹ Az eszköznek igen fontos szerepe volt a táncban, és sokféle használati módját különböztették meg. Végénél fogva, fejük felett forgatták, ha párban illetve csoportosan táncoltak, keményen összeütötték vagy a gerendába vágták. A botot, fokost vagy kampót ujjuk között tartva virtuózan forgatták, de járták két bottal is a táncot. Gyakori volt a bot láb alatt való átdugása úgy, hogy a botot középen fogva mindkét láb alatt felváltva átdugták vagy az egyik végét földre téve kézzel a másik végét hátul megfogva „*cifrával*” áttáncoltak fölötte. Láb közé is fogták – botra guggoltak – és úgy ugráltak ritmusra. Ez a guggoló mozdulat pihenési forma is volt a pásztoroknál. A földre keresztbe tett botok fölött is táncoltak, ahogyan ezt egy osztopáni visszaemlékezésben olvashatjuk: „*Először köröskörül járták, letettek a földre keresztbe két botot és így járták körös-körül. Amikor aztán úgy gondolták, hogy menjen bele a friss, akkor kell a frisset s jött az ugrálás, ugráltak át a boton előre, meg hátra.*”² A bot mellett gyakran használták még a sorjában letett üvegeket. A táncnak járták még az eszköz nélküli formáját is, egyedül, ketten vagy csoportosan, vállfogással táncolva. A földhöz közeli, mély mozdulatok is jellemzőek voltak a táncra, ilyenek a különböző guggolások, földre ülés, térdre ereszkedés. Kemény dobbantások, dobogó mozdulatok, csapások, tapsok tették még színesebbé és karakteresebbé a táncot. Összességében ezek az elemek az archaikus kanásztánc-formát rajzolják meg.³ A kanásztáncnak ismeretes dramatikus változata is, melyben egy párharc bontakozik ki kanász és disznó között.

„*Először a kanász egyedül járta, kezében a baltával. Felső testét ütemesen ringatva, a kanásztánc jellegzetes lábmozdulatait végezte ... A tánc alatt a kanász a baltájával ütemesen hadonászott. Később egy másik kanász hozzálépett, lekuporodott négykézláb, mintha disznó lenne és úgy tett, mintha kan módjára támadná a kanászt. Ez meg úgy tett, mintha félne tőle és útjából elugrált, a disznó meg mindenütt utána. Végül a kanász a disznót baltájával levágta (nagyot csapott melléje a földre.), mire a disznó elterült, mintha megdöglött volna. A kanász most ütemesen feldaraboló mozdulatokat végzett és a jelenlevők közt szétosztotta a disznót, kit-kit öklével jól hátba ütve és fennhangon jelezve, hogy kinek mit ad. A lányoknak, menyecskéknek a ,vaszorját’ adta (genitáliák), a máj-tüdő a vénasszonyoknak jutott.*”⁴

Mikor megbomlik ez az archaikus társadalom, egyre több lehetőség nyílik az újabb hatások befogadására. Átveszi a parasztság, de már nem eredeti formájában

1 *Pesovár* – Táncagyományunk történeti rétegei. 8.

2 *Morvay* – *Pesovár* 1954. 63.

3 Bővebben ld.: *Morvay* – *Pesovár* 1954. 61-68.

4 *Felföldi* 2001.

integrálja a táncot. A balta, fokos, bot használata értelmetlenné válik, helyüket átveszi a seprű, kendő, kalap, ezáltal a küzdő karakter ügyességi formává alakul. Az üveg használata megmarad, a földhöz közeli motívumok viszont egyre jobban kikopnak a táncból, ezzel elveszítve legarchaikusabb motívumkincsét és virtuskodó formáját. A parasztok által átvett és átformált tánc új fejlődési irányt vesz, és kialakul a „verbunk”.¹

IRODALOM:

- ANDRÁSFALVY BERTALAN: Uradalmi cselédek és pásztorok táncgyománya Tolna és Somogy megyében. In: Tánctudományi tanulmányok. Szerk.: Morvay Péter, Bp., 1958. pp. 89-94.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (szerk.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. A pannonhalmi főapátság története. Bp., 1902.
- ÉBNER SÁNDOR: Zselici kanászélet. Ethnographia. XLIV. évf. 1933. 3-4. sz., pp. 150-156.
- FELFÖLDI LÁSZLÓ: Néptánc. In: Somogy Megye Népművészete. Szerk.: Kapitány Orsolya – Imrő Judit, Kaposvár, 2001. pp. 477-494.
- KODOLÁNYI JÁNOS, IFJ.: Adalékok az ormánsági Vajszló és köznyéke néprajzához. Ethnographia. LVII. évf. 1946. 1-4. sz. pp. 73-77.
- MARTIN GYÖRGY (szerk.): Magyar néptáncgyományok. Planétás. 1995.
- MARTIN GYÖRGY: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Bp., 1970.
- MORVAY PÉTER – PESOVÁR ERNŐ (szerk.): Somogyi táncok. Bp., 1954.
- PESOVÁR ERNŐ: Táncgyományunk történeti rétegei. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Testnevelés- és Sporttudományi Intézetének Kiadványai.
- TAGÁNYI KÁROLY: Magyar Erdészeti Oklevéltár. Bp., 1896. I. k., XII.

¹ *Morvay – Pesovár* 1954. 69. – Itt meg kell jegyezni, hogy a Somogyban táncolt verbunk nem azonos az ország egyéb területén ismeretes verbunkfogalommal. Lehetőség szerint a somogyi verbunkot a későbbiekben mutatom be.

OSZKÁR VASS¹

AN OLD DANCE FROM HUNGARY – THE SWINE-HERD'S DANCE FROM SOMOGY COUNTY

SUMMARY

The dance-culture of the Carpathian basin shows a very variegated and complex picture. The rich model and motive treasure sheds light retrospectively on the history of the development of our dances till to the Renaissance. Oszkár Vass's essay would like to present an archaic Hungarian dance. This is the swine-herd's dance from Somogy county.

The colorful dance fashions sweeping through Europe reached the Carpathian basin too, and infiltrated into the local dance tradition. The various motives lived on and advanced in the circle of the Hungarian nation and those models could have been varied without restriction. This fact influenced strongly the Hungarian paired dance tradition which was forming at the end of the 18th century. In the South Transdanubian region the herdsmen's society was the primary carrier of the old layer of dance tradition. Soloist, men's doubles and collective models of the herdsmen's dance are known. The dance was mostly performed with some kind of instruments and the appliances may have been sticks, halberds or hatchets. The most characteristic motif of the dance is the so called "cifra" (*adorned*) with the rhythm of "♪♪". And by means of that it connects tightly with the European and the Carpathian dance tradition.

During the 20th century this archaic society underwent a change and became open. More and more opportunities came into being to admit new impressions. For example the wine-herd's dance was inherited and adopted by the farmers but they didn't take the original form as a basis when they integrated it into their own culture. Afterwards from this dance – which was taken over and transformed by the farmers – developed the *recruiting dance* of Somogy county.

¹ The author of this essay is a qualified folkdance instructor, finalist ethnographer at the University of Pécs.

KÚTVÖLGYI VENDEL, A KÚTÁSÓ MESTERSÉG ÉLŐ LEGENDÁJA BARCSON

A víz megszerzése az ember számára mindig is nagy gondot jelentett. Már az őskori ember is igyekezett lakóhelyét olyan helyen kialakítani, ahonnan a természetes vizek elérhető közelségben voltak. Az ivóvizet eleinte a folyók, a tavak és a források biztosították, s ezek sokáig nem hogy elégséges, de szinte kiapadhatatlan bázist jelentettek az ember számára. A népesség növekedése és a migráció azonban elkerülhetetlenné tette olyan területek lakhatóvá tételét is, melyek a természetes vizektől távolabb estek. Ha már nem volt megoldható a folyóból, tóból vagy forrásból történő mindennapi víznyerés, más megoldást kellett találni a szükségletek kielégítésére. Gödröket, medencéket ástak, és azokban gyűjtötték a vizet. A csapadékvíz összegyűjtésénél hatékonyabb megoldás volt az, ha mélyebbre ástak, és elérték a talajban rejlő vízréteget. Innen már csak egy lépés kellett az ásott kutak kialakulásához.

Az újkori népességyarapodás és a civilizáció fejlődése egyre nagyobb igényeket támasztott, aminek következtében a természet adta víznyerési lehetőségek fokozatosan visszaszorultak. A növekvő népességnek egyre több táplálékra volt szüksége, s ennek feltétele a megművelt földterületek növelése volt. Az erdők irtása mellett ezt a folyóvizek szabályozásával és a tavak, mocsarak lecsapolásával érték el. A természetes vizekből való közvetlen víznyerés lehetősége így szinte teljesen megszűnt olyan területeken is, ahol ezek elérhető közelségben voltak. Az ásott és fűrt kutak fontosságát növelte a természetes vizek folyamatos szennyezése, és vizüknek emberi fogyasztásra alkalmatlanná válása is.

Barcs számára elsősorban a Dráva folyó a mindenkori víznyerés biztosítója. Bár a város ma nem innen kapja ivóvizét, a helyiek vízszükségletét a legrégebbi időktől fogva a Dráva elégítette ki. Szerényebb vízhozamú, de megemlíthető a helyiek által emberemlékezet óta használt kisbóki forrás is, mely az egyedüli működő forrás Barcson.¹ A vezetékes ivóvízhálózat kiépülése csak a legutóbbi idők vívmánya. Hosszú századokon át a folyó és a forrás mellett a mesterséges kutak biztosították vizet a barcsi lakosság számára.

Az ásott kutak közül a legegyszerűbbek a gödörkutak vagy sírkutak voltak. Ezek úgy készültek, hogy szárazon egy gödröt ástak egészen a talajvíz színéig, majd a víz

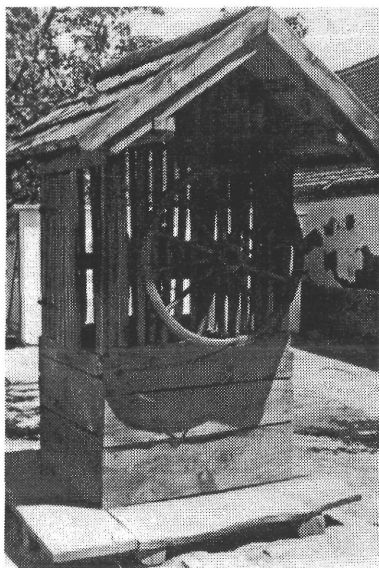
¹ A természetes vízfeltörésnek ez a formája inkább a hegy-, és dombvidékekre jellemző, mint sem a sík vidékekre. A várostól keletre elterülő *Zátonytelep* homokdombjaiba beszivárgó csapadékvíz valószínűleg egy záró rétegbe ütközik, majd itt összegyűlve a *Kisbók* partoldalából forrásként tör elő. A szerény hozamú forrást emberemlékezet óta használják víznyerésre. Az 1970-es évek végén betonkeretbe foglalták. – *Rózsás Márton közlése. In: Barcsi enciklopédia. Kézirat, Dráva Múzeum.*

alatt tovább mélyítették. Az ilyen kutak készítésének alapfeltétele a talajvíz viszonylag magas szintje.¹ A gödörkutak vize nem volt olyan tiszta, mint a mélyebbre ásott kutaké. A felszínről is könnyen juthatott a vízbe mindenféle szennyeződés. Régente sok helyütt az ásott kutak aknáit sem bélelték ki. Mivel a vízmerítésre használt vödör sokszor nekicsapódott az akna oldalának, a bélelés nélküli kutakban a föld lemorzsolásával az akna egyre öblösebbé vált. Az ilyen kutak egy idő után könnyen beomlottak egy-egy nagy esőzés alkalmával. A bélelt kutak közül archaikus formának tekintetők az úgynevezett bodonkutak, melyeknek a falát – vagyis magát a dobot – egyetlen vastag, kivájt fatörzs képezte.² Főleg a római korban, de a középkorban is bevett szokás volt kiütött falú hordókkal bélelni a kutakat. Ezeknek anyaga fenyő és tölgy is lehetett.³ Elterjedt volt a középkorban az egymásba csapolt és illesztett gerendákból megépített kút is. Az ilyen kút mindig keményfából – jellemzően tölgyfából – készült.⁴ Ismeretesek még a náddal, zsombékkal bélelt kutak. Ezeknél a bélelés során először egy – többnyire deszkákból ácsolt – dobot helyeztek el a kútban. A kútdobon

belül vízmerítés mellett emelték ki a földet, míg nem a kellő mélységre jutottak. A kútdob belsejéhez erősítették aztán a bélelést, amely a későbbi időkben már időállóbb kő vagy téglafalazatból állt.

Voltak kutak, melyeket csak öntözésre vagy a jószág itatására használtak, míg mások a lakosság számára szolgáltatott ivóvizet. Ezeket a tisztább ivóvíz érdekében mélyebbre ásták és belül vízzáró szilárd falazattal látták el. Az ivóvizet szolgáltató kutaknál gondosan ügyelni kellett arra is, hogy a felszínről ne folyhasson be a rendszerint fertőzött víz a kútba. Ezért az ilyen kutak felső részét gondosan el kellett zárni. A múlt század közepén a kő és téglafalazatokat betonból vagy vasbetonból készült gyűrűk, csődarabok váltották fel.

Ismerünk úgynevezett mély- vagy artézi kutakat is. A 20. század elején Barcson is több artézi kútát fúrtak az egészséges ivóvízhez jutás érdeké-

1. kép: 20. század elején készült faszzerkezetű kerek kút Barcson, 1943-ban.⁵

1 Györffy 1942. 68.

2 Somogyi vonatkozású adalék, hogy egy Kaposvárhoz közeli avar kori kohótelepen a közelmúltban számos ilyen kútát tártak fel. – Gallina 2002. 79.

3 Grynaeus 2004.

4 Grynaeus 1997. 155.

5 Dráva Múzeum tört. gyűjt. 91. 226. 1.

ben. A volt „Vöröskeresztes” iskola udvarán 1913-ban elsőként mélyített kút 260 méter mélységből szolgáltatott vizet. Ilyen kút üzemelt még az egykori „Egészség-ház” előtt és a Klapka György utca – Darányi utca sarkán is. A vezetékes ivóvízhálózat kiépítése után szerepük megszűnt, az 1980-as évekre valamennyit leszerelték. Az ilyen, függőleges csőből álló és az ásott, aknás kutak célja egyaránt az, hogy a föld felszínéről hozzáférhetővé tegyék az altalajban rejlő, vizet átbocsátó rétegeket. Készítésük komoly szaktudást igényel, készítőik mindig is szakemberek, specialisták voltak.

Baracson ma egyedül a 89 éves *Kút völgyi Vendel* képviseli ezt a szakmát. A kútásás nagy tudora nem idős korára lett a mesterség „utolsó mohikánja” a városban. Fiatal kora óta ő volt az egyetlen kútásó Baracson, s mióta 72 évesen végleg abbahagyta a munkát, újfent nem akadt képviselője a mesterségnek. Bizonyára ez így is marad, hiszen az emberek ma már a vezetékes vizet használják, és új ásott kutakra nem nagyon van igény. A mester szerint annyi megrendelés azért mégis lenne, hogy őt rendszeren ellássa munkával. Még ma is szívesen dolgozna, ha a felesége engedné. „Most már nem ásol kutat többet, most már pihened is kell” – mondta Vendel bácsi felesége a kifáradhatatlan mesternek. A következő lapokon úgy követhetjük nyomon a kútmester életét, hogy közben beavatást nyerünk a mesterség különböző fortélyaiba is.

Kút völgyi Vendel 1915-ben született Szentborbáson. Édesanyja szegény asszony volt, a családot egyedül tartotta el, mert a családfő meghalt a háború idején. Vendelnek kilenc éves korában már dolgoznia kellett. A helyi tanító szolgálja volt, akinek a két tehenét és a lovát gondozta, etette. Először 15 éves korában dolgozott kútépítésnél, majd három esztendeig, 1933-ig segédkezett egy mesternél. Ekkor döntött úgy, hogy a keresetéből szerszámokat vásárol, és elkezd önállóan dolgozni. Így emlékezik vissza erre az időre:

„Kényszerhelyzet volt, hogy őszinte legyek. Tudtam, hogy nincs más út. Tanulónak nem mehettem el, mert édesanyám szegény volt, nem tudta volna megfizetni, mert akkor fizetni kellett a mestert, aki tanít. Meg egy hizót is kellett adni egy évre. Ő erre képtelen volt. Négyen voltunk testvérek, apa nélkül maradtunk, meghalt édesapám 1915. decemberében, mikor én nyolc hónapos voltam. Semmilyen szakmát nem volt lehetőségem tanulni. Olyan faluban éltünk, ahol munkalehetőség abszolút nem volt. Az egész falu szegény volt, ez az igazság. Papi birtok volt körös-körül, az emberek csak bérelték a földet, abból éltek. Volt olyan, akinek volt 2-3 hold saját földje. A legtöbbben béreltek, annyit, amennyit a családdal meg bírtak művelni. Látam, hogy nincs más választás, meg kell próbálni, és elkezdtem önállóan dolgozni.”

Hamar ismertté vált, sok helyre hívták kutat építeni. Nem volt szüksége reklámra. A jó munkának gyorsan híre ment, s egymás után jöttek a megrendelések. Munka-

területe a Dráva egész magyarországi szakaszát magába foglalta, nyugaton Őrtilosig, keleten Beremendig ért.

„A negyvenes években minden községben építettem egy darab közkutat, 100 cm belső átmérőjűt. A községek központi helyén kellett építeni úgy, hogy ne legyen nagyon távol senkinek. Ezeket a kutakat el kellett látni a fenekén szűrő kavicssal valamint kerek szivattyúval. Ez már állami megrendelésem volt.

Az első feladat mindig a terepszemle, hogy 25 méteren belül ne legyen trágyatelep, WC, szennygödör, istálló, sertésól vagy bármi más, ami a vizet szennyezi. Aztán jön a mélység megállapítása, a hozzá szükséges építőanyag mennyiségének a kiszámítása, a szükséges vízhozam megállapítása, majd ezek után a kút méretének kiszámítása. Két berendezéssel rendelkeztem. A 150 cm belső átmérőnél nem nagyobb kutak esetében a kisebbik berendezés elegendő volt. Ez úgy néz ki, hogy egy 3 méter magas munkaállványon van egy felvonó henger, ezen pedig 12 mm-es szálkamentes drótkötél, 40 folyóméter. Ezen van a vödörök akasztásához egy rugós horog, amely önmagától kiakadni nem tud. A munkaállvány tetején olyan csiga kell legyen, amely nem tudja ledobni a kötelet. Kell még természetesen 2 darab lemezvödör, ásó, lapát és csákány is. Ezen kívül kőműves kalapács, kanál és serpenyő, malteros láda, fűgővas, vízmérték valamint pájszervas [emelő- vagy feszítővas], egyik vége 10 cm-nél derékszögbe hajtva. Kell még kréta a jelöléshez, és az új kúthoz, gyűrűs kúthoz subler [tolómérce], amit az átmérő mérésére használunk. A zsebben mindig kell legyen néhány darab 3-10 mm vastag keményfa lapocska, melyek a kút függőlegesbe irányításához szükségesek – és persze kell három munkás.”

Egy 18. században épült kút bontása közben érdekes felfedezést tett. A kút építése idején, amikor még semmilyen rönkvágó eszköz nem állt rendelkezésre, keményfából – többnyire tölgyből vagy égerből – hasogattak ki 15-20 cm vastag és 2-3 m hosszú palánkokat, melyeket aztán faragással passzítottak össze. A víz alatt kör alakú fakarika tartotta a kör alakzatot, fölfelé haladva és fent a föld fölött pedig kisebb ácskapcsokkal kötötték össze a palánkokat. Végül fönt téglával falazták ki az egészet. A kút bontása közben ismerte meg nem csak a régi kútépítők szakmai titkait, hanem a vágóél 250 éve alkalmazott készítési módját is, amit aztán a saját munkájában kiválóan hasznosítani tudott. A nem túl mély kutat valamikor még a sellyei gróf építtette a Zokova csárdánál, Drávakeresztúr és Révfülu között. Le kellett bontani, mert kiapadt, alig maradt benn vagy 20 cm víz. Révfülu gulyája járt oda itatásra, amíg a kút használatban volt.

„A süllyesztett dobja ugyanolyan karika volt alul, de ennek nem kellett szélesebbnek lenni semmit a téglánál, mert hozzá jött a 2,5 cm vastag deszka. És az a deszka sréhen volt kifaragva: úgy, hogy a külső széle volt éles. Ahogy ment lefelé, befelé kényszerítette mindig a talajt. A felső része sima koszorú, az csak azért volt, hogy a kettő össze legyen kötve. A téglafal belül pedig egy test volt. Az összekötés szegelés-

sel történt. Mikor bontottam szét a kutat, alul leszedtem a deszkát, és eléggé el volt már korhadva, de azt még lehetett látni, hogy az kifelé ki volt élesre faragva. Hú, mondom, ezt jó tudni nekem.”

Ugyanott, Révfalunál 2 évvel később Vendel bácsi egy új kutat is készített. Mind itt, mind a későbbi munkáinál saját újításait is alkalmazta. Mivel a munkáját elhivatottsággal és szeretettel végezte, kezdettől fogva érdekelte a szakma múltja, fejlődése, régi és új technikái. Életművét kiválóan jellemzi, hogy mindig nyitott volt az újítások iránt, szívesen alkalmazta az új eszközöket és technikákat, de megbecsülte a régiek tapasztalataira épülő ősi fortélyokat és hasznosítani tudta azokat a 20. században is.

„Régebben téglából rakták a kutat. 60 évvel ezelőtt csináltak először betongyűrűből, ami felváltotta a palánkot lent, a téglát pedig fent. Én már a legtöbbet így készítettem.

A kút kitűzésével, beméréssel kezdjük a munkát. Fél méter mélyen kiássuk a földet, majd a földben kör alakban kiképezzük a vágóél helyét. A vágóél lemezt vasszereléssel elkészítjük, aztán jöhet a külső és belső zsaluzás, majd a betonozás. Az elhelyezés szintezéssel történik, mert a kútnak függőlegesnek kell lenni, és ez a további süllyesztésnél is fontos. A zsaluzat elbontása után egy méter magassáig falazás következik, majd süllyesztés, aztán megint egy méter falazás. A téglakutakat javított habarcsba falazzuk, a téglák közötti hézagokat homokmentes gyöngykavicssal töltjük ki, a sorok közöttit pedig cementtel javított habarccsal ragasztjuk össze. Erre azért van szükség, mert ez vízsűrű réteget képez. Legalább 2 m mély víznek kell lennie a kútban. Ennél is mélyebbre kell viszont ásni, mert az alját rostált sóderrel vagy gyöngykavicssal kell kitölteni, a tisztább víz érdekében. Ha valaki nem rendelt legalább ilyen mély kutat, akkor nem vállaltam el.”

Minden kútnál, legyen az bármilyen méretű is, készüljön beton vagy téglafalazattal, a falazást illetve az összeillesztést a föld színe fölött kell végezni. Miután egy-egy szakasz elkészült, süllyesztés következik, majd ismét falazás illetve a betongyűrűs kútnál a következő elem hozzáillesztése. A süllyesztéssel párhuzamosan folyik a föld kitermelése a kútból. A szerkezet így egyre lejjebb jut, s ezáltal mélyül maga a kút.

„A földkitermelés utolsó szakasza már a víz alatt történt. A vízkiemeléshez régebben egy 70 literes lemezvödört használtam, a nagyobb kutaknál 150 literes is kellett. Később, amikor már volt, akkor motoros vízszivattyúval emeltem ki a vizet. A vödörzés vagy a szivattyú segítségével lehet a vízhozamot vagyis a víz utántermelődését mérni. Ez úgy történik, hogy a vízszintet megjelölve vödörzünk vagy szivattyúzunk, és időmérés segítségével megfigyeljük, hogy a vízkiemelés abbahagyása után mennyi idő alatt éri el a víz a korábbi, megjelölt szintet. Így megállapítható a vízhozam mennyisége.

A kút legfőbb elemét, legyen az téglafal vagy akár betongyűrű, a föld felszínétől magasabbra kell hagyni, és körben úgy feltölteni, hogy a talaj a kúttól kifelé lejtjen, és az esővíz elfolyjon a kúttól. Ezt a körültöltést a megfelelő lejtés érdekében a későbbiekben is gondozni kell.”

A süllyesztés folyamata jelentősen könnyebb akkor, ha vágóélt szerelünk a legalsó elem aljára. A mester a révfalusi kútbontás óta ismerte ennek a technikáját, minden munkájánál előszeretettel alkalmazta azt. A vágóélt vasszerelését is maga készítette: egy 15 kg-os kovácsüllő, egy vasszerelő pad, kalapács, kézi fogók és vasmetező olló szükségesek hozzá. A vágóéllal süllyesztett kút úgy szeli a földet, „mint kés a vaját”. Egyrészt így könnyebben lehet tartani a függőleges irányt, másrészt hamarabb elérhetjük a kívánt mélységet.

A szegényebb házaknál sokszor magának a kútnak az árát is nehezen tudták kifizetni, így nem jutott pénz a vágóéltre, nem volt megfelelő lemez annak elkészítéséhez. „*Akkor mit csináljunk, anélkül megyünk. Én anélkül is leeresztem. Csak anélkül ugye nem olyan pontos, mintha van rajta vágóélt...*” – mondta ilyenkor Vendel bácsi.

2. kép: A mester és a szerző beszélgetése Baracson, 2003-ban. Kút völgyi Vendel 1959-ben költözött Szentborbásról Barcsra.

„1959 óta lakom itt benn Baracson. Kútásó rajtam kívül nem volt senki itt. Valakit meséltek, hogy volt, aki szokott kutakat pucolni, de nem kutakat csinálni. De én őt már nem ismertem, mert már nem élt, mikor én ide kerültem.”

A helyi tanács volt az első megbízója új lakhelyén: előbb Barcs összes közkútjának megtisztítására, majd egy oncsatelepi munkára kérétek fel. Amikor Barcsra költözött, már közel 30 évnyi tapasztalat volt a háta mögött. Ismert és elismert mester hírében állott, ám a szakmát nem iskolában tanulván, papírral, mes-

terlevéllel nem rendelkezett. 1960-ban tett mestervizsgát Budapesten, ahol nyolcadmagával mérettetett meg. Egyedül ő tudott levizsgázni, senki más.

„*A többiek nem tudták megmondani azt sem, hogy a vizesvödör oldala miért egyforma, és miért kónuszos a földesvödöré. Pedig egyszerű a megoldás: a víz mindegy, milyen edényben van, az kiömlik, de a föld nem, annak alulról fölfele szélesedő vödörben kell lenni, úgy könnyen kiemelhető. A többi vizsgázó panaszkodott, hogy olyan hitvány gyűrűk vannak, az egyik erre hosszúkás, a másik arra. Mondom nekik, hogy az nem gond, mert csak jól össze kell forgatni. Meg kell fordítani, hogy a leg-*

jobban passzoljon. Ha sehogy se passzol, akkor a zsebben mindig kell legyenek ékek, különböző vastagságúak, azokkal aláékelem. Pájszerral megemelem, megnézem, akkor már tudom, hogy hány mm-es ék kell alá. De ez nem elég, ez csak egy. Így még billeg, ezért még két ék kell két oldalról. Akkor már nem fog billegni.

Azért ferdül el a nem gyári sablonos betongyűrűből készült kút, mert egyenetlen terhelést kap. Amíg a betongyűrűk nem gyári sablonnal készültek, sohasem voltak pontosan egyformák. Azoknak nem egyenletes a vastagsága minden oldalon. A másik meg az, hogy az egyiket lefektetem, a másikat ráteszem, biztos, hogy nem áll függőlegesen rajta. Ez biztos. Azt rá kell állítani függőlegesre. Ha kell, meg kell forgatni. Úgy kell forgatni, és meg kell találni azt a pontot, ahol a legkevesébé tér el a függőlegestől. Ha megtaláltuk a pontot, krétával meg kell jelölni azt. Zsebembe mindig volt 10-15 akácfaéből fél centis, 3 centis, stb. 3 mm-es ék megfaragva. Alátettem a pájszert, megemeltem, alátettem az éket. Megnéztem az ellenkező oldalt: prima. Akkor még ide egyet és ide egyet. Kívül mindegyiket becementezzük, végig, hogy semmilyen féreg ne tudjon tanyát verni. Az alsót legutoljára, mielőtt a víz alá megy.

Meg aztán az sem mindegy, hogy milyen sorrendben rakjuk egymásra a gyűrűket. Főllálitjuk az összes gyűrűt, sublerral megmérjük, s mindegyikbe beírjuk a legnagyobb átmérő számát. A legeslegnagyobb lesz az alsó gyűrű. Miért? Azért, mert a nagy után a kisebb elmegy, de fordítva nem.”

A mester saját tapasztalatai alapján, saját fejlesztésével jutott el oda, hogy a ferde kutat a föld alatt is ki tudta egyenesíteni. A környéken egyedül ő volt képes erre. Tíz méternél mélyebb kút esetében a függőlegesbe helyezés túl nagy költséggel jár, ezért az ilyen kutakat – ha elferdültek – nem állították egyenesbe. Ez csak a kisebb kutaknál oldható meg.

„A ferde kúthoz, hogy az függőleges legyen, oda kell egy horog megfelelő erős lánccal, aztán kell egy gerenda, amihez kikössük, hogy lejjebb ne tudjon menni, amikor dől át – és kellene az ásáshoz kézi szerszámok. Az első teendő a ferdeség bemérése. Ezt az aknában lent tudjuk megmérni.¹ Amelyik irányba a kút alja elment, azon az oldalon ásni kezdünk a kút mellett. Fontos, hogy a ferdeséghez hozzá kell adni a kút falának vastagságát, és egy akkora félkörben kell kitermelni a földet a kút megfelelő oldalán. Először ásóval, lapáttal, aztán amikor ez már nem megy, akkor vannak földlukasztók. Ez is egy kézi szerszám. Egy nyeles szerszám vasból, és éle van. 4 oldalt meg van hajtva, de az egyik, hosszúkás oldalán ott nyílás van. S ott rugózik. Leütöm, kicsit meghúzom, akkor összeszorítja a földet. Mikor kijön, akkor csak odakocantom, rugózik. Nem sokat lehet menni, egy méterig ásol, tovább nem. Csak kézi szerszámokkal lehet akkor fölszedni a földet, két köbdecit egyszerre.

Ezt követi a ferdeség ellenkező oldalának a felhorgonyzása, hogy a kút ne tudjon lejjebb süllyedni, amikor dől át. Az elferdüléskor ezen az oldalon kisebb-nagyobb

1 Lásd az ábrán.

nyílások keletkeznek. Ezeket ki kell tisztítani a falból, hogy a függőlegesbe helyezés-kor a gyűrűk minél jobban összeháródjanak. Ezután az ellenkező oldalon az ásás utolsó simításait elvégezzük, és függőleges helyzetbe billentjük egyben az egész kúttestet. Ezután lent vízszintesen kialakítjuk a feneket, majd a ferdült oldalon 5-6 cm-rel előre ásunk, és az alsó gyűrűt ide beleültetjük. Ezzel kerüljük el a kút visszahúzódását a rossz irányba.

Ezt követően kibontjuk a horgonyt, és megkezdjük a függőleges süllyesztést. Ezelőtt meg kell vizsgálni a feneket, és az esetleges akadályt el kell távolítani onnan. Ilyen esetben ajánlatos mély vizet csinálni, mert a visszatöltött föld be fogja ékelni a gyűrűket, és egy későbbi utólagos süllyesztés esetén a kút szétszakad.”

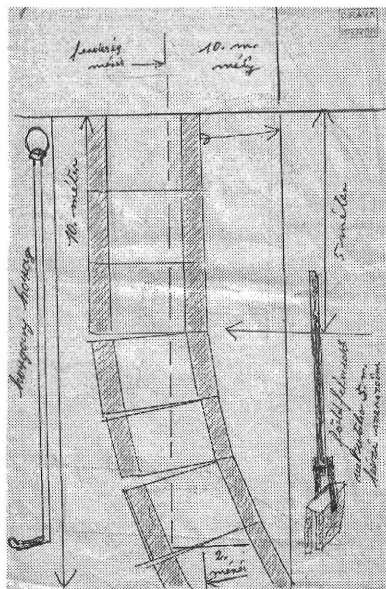
A kutat természetesen jobb eleve úgy építeni, hogy az ne legyen ferde. Ennek a titka a mester elmondása szerint igen egyszerű: a legelső elemet – betongyűrűt – melyet elsőnek rak le az ember, egyenesen kell lefele irányítani, a többi is az után megy.

Mivel a 100-as átmérőjű kútgyűrűk, amelyekkel dolgoznia kellett, nem voltak pontosan egyforma méretűek, erősen oda kellett figyelni az egymáshoz illesztésnél, az elemek forgatásánál is.

Volt egy tájegységkönyve, amiben 54 tájegységre volt felosztva az ország, és meg volt adva, hogy hol milyen mélyen lehet vizet találni. Ez még Baracson belül is igen változó: településünkön 2 m és 24 m között van ez a mélység. A 24 méteres kutat is Vendel bácsi építette. A komoly szaktudást igénylő munkára először mást kértek fel. Miután a mesterek csődöt mondtak, nem tudtak megbirkózni a feladattal, Vendel bácsi vette át a terepet. Ilyen előzmények után is vállalta, hogy megépít három kutat.

„Baracson nagyon nehéz kutat ásni, mert nehéz talaj van. Homok és köves, csákány is kell. Úgy kell néha összetörni csákánnyal. A kaposvári kútépítő vállalat 5 db 22 m mély kutat vállalt megépíteni. Azonban Oncsán több rétegű homokréteg van. Valamennyi kútnál úgy beszorultak, hogy a legmélyebb is csak 17 m-ig jutott.

Úgy beszorultak, hogy szerintük tovább nem lehetett menni. Mivel víz még nem volt, az ottani lakosok áttörték a homokkővet, és leástak a vízig 80 cm átmérőben, a kútgyűrűk fent maradtak beszorulva. Mivel a víz alatt homok volt, minden évben ásni

3. kép: Elferdült kút kiegyenesítése a földfelszín alatt. (a mester eredeti rajza)¹

¹ Dráva Múzeum Adattára 1266-2003.

kellett, és ez által minden kútban kaverna, vagyis üreg keletkezett. Végül már nem is mertek az emberek lemenni. A tanácson közölték velem, hogy Oncsatelepen mi van, én elvállaltam, és mind az 5 kutat felszedtem, és az 5 helyett 3-at tudtam összehozni, 22 m mély mindegyik, és mindbe 200 cm mély vizet csináltam.

A kaposváriak azért akadtak el, mert nem volt élmetesző, vagyis vágóél ráhúzva a gyűrűre, a betongyűrűre, s úgy próbálkoztak. Azt mind ki kellett szedni, és újra kezdeni az egészet.

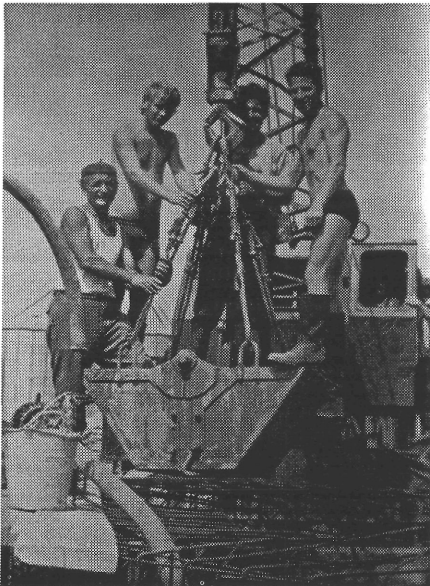
Már említettem, hogy két berendezésem volt: az egyik, amiről már beszéltem, a kisebb kutakhoz, a másik a nagyobbakhoz kellett. Másfél és négy méter belső átmérő között a nagyobb berendezést használtam. Ez 6 m magas volt, felszerelve felvonó hengerrel és 40 folyóméter 18 mm-es drótkötéllel, s szintén olyan akasztóhoroggal, amely önmagától kiakadni nem tudott. A munkaállvány tetején szükség szerint egyes vagy kettes csiga volt, ez nem bírta ledobni a kötelet. Két darab 120 literes lemezvödör, egy 150 literes lemezvödör a vízkiemeléshez, kettő ásó, kettő lapát, kettő csákány, kőműves kalapács, serpenyő és kanál, függővas, vízmérték, pájszer, és egy nagy teljesítményű vízszivattyú. Ilyenből nekem kettő volt, egy benzines és egy villanymotoros. A villanyos szivattyút sok helyen nem lehetett használni, a kisebb falvakban nem is volt villany. Csak a benzineset. Én vettem a kipufogó gáz miatt egy kivezető csövet, 15 métereset. Így nyugodtan lehetett dolgozni, ott gáz nem volt, nem volt szívárgás. Úgy helyeztük el, hogy meg kellett figyelni, a szél nehogy visszahozza, hanem vigye. A szivattyúval sokkal könnyebb volt dolgozni, mint régen, mikor még nem volt ilyen. Akkor vödörzték a vizet, és úgy nem is bírtak csinálni olyan mély vizet, mint mi. Itt Baracson én 3 méter mély vizet is csináltam. Volt aztán még egy negyed köbméteres markoló, ez a laza, homokos talajokon volt hasznos, mint amilyen Barcs környékén is van.”

Saját újítása volt Vendel bácsinak az a kötélpálya is, amely a kitermelt föld elszállítására szolgált. Elmés szerkezet volt, csodájára is jártak sokan. Nem kellett hozzá más, mint 2 darab 20 cm vastag és 6 m hosszú keményfa oszlop, az ezek közé kifeszítendő kötél, két csiga és három pár ügyes kéz. A kötelet feszesen kikötötték a kúthoz közel és a kúttól úgy 20 méterre – kb. 150 cm mélyen – leásott oszlopok közé, míg egy kötél a kút mélyéből a kút fölött felállított állványhoz vezetett. Egy ember telerakta a kút alján a vödört, és felküldte a függőleges kötélén. Egy másik ember a két kötélpálya csatlakozási pontján állt, ő kapcsolta át a vödört az egyik pályáról a másikra. A harmadik munkás pedig a távolabb leásott oszlopnál várta és ürítette a vödört.

„A föld kitermeléséhez használtam én egy kötélpályát is, szállító csigával. Ha már nagy kutat csinálunk, ott ugye kellenek a 120 literes vödörök, kónuszos földes vödörök. Azt nehéz volt burítani. Meg ugye vannak szűk helyek, ahol nem lehet a földet a kút mellett lerakni. Kint a mezőn ott nem volt gond, de volt, ahol a földet

messzebb kellett lerakni, és a gazda meg is kívánta ezt. Az én saját találmányom volt, ahogyan ezt a problémát megoldottam. Rájöttem, spekuláltam sokat. Leástuk az oszlopot ott, meg innen is a szerszámon túl, s az oszloptól a szerszámon keresztül ment a kötél a következő oszlopig. Arra lejtett egy kicsit, amerre kellett szállítani a földet. Kicsit csak. A kötélpályán volt egy csiga. Amikor a vödör följött, akkor a csigát a kötélen átkapcsoltam, és az a súlyánál fogva a lejtőnek szaladt. Ott várta egy munkás, aki a vödröt ürítette. Közben a másik kötél, ami fölhozta a vödröt, az szabad volt. Arra ráakasztottam az üreset, az mehetett lefelé. Ezt elengedtem, s attól a pillanattól az már ment. A teli vödör pedig, ami ugye a lejtőn elindult, eközben megérkezett a vödröt ürítő munkáshoz. De nem akármilyen vödör volt! Alul-fenekesnek, szelepesnek hívtuk ezt a fajta vödröt. A szelepes vödör alul nyitható, egy kilinc segítségével. Ezt én találtam ki, én csináltam. Sokan eljöttek megnézni, más kútásók is csodájára jártak. Nem kellett fölemelni, semmit se kellett csinálni a vödör földdel, csak alul a kilincset elfordítjuk, és máris üres. Az ürítő munkás visszazárta a kilincset, meglökte a vödröt, és az visszajött. Én már vártam ezt a kötélpálya kút felőli végénél, ahol átsatoltam, és mehetett vissza a kútba, a következő töltésért.”

Bár több segédje volt, az emberei csak ritkán cserélődtek. Azt is mondhatjuk, állandó csapata volt. Egy kisebb kút megásásához és építéséhez három emberre volt

4. kép: Kútvolgyi Vendel, Elmájer János, Tüske Ferenc és egy TSZ-alkalmazott munka közben. Barcs-Viktorpuszta, 1971.

szükség: egy mesterre és két segítőre. Balatoni Jánost és Ignác Gyurkát, két cigány embert név szerint is megemlít, mint a két legjobb segédmunkását. Tíz évet dolgoztak együtt. Van azonban valaki, aki ennél is több időt töltött a mesterrel.

„Amikor a feleségem velem dolgozott, ő volt a kútban, és én voltam a kapcsoló. Az volt a legveszélyesebb, azt nem mertem rábízni senkire sem. A felelősség engem terhelt volna. Amikor a vödör fülét átkapcsolni ... azt ott látni kéne. Ott lóg 250 kg föld! Ha azt nem jól kapcsolják át, akkor az megy le! Mindig a fal mellett kell dolgozni, mert középen jár a vödör. Így ha le is szakad, nem lehet semmi baj.

Mert a feleségem is dolgozott velem, mindig ő volt lenn, és én kapcsoltam a vödröket. Megtanult falazni kónuszra, és süllyeszteni is megtanult. Ha én nem voltam ott, csak ő süllyeszthetett, az emberek nem. Sokszor el kellett mennem, mert két évre rá, hogy ide ke-

rültem, a járásban én lettem a kisiparosok titkára, engem választottak meg. Volt elfoglaltságom sok. 284 kisiparos volt a járásban.”

1961-ben élt át először omlást. Csányoszrón dolgozott, s épp lent volt a kútban, amikor omlani kezdett a kútfal. Odalapult a mohás téglafalhoz, és várt mozdulatlanul. Lélekjelenlétének és a szerencsének köszönhetően ép bőrrel megúszta az esetet. Azt mondja, sohasem félt, pedig pályafutása során szinte állandóan életveszélyben volt. Egyetlen egyszer szenvedett balesetet.

„A balesetem 1971-ben történt itt Barcson, egészen pontosan Viktorpusztán. A TÖVÁLL volt a hibás. Másfél méterre a kút mellett – esős időszak volt – minden nap két szivattyúval szívtuk ki a vizet. Akkor most hogyan épülnek? Nem magasítják a tereket, hanem lefelé épülnek. S összejött a víz. Volt sokszor térdig érő víz, el sem lehet mondani, hány köbméter. Úgyhogy öntözőcsöveket hoztak ki a TSZ-től, 200 métert, a két szivattyúval azokon keresztül nyomtuk ki a vizet, hogy tudjanak bejönni a kőművesek dolgozni. És ott mellettünk két kocsni vagy traktor tudott elmenni, betont behozni. És a nagy gépek kinyomták a sarat, és a kút falára ráment, és azon elcsúsztam. Bent volt a szivattyú álláson, azt akartam megnézni, hogy minden rendben van-e, s le akartam menni csizmába. Megcsúsztam abban a sárban... a kezemet összetörtem. A betonból kiálló vasak elkapták a kezemet... Egy évig nem mozogtak az ujjaim se. Nagyon betartottam az orvosi utasítást, s hála Istennek rendbe jöttem.”

A mester miután felépült, újra munkába állt. Dolgozott egészen 1987-ig. Olyan ember ő, aki igazán szereti a szakmáját. Büszkén mutatja be újításait és specialitásait – a vágóélt, a kút föld alatt történő kiegyenesítését és a földszállító kötélpályát –, melyek mind azt bizonyítják, hogy Vendel bácsinak a kútásás nem egyszerűen szakmája, hanem egy életre szóló hivatása volt. Valljuk meg, az ő szakmája az egyik a legfontosabbak közül. Kutakra ugyanis mindenkor szükség van és lesz, mert víz nélküli élet nem lehetséges. A kút és a víz mindig nagy értéket jelentett. A kút építése, a felhasznált anyag költsége, a folyamatos gondozás, a tisztítás és a karbantartás együttesen jelenti ezt az értéket. Különösen nagyra becsülték, ha egy kút vize híresen jóízű volt. „Arra jártak, mint a jó kútra!” – tartotta a szólás.

Meglepetve olvastam a Somogyi Néplap cikkét 1963-ból, melyben a szerző Kút-völgyi Vendelt „öreg mester”-nek titulálja. 41 év telt el azóta. Vendel bácsi ma is jó egészségnek örvend. Fiatalos lelkesedéssel mesél életéről, és szívesen emlékezik vissza nem mindennapi pályafutására.

„Kisipari tevékenységem ideje alatt 3620 kútmunkát végeztem, ami föl lett jegyezve. Ebben volt kúttisztítás, felhajtás és új kút építése 80 cm átmérőtől egészen 7 m belső átmérőig minden méretben. Téglával is dolgoztam, és betonnal, víz alatti betonnal is. Mások által ásott és nagyon elferdült kutakat sokat én a föld alatt kiegyenesítettem, azaz függőlegesbe hoztam, és utána lesüllyesztettem egészen addig, míg nem volt 2 méter vízoszlop. A vágóél mindig sokat segített a kút süllyesztésénél. Nem

volt elakadás, hogy beszorul. Ilyen nincs. Olyan szépen megy, hogy csak úgy susog, amikor megy a kút lefelé. Én nagyon szerettem csinálni.

Nekem még most is lenne munkám, lenne megrendelésem. Dolgoztam nagyon sokáig, de a feleségem mondta, hogy most már nem ásol kutat többet, most már pihened is kell.”¹

Köszönetnyilvánítás

Tanulmányom nem jöhetett volna létre a Vendel bácsival folytatott több órányi beszélgetés nélkül, amelyért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

Köszönettel tartozom továbbá Rózsás Márton kollégámnak, amiért felhívta figyelmemet egy régi szakma utolsó helyi mesterére.

¹ A kútásás technikájáról Vendel bácsi által elmondottak országos elterjedését jól szemlélteti Moldova György irodalmi riportja egy MÁV-alkalmazásban dolgozó kútásó és kútkarbantartó brigád vezetőjével. – *Moldova* 1977. 185-188.

IRODALOM:

- FEHÉR GYULA:** Kutak a Körös Kis-Sárrétjén. Ethnographia. XLIX. évf. 1938. pp. 175-185.
- GALLINA ZSOLT:** Avar kori kohótelep Kaposvár-Fészerlakon. (Előzetes jelentés a Kaposvárt elkerülő 61-es főút 19. lelőhelyének feltárásáról) Somogy Megyei Múzeumok Közleményei XV. Szerk.: Király István Szabolcs. Kaposvár, 2002. pp. 75-85.
- GRYNAEUS ANDRÁS:** A Muhiban feltárt kutak faszerkezetének dendrokronológiai és anyagvizsgálata. Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Bp., 1997. pp. 155-156.
- GRYNAEUS ANDRÁS:** Középkori településeink kútjai a Muhi középkori mezőváros területén feltárt kutak vizsgálatainak tükrében. In: „Quasi liber et pictura.” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Kovács Gyöngyi. ELTE Régészettudományi Intézet Bp., 2004. pp. 187-194.
- GYÖRFFY ISTVÁN:** Magyar nép. Magyar föld. Bp., 1942.
- KISS LAJOS:** A szegény emberek élete. Bp., 1955.
- M. S.:** Öreg mesterek. A kútásó. In: Somogyi Néplap 1963. XII. 13.
- MOLDOVA GYÖRGY:** Akit a mozdony füstje megycsapott... Bp., 1977.
- PÁLÓCZI-HORVÁTH ANDRÁS:** Kutak Szentkirályon. In: Múzeumi kutatás Bács-Kiskun megyében 1986. Szerk.: Sztrinkó I. Kecskemét, 1987. pp. 86-88.

ÁDÁM MÉSZÁROS

VENDEL KÚTVÖLGYI, THE LIVING LEGEND OF THE WELLMAKING CRAFT IN BARCS

SUMMARY

Even the prehistoric man endeavored to find his residence close to natural ponds and brooks. But the growth of the population and the migration inevitably required that the regions far away from natural water would be turned into suitable for human beings. During the history of mankind the importance of the dug and the sunk wells was constantly increasing from the point of view of the satisfaction of the drinking-water pretension.

River Drava is the main source for Barcs to gain water. In addition to that – through the long centuries – artificial wells provided drinking-water for the local residents. Digging or sinking a well demands professional knowledge so the craftsmen engaged to this trade were always experts.

Nowadays in Barcs only the 89 year-old Vendel Kútvölgyi represents this interesting trade. Since his youth he was the sole well-digger in Barcs. He was 72 when he gave up his job and since that day there is not a single representative of this craft in our town. In all probability this status won't change because people consume water from water-pipes and there are not many claims to dig or sink wells. Reading my essay the curious readers can follow the life of an old craftsman with attention and at the same time we gain a good initiation into the various tricks and master strokes of this trade.

The vigorous master shows proudly his own inventions and specialties: the edge, the earth transporting rope-course and the method of underground well-shaft straightening. During his career the old master undertook 3620 commissions in connection with well-digging. Amid those tasks there were cleanings, renovations and building new wells. The inner diameter of those wells ranged from 0,8 meter up to 7 meters! With his work he used brick and even concrete. He straightened curved wells which were sunk by bunglers or which were distorted by using up and ruining effects of time.

He says: *"When I sank a new well the making of the shaft went like clockwork. I was keen on my job. Even nowadays I would be given new orders to dig wells. I worked hard for a long time but my wife charged me not to sink wells anymore. And she said that I have to take a rest, too."*

